

DIE ROL WAT VERSMAAT IN VERGILIUS AENEÏS
BOEK IV SPEEL MET SPECIALE VERWYSING NA
VERSKILLE TUSSEN DIE VERHALENDE- EN DIALOOG-
GEDEELTES

D.P. VAN DEN BERG

Voorgelê ter vervulling van die vereistes
vir die graad

MAGISTER ARTIUM

in die fakulteit

LETTERE EN WYSBEGEERTE

Departement van Latyn, Universiteit van die
Oranje-Vrystaat,

BLOEMFONTEIN

November 19

UOVS - BIBLIOTEEK

111164951402010000010

75/172

Uitgeverij
1964
T 873.137 AEN

ALLES EEN VLEESKLEURIG ONDER
GEEN OMSTANDIGHEDE UIT DIE
BIBLIOTHEEK VERWYDER WORD NIE

VOORWOORD

Hiermee 'n kort, maar innige, woord van dank aan my studieleier prof. W.J. Richards vir sy onbaatsugtige hulp. Die onuitputlike bron van kennis wat hy vir my gebied het, het veel vir my beteken en dit was 'n voorreg om onder hom my studie in Latyn te kon voort= sit.

Aan mnr. H.L.F. Drijepondt my hartlike dank vir sy hulp en die nasien van die skandering. Langs hierdie weg ook my dank aan prof. J. Joubert en Abel Pienaar vir hulle besondere ondersteuning.

Ek bedank ook mev. J.C.J. Carstens wat nieteenstaande 'n vol program nogtans kans gesien het om wel my ver= handeling so netjies te tik.

Aan Saar 'n hartlike dank vir haar volgehoue en ge= duldige aanmoediging en belangstelling waarop ek altyd kon staatmaak.

Basie van den Berg

November 1974

I N H O U D S O P G A W E

(In hierdie verhandeling word p. gebruik vir bladsy-aanwysings in die literatuur en bl. vir dié in hierdie verhandeling).

	<u>Bladsy</u>
<u>HOOFSTUK I</u>	
<u>ALGEMENE INLEIDING TOT DIE</u> <u>LATYNSE VERSMAAT</u>	1
1.1 Die Saturniese versmaat	1
1.2 Kwantitatiewe versmaat en ont= wikkeling van Latynse daktiliese heksameter	1
1.3 Die Latynse daktiliese hekso= meter: struktureel beskou	3
1.3.1 Aksent	3
1.3.2 Kwantiteit	4
1.3.3 Ictus en aksent	8
1.3.4 Daktiel, spondee en trochee	12
1.4 Die skema van die Latynse hekso= meter	12
Aantekeninge by hoofstuk I	15
<u>HOOFSTUK II</u>	
<u>SEKERE VERSMAATKOMPONENTE EN</u> <u>DIE "TAAL" WAT HULLE PRAAT</u>	18
A. Sekere versmaatkomponente en varia= sies daarin	18
2.1 Tempo	18
2.2 Ruspouses	27
2.3 Enjambement	32
2.4 Elisie	34
2.5 Hiatus	37
2.6 Hupermetron	37
B. Die "taal" van die versmaatkompo= nente	38
2.7 Tempo	38
2.8 Ruspouses	44

2.9	Enjambement	48
2.10	Elisie	52
	Effek van 'n geïsoleerde elisie (=2.10.1)	53
2.10.1	Elisie te wyte aan 'n begeerte na afwisseling (=2.10.1.1)	53
2.10.2	Suggestie van hiaat (=2.10.1.2)	54
2.10.3	Vereniging (=2.10.1.3)	54
2.10.4	Hinderlike klankrykdom (onmusikale geluide, krete, woedebuie, ens.) (=2.10.1.3.1)	55
2.10.5	Indruk van inspanning (=2.10.1.3.2)	56
2.10.6	Konfrontasie (=2.10.1.3.3)	58
2.10.7	Algemener kategorieë van saambring deur elisie (Verlenging, opeenhoping) (=2.10.1.3.4)	60
	Effek van 'n reeks elisies (=2.10.2)	61
2.10.8	Opeenhoping (=2.10.2.1)	61
2.10.9	Uitgestrektheid, samehang (=2.10.2.2)	62
2.10.10	Opwinding, haas (=2.10.2.3)	64
2.10.11	Verwensings (=2.10.2.4)	65
2.10.12	Lelikheid (=2.10.2.5)	66
2.10.13	Verwoesting, ineenstorting (=2.10.2.6)	67
2.10.14	Oorlog en gevegte (=2.10.2.7)	68
2.10.15	Rou, smart (=2.10.2.8)	69
2.10.16	Die dood (=2.10.2.9)	69
2.10.17	Spoke uit die onderwêreld (=2.10.2.10)	70
2.11	Hiatus	71
2.12	Hupermetron	73
2.13	Ictus en aksent	74
	Aantekeninge by hoofstuk II	77

In hierdie deel (B) van hierdie hoofstuk word in 'n gedeelte 'n oorsigteliker indeling deur middel van 'n nuwe kodereeks (in hakies agteraan) aangedui. Dit was helaas te laat om dit in die teks in te werk.

<u>HOOFSTUK III</u>	<u>SKANDERING VAN BOEK IV</u>	83
<u>HOOFSTUK IV</u>	<u>FUNKSIEBEPALING VAN VERSMAATKENMERKE IN BOEK IV</u>	119
4.	Doel van hoofstuk	119
4.1	Algemeen	119
4.2	Onderafdelings	120
4.2.1	Ordering van kwantitatiewe gegewens	120
4.2.2	Interpretasie	120
4.3	Die verband met die voorafgaande	121
4.4	Metode in die behandeling van 4.2.1 en 4.2.2	121
4.5	Tempo	122
4.6	Ruspouses	133
4.7	Elisie	150
4.8	Ictus en aksent	171
	Aantekeninge by hoofstuk IV.	182
<u>HOOFSTUK V</u>	INTERNE KONTROLE	185
	EKSTERNE KONTROLE	207
<u>LITERATUURLYS</u>		215

HOOFSTUK I

ALGEMENE INLEIDING TOT DIE LATYNSE VERSMAAT

1.1 DIE SATURNIESE VERSMAAT

Die saturniese poësie het hom bedien van die oudste Latynse versmaat wat ons ken. Hierdie poësie is veral deur die epiese digters Livius Andronicus en Naevius (3de eeu v.C.) gebruik en verskyn ook in vroeë inskripsies, grafskrifte en profesieë.¹⁾ Daar word algemeen aanvaar dat die saturniese poësie 'n inheemse Italiese versmaat was waarin Latynse poësie geskryf was voordat die Griekse kwantitatiewe versmaat oorgeneem is. Die saturniese reël,²⁾ wat uit twee dele bestaan, is volgens 'n bepaalde rangskikking van woordaksente geskandeer: die eerste deel van 'n saturniese reël het drie geaksentueerde lettergrepe en die tweede deel van die reël het twee. Die aantal ongeaksentueerde lettergrepe val, is onbepaald. Kwantiteit het egter geleidelik sy invloed laat geld, waarskynlik onder Griekse invloed en het sommige saturniese reëls verander.³⁾ Maar die woordaksent het egter in geen stadium sy invloed in Latynse poësie ingeboet nie.

1.2 KWANTITATIEWE VERSMAAT EN ONTWIKKELING VAN LATYNSE DAKTILIESE HEKSAMETER

Waar die oorspronklike Latynse versmaat op die woordaksent gebaseer was, het die Griekse poësie onder totaal verskillende omstandighede van 'n dominante toonhoogte-aksent ontwikkel. Derhalwe was die Griekse poësie kwantitatiewe poësie. Kwantitatiewe poësie impliseer dat die versmaatpartoon hoof-

saaklik uit 'n reëlmatige herhaling van kort en lang lettergrepe bestaan.

Eksperimentering het met albei versmaattipes, naamlik die eiendomlike en die ingevoerde kwantitatiewe, voortgeduur totdat Ennius (239 - 169 v.C.) ten gunste van die ingevoerde kwantitatiewe versmaat besluit het. Ennius het die Griekse reël van Homerus, bestaande uit ses voete, te wete die heksamenter, in Latyn oorgeplant. Hy het Latynse woorde volgens die kwantiteit van lettergrepe en nie volgens aksent nie, daarin aangepas. Aangesien die Latynse taal so ryk aan lang lettergrepe was, was dit 'n probleem om genoeg kort lettergrepe te vind. Soms het Ennius tog 'n heksameter, wat uit baie daktiele bestaan, gekonstrueer

at tuba terrifico sonitu taratantara dixit⁴⁾

en soms het hy die hexameter minimus, sonder 'n enkele kort lettergreep toegelaat

olli respondit rex Albai Longai.⁵⁾

Ennius het nog baie vry te werk gegaan met die toepassing van die reëls. Meer as 'n honderd jaar later het Lucretius⁶⁾ steeds 'n moeilike probleem ondervind, maar hy het tog daarin geslaag om sy reëls vloeiender te laat loop. Hy het ook metodes gevind waardeur hy die aantal kort lettergrepe kon vermeerder.⁷⁾ Daarom gebruik hy soms lang woorde

insatiabiliter deflevimus, aeternumque⁸⁾

Uiteindelik het Vergilius 'n heksameter aan hom eie volgens

streng reëls opgestel. Hy het vir homself 'n normale reël vasgestel wat hy binne perke kon varieer om uitdrukking te gee aan 'n wye reeks gevoelens.⁹⁾ Die heksameter bestaan uit ses voete, elkeen of 'n daktiel, lank, kort, kort, - ∪ ∪ of 'n spondee, lank, lank, - - , behalwe dat die vyfde voet gewoonlik 'n daktiel is en die sesde voet 'n spondee of trochee. Die versmaat word deur kwantiteit alleen, dit is lengte van lettergrepe, bepaal. Die versmaat van klassieke Latyn is dus kwantitatiewe versmaat. Maar "even after quantitative verse was established in Latin literature, word-accent played an important secondary rôle",¹⁰⁾ Hierdie feit is van belang met die oog op die probleem van ictus en aksent (sien bl. 8 onder).

1.3 DIE LATYNSE DAKTILIESE HEKSAMETER: STRUKTUREEL BESKOU

Sover het ek veral histories na die Latynse versmaat gekyk.

Aangesien dit in hierdie verhandeling oor aspekte van die daktiliese versmaat gaan, moet ek aandag gee aan die struktuur en aan die twee basiese elemente waaruit 'n Latynse reël bestaan, naamlik die aksent en die kwantiteit. 'n Insig hierin laat veel in versmaat duideliker word.

1.3.1 AKSENT

Daar bestaan twee soorte aksente in 'n taal: die klemaksent en die toonhoogte-aksent. Volgens die klemaksent word die geaksentueerde klanke met meer klem (d.i. harder) as die ongeaksentueerde klank uitgespreek. Volgens die toonhoogte-aksent word die geaksentueerde klank op 'n ander toonhoogte (d.i. op

'n ander noot in musiek) as die ongeaksentueerde klank uitgespreek. In byna elke taal bestaan sowel die klem- as die toonhoogte-aksente maar in elke taal oorheers een van hierdie aksente.

Daar bestaan geen twyfel dat die karakteristieke aksent in klassieke Grieks die toonhoogte-aksent was nie.¹¹⁾ Dionysius van Halicarnassus konstateer dat "the art of public speaking is a musical one too, for it differs from that used in songs and on instruments in quantity, not in quality. For in public speaking, words have also melody, rhythm, modulation and propriety. In speaking then also, the ear is delighted with melody, is impelled by the rhythm, and especially longs for propriety. The difference is merely one of degree."¹²⁾ Hy identifiseer dus die Griekse aksent met toonhoogte in geen onduidelike taal nie.

Vir die volledige evaluering van die Latynse versmaat, moet ons onthou dat die klemaksent¹³⁾ in klassieke Latyn dominant was en die toonhoogte-aksent in klassieke Grieks. Die aksent van Latynse woorde in die klassieke periode vind volgens die drie lettergreepwet plaas, genoem die Penultimawet.¹⁴⁾ "Jedes mehrsilbige betonte Wort hat den Hauptakzent auf der vorletzten Silbe, wenn diese lang, auf der drittletzten Silbe, wenn die vorletzte kurz ist, Zweisilbige Wörter werden auf der vorletzten Silbe betont."¹⁵⁾ Hierdie reëls is heeltemal duidelik en word ondubbelsinnig deur die grammatici gestel.¹⁶⁾

1.3.2 KWANTITEIT

"... aber auch die Quantität der übrigen Silben eines Wortes wurde beim Sprechen streng beobachtet; in einer eigenen

Disziplin, der lateinischen Prosodie, haben antike und moderne Gelehrte die Quantität der Silben lateinischer Wörter festgestellt. Kenntnis der Silbenquantitäten ist, wie wir sehen werden, für das metrische Verständnis lateinischer Dichtungen unentbehrlich."¹⁷⁾

Die eerste stap in die prosodie van Latyn is die verdeling van die Latynse woord in lettergrepe. Akkurate uitspraak van Latyn is alleen moontlik as die natuurlike lengte van elke vokaal bekend is. Die verskil tussen kort en lang vokale was ongetwyfeld noukeurig nagevolg in klassieke Latyn. Maar die kwantiteit van die vokaal is nie die enigste faktor wat die kwantiteit van lettergrepe vir versmaatdoeleindes bepaal nie. Dit gaan in hierdie verhandeling, soos hierbo gemeld, om die versmaat en derhalwe dien die feit onderstreep te word dat Latynse poësie op die lengte van lettergrepe berus. Lettergrepe kan kort of lank wees. Gummere konstateer dat 'n lettergreep as 'n kort lettergreep aanvaar kan word tensy daar bewys kan word dat dit lank is. 'n Lettergreep is lank indien

- (a) dit 'n lang vokaal bevat, bv. albei lettergrepe van $d\bar{o}n\bar{o}$;
- (b) dit 'n diftong bevat, bv. die eerste lettergreep van $C\bar{a}esar$;
- (c) dit in 'n konsonant eindig, bv. die eerste lettergreep van $c\bar{u}rrit$.

Dit is heeltemal moontlik dat wanneer 'n lang vokaal deur twee of meer konsonante gevolg word dat so 'n lettergreep langer is as 'n lang vokaal alleen. Maar oor hierdie saak is bewyse onvoldoende en die enigste praktiese oplossing is dat die kort lettergreep die ekwivalent is van 'n kort vokaal en 'n lang lettergreep die ekwivalent van 'n lang vokaal. Derhalwe duur die

lang lettergreep tweemaal so lank om uit te spreek as die kort lettergreep: - = 〰〰. Dit kan met musiek vergelyk word waar 'n kwartnoot aantwee agste note gelyk is: 〰 = 〰〰

Voordat daar 'n uiteensetting van die verdeling van woorde in lettergrepe gegee word, moet daar, veral as versmaat ter sprake is (soos reeds kortliks genoem), duidelik tussen die kwantiteit van die vokaal en die kwantiteit van die lettergreep onderskei word. Indien daar meer as twee konsonante tussen vokale staan, behoort ten minste die eerste konsonant tot die voorafgaande lettergreep terwyl die ander met die volgende lettergreep saamgaan, bv. cas - tra. Die eerste lettergreep van castra is lank omdat dit in konsonante eindig, maar die vokaal van die lettergreep is egter kort. Gummere onderstreep die feit dat dit die lettergreep is en nie die vokaal nie, wat die bepalende faktor vir die kwantiteit is.¹⁸⁾

Die Latynse woord kan nou in die lig van bogenoemde paragrawe in lettergrepe verdeel word. Elke lettergreep in Latyn bevat of 'n vokaal of 'n diftong en 'n Latynse woord het soveel lettergrepe as wat dit vokale en diftonge het. Die lettergreep kan uit 'n vokaal of diftong alleen bestaan of dit kan konsonante aan een kant of weerskante daarvan hê, bv. a - gres - tis, de - us.

In 'n woord eindig 'n lettergreep (a) met sy vokaal of diftong mits 'n ander vokaal of diftong dit onmiddellik volg of (b) indien die daaropvolgende konsonante of konsonant normaalweg 'n woord in klassieke Latyn kan begin, bv. de - a, re - gi - na.

In 'n woord eindig 'n lettergreep met 'n konsonant of konsonante slegs wanneer die konsonante nie normaalweg aan die begin van 'n woord in klassieke Latyn verskyn nie. Geen woord begin met kombinasies soos rb, lp, rr, gn, mn, ntr, nct of ct nie. Gevolglik vind die verdeling in 'n woord tussen sulke letters plaas, bv. ar - bo - re, cul - pa, fer - re, ig - nis en an - tro. Woorde soos Mnemosyne is Grieks van oorsprong en woorde soos gnarus is archaïes. Hulle is nie klassieke woorde nie. X en z is dubbel konsonante en hulle verteenwoordig respektiewelik cs en ds. Woorde soos saxo en exeo word soos volg verdeel: sac - so en ec - se - o.

Daar moet egter na drie uitsonderings op (b) hierbo verwys word. Alhoewel s en een of meer konsonante 'n klassieke Latynse woord kan begin, mag dieselfde groep nie 'n lettergreep binne 'n woord begin nie. Die s behoort tot die voorafgaande lettergreep:

sci - o maar fus - ca

spe - ro maar as - pe - ra

Die tweede uitsondering raak woorde wat saamgestel is uit 'n voorsetsel wat in 'n muta (g, d, b, c (k), t, p) eindig en gevolg word deur 'n liquida (l, r). In sulke woorde eindig die lettergreep onmiddellik na die voorsetsel, bv. ab - ri - pi - o, ob - ru - o, sub - li - mi. Die derde uitsondering geld enige woord waar 'n liquida 'n muta volg. Digtters laat hulself hier vryheid van keuse toe want die muta en die liquida kan saamgaan of verdeel word, bv. pa - tris of pat - ris. Die verdeling in hierdie geval hang af van die eise wat die versmaatpatroon stel. Aldus word sowel pa - tris as pat - ris in dieselfde reël in Vergilius aangetref (Aeneï's II. 663).¹⁹⁾

1.3.3 ICTUS EN AKSENT

Die heksameter is, soos reeds gesê, 'n vorm van kwantitatiewe versmaat. Hierdie versmaattipe impliseer die reëlmatige herhaling van lang en kort lettergrepe. In kwantitatiewe versmaat speel nie alleen kwantiteit nie, maar ook aksent 'n belangrike rol. In musiek word die eerste noot van elke maat geaksentueer om die ritme van die musiekstuk op hierdie wyse aan te dui. Dieselfde word in die heksameter gedoen om die ritme van die reël te markeer en hierdie aksentuering word die ictus genoem. In kwantitatiewe versmaat vervul ictus, net soos die aksent, 'n noodsaaklike rol.²⁰⁾ Die verhouding tussen aksent (kyk 1,3,1) en ictus, 'n verhouding wat die fundamentele probleem van die daktiliese heksameter is, is 'n probleem waarvoor daar nog nie 'n algemeen aanvaarbare oplossing gevind is nie.²¹⁾

In die heksameter val die ictus op die eerste lang lettergreep van elke voet. Ictus kan soos volg in die daktiliese heksameter voorgestel word:

/	—		/	—		/	—		/	—		/	—		/	—
/	∪∪		/	∪∪		/	∪∪		—	∪∪		/	∪		/	—

Ictus is dus 'n eie vorm van aksentuering. In prosa het Latyn die ritme bepaal deur die penultima-reël (klemaksent).²²⁾

In die daktiliese heksameter, wat die Romeine van die Grieke oorgeneem het, sou die verhouding tussen ictus en aksent nou probleme oplewer, dog ook moontlikhede. Die probleme ontstaan uit die gevalle van nie-saamval van ictus en aksent wat hier saam 'n plek moet vind.

Aangesien 'n lettergreep in Latyn waarop die woordaksent val en 'n lettergreep waarop die ictus val, albei met meer klem of toonhoogte uitgespreek word, word ictus in die volgende reël met 'n gravis (´) aangedui en word die lettergreep wat die woordaksent dra, onderstreep.

´ | ´ ∪ ∪ | ´ ∪ ∪ | ´ - | ´ ∪ ∪ | ´ -²³⁾
postquam exempta fames et amor compressus edendi

In die lees van poësie het Latyn die ritme van die prosa behou, dit wil sê die rol van die penultima-reël en die daaropvolgende aksentuering en ritme. Daar bestaan dus nou gevalle van botsing tussen ictus en aksent. Waar die woordaksent vereis dat die eerste lettergrepe van fames en amor aksentueer word, vereis die ictus dat die tweede lettergrepe die klem dra.

Indien daar so 'n botsing in die ritme in 'n reël voorkom, ontstaan die vraag of die aksent of die ictus in die lees oorheersend moet wees? Voorts waar die twee saamval, ontstaan die vraag na die aard van die aksentuering: musikaal of klem? Dit gaan hier nou nie verder oor hierdie probleem nie, maar wel oor die feit dat 'n reël nie uit 'n aantal lettergrepe bestaan nie, maar 'n basiese ritme moet hê.²⁴⁾ Die Romeinse en Franse navorsers neem vir die Latynse taal byna algemeen die musikale aksent as grondslag waarby die beklemtoonde lettergreep op 'n hoër toonhoogte uitgespreek word. Die meeste Duitse, Engelse en Amerikaanse navorsers spreek hulle ten gunste van 'n intensiteitsaksent uit waar die beklemtoonde lettergreep met toonversterking uitgespreek word.²⁵⁾ Sommige soek daarna om tussen hierdie teenstellende beskouinge 'n weg te vind waarin hulle

hul daarop beroep dat die klemaksent en die musikale aksent in alle tale tot 'n sekere mate teenwoordig is.²⁶⁾

In die praktyk moet daar dus met die lees van die Latynse reël rekening gehou word met die woordaksent, wat volgens die penultima-reël bepaal word, asook met die ictus, wat die ritme van die heksameter markeer.²⁷⁾ W.F. Jackson Knight merk tereg op: "The ictus wave, if it is emphasized exclusively in pronunciation, is monotonous. It is just the oral scanning which is still sometimes ignorantly supposed the right way to pronounce verse. Right pronunciation is of course careful of all quantities, but careful also to render - lightly, not heavily as in German or English - the stress accent of each Latin word which carries it. Clearly what matters is the combined action and interaction of these two waves of vocal energy."²⁸⁾

Die korrekte manier om Latynse poësie uit te spreek, is ook deur F. Crusius aangedui: "Richtig ist, dass es nicht angängig ist (wie das gewöhnlich geschieht), lediglich nach dem Versiktus, d.h. also entsprechend den Quantitäten, zu betonen und etwa so zu lesen (Vergil Aeneis 2,3)

infandum, regina, iubes, renovare dolorem

Für die Praxis ergibt sich die Folgerung, dass im lateinischen Vers „der wohl mit Tonerhöhung verbundene Wortakzent ebenso gut wie der blosse tonverstärkende Iktus im rhythmischen Vortrag zur Geltung kommen konnte“. Der oben zitierte Vers wäre demnach zu lesen:

$\underline{\quad}$ \backslash $\underline{\quad}$ \cup $\underline{\quad}$ \cup \backslash \cup \cup $\underline{\quad}$ \cup $\underline{\quad}$ \cup
 infandum, regina, iubes renovare dolorem²⁹⁾

Watter kompromis het die Romeine dan vir die probleem van ictus en aksent gevind?

Die normale oplossing, volgens Cooper,³⁰⁾ was dat die heksameter van Vergilius oor die algemeen met die saamval van ictus en aksent begin en byna altyd eindig met die saamval van ictus en aksent. In die middel van die heksameter is daar byna altyd botsing tussen ictus en aksent. Volgens Kollman is dit bekend dat saamval van ictus en aksent in die vyfde en sesde voete oorheers, terwyl daar in die ander vier voete botsing van ictus en aksent kan voorkom, maar dis nie noodsaaklik nie.³¹⁾

Hierdie saamval van ictus en aksent in die laaste twee voete van die heksameter van Vergilius word ook deur Christ onderskryf.³²⁾ Die ictus en aksent het in die laaste twee voete van die heksameter byna altyd saamgeval sodat daar 'n terugkeer na die ritme voor die einde van die reël kan plaasvind. Die saamval van ictus en aksent aan die einde van die heksameter neig tot 100%.³³⁾ Die Romeine het ongetwyfeld gevoel dat so 'n slot - waar ictus en aksent saamval - genoegsaam is om die basis van die hele probleem te vestig en L.P. Wilkinson onderstreep dit as hy sê: "The Romans felt ... the ubiquitous desire that the basis of a verse should emerge clearly at the end."³⁴⁾

Ofskoon die botsing tussen ictus en aksent, veral in die middel van die heksameter, in die hande van Vergilius tot 'n belangrike kuns-element ontwikkel het, is daar nog heksameters geskryf waar, met deeglike beplanning, die ictus en aksent volkome saamval sonder dat dit swak poësie is.

Lucretius het so 'n reël geskryf om die versmorende indruk van die graf weer te gee:

$\overset{/}{u} - | \overset{/}{s} \cup \cup | \overset{/}{u} - | \overset{/}{u} - | \overset{/}{u} \cup \cup | \overset{/}{u} -$ ³⁵⁾
 urgerive superne obtritum pondere terrae

Horatius het die saamval van ictus en aksent gebruik om die jong prins Tiberius te komplimenteer:

$\overset{/}{d} - | \overset{/}{i} \cup \cup | \overset{/}{g} \cup \cup | \overset{/}{n} \cup \cup | \overset{/}{d} \cup \cup | \overset{/}{i} -$ ³⁶⁾
 dignum mente domoque legentis honesta Neronis

Waar daar normaalweg saamval was, sou botsing uiteraard besonder funksioneel wees.

1.3.4 DAKTIEL, SPONDEE EN TROCHEE

Voorts moet daar onderskei word tussen die voete van die heksameter. Die basiese eenheid van klassieke Latynse poësie is die lettergreep, maar, om bepaalde versmaatipes te onderskei, gaan dit breër om voete en reëls.

In kwantitatiewe versmaat bestaan 'n voet uit 'n bepaalde aantal lang en/of kort lettergrepe wat in 'n bepaalde volgorde gerangskik is. Die reël, weer, bestaan uit 'n bepaalde aantal voete wat 'n bepaalde rangskikking het. Daar bestaan vele en verskillende soorte voete, maar vir die doel van hierdie verhandeling word daar slegs met die daktiel (— ∪ ∪), die spondee (— —) en die trochee (— ∪) gewerk. Met die aanduiding van 'n lang lettergreep, — en 'n kort lettergreep, ∪ word dit weer onderstreep dat die lengte van die lettergreep en nie van die vokaal aangedui word nie.³⁷⁾

1.4 DIE SKEMA VAN DIE LATYNSE HEKSAMETER

Die oudste versvorm wat die Romeine van die Grieke oorgeneem het,

is die heksameter.³⁸⁾ "Wenn man von Hexameter schlechthin spricht, ist der daktylische gemeint ..."³⁹⁾ "The meter which appears most frequently in Greek and Latin poetry is the dactylic hexameter."⁴⁰⁾ Die daktiliese heksameter bestaan uit vyf selfstandige daktiele maar in die sesde voet word die daktiel deur 'n spondee of 'n trochee vervang. In al die voete kan die daktiel deur die spondee vervang word, maar dit gebeur uiters selde dat die spondee in die vyfde voet voorkom. Wanneer die vyfde voet van die heksameter uit 'n spondee bestaan, heet die reël 'n spondeiadzon.⁴¹⁾ Die skema van die daktiliese heksameter kan soos volg voorgestel word:

$\begin{array}{c} - - \\ - \cup \cup \end{array}$	$\begin{array}{c} - - \\ - \cup \cup \end{array}$	$\begin{array}{c} - - \\ - \cup \cup \end{array}$	$\begin{array}{c} - - \\ - \cup \cup \end{array}$	$- \cup \cup$	$\begin{array}{c} - - \\ - \cup \end{array}$

Met die komposisie van die heksameter moet die digter lettergrepe so kies dat dit binne die skema van die heksameter inpas. Voorts moet die woorde natuurlik in 'n sinvolle sinsverband, dus sintakties en inhoudelik verantwoord, voorkom. Versmaat, inhoud en styleienskappe moet ook deur 'n digter geïntegreer word. Hoewel die estetiese in eie reg bestaan, kan dit nie 'n saambestaan met ander tersaaklike elemente afwys nie, in teendeel die versmaat is ook diensbaar aan die inhoud veral "by skilfully varying their caesuras, elisions, and sense pauses, and employing all the delicate resources of alliteration and assonance, the great Roman poets made the hexameter a sonorous but flexible instrument for the expression of all human emotions."⁴²⁾ Die versmaat gebruik dus verskillende metriese middele vir die doel, bv. ruspouses, tempo, elisie, enjambement. Styleienskappe soos alliterasie, assonansie en

rym gaan in 'n goeie digter hand aan hand hiermee. Ons moet nou eers vra watter taal hierdie metriese middele praat. Vooraf moet eers gevra word watter variasies in die middele bestaan.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK I

1. Raven, D.S., Latin Metre, p. 33.
2. Die beroemdste saturniese reëls is die van Naevius oor die Metelli:

fato Metelli Romae fiunt consules

malum dabunt Metelli Naevio poetae
3. Knight, J.W.F., Roman Vergil, p. 231.
4. Ennius, Annales 33.
5. Ennius, Annales 140.
6. Bailey, C., Lucretius: De Rerum Natura, Volume I pp. 109 - 119.
7. Palmer, L.R., The Latin Language, pp. 103 - 104.
8. Lucretius III, 907.
9. Knight, J.W.F., a.w., p. 232.
10. Raven, D.S., a.w., p. 36.
11. Westaway, F.W., Quantity and Accent in Latin, p. 61.
12. Westaway, F.W., a.w., pp. 61 - 62.
13. In hierdie verhandeling word die teorie aanvaar dat die hoofaksent in klassieke Latyn die klemaksent is. Daar is nog geen onbetwisbare uitspraak gegee oor die vraagstuk watter rol die toonhoogte-aksent in klassieke Latyn gespeel het nie. Kyk voetnoot 25.
14. Knight, J.W.F., a.w., pp. 5 - 7.
15. Crusius, F., Römische Metrik, pp. 2 - 3.
16. Quintilianus I, 5, 30

namque in omni voce acuta intra numerum trium syllabarum continetur, sive eae sunt in verbo solae sive ultimae, et in iis aut proxima extremae aut ab ea tertia, trium porro, de quibus loquor, media longa aut acuta aut flexa erit; eodem loco brevis utique gravem habebit sonum, ideoque positam ante se id est ab ultima tertium acuet.

17. Crusius, F., a.w., p. 3.
18. Gummere, J.F., *The Classical Weekly*, 45, 1951 - 1952, pp. 201-2
19. Daar bestaan 'n ruim literatuur oor die kwantiteit en die verdeling van Latynse woorde in lettergrepe. Slegs enkele bronne word hier vermeld:
 Allen, W.S., *Vox Latina*, pp. 89 - 92.
 Cooper, C.G., *An Introduction to the Latin Hexameter*, pp. 6 - 9, 13 - 15.
 Crusius, F., a.w., pp. 4 - 12.
 Hornsby, R.A., *Reading Latin Poetry*, pp. 25 - 26.
 Kennedy, B.H., *The Revised Latin Primer*, pp. 3 - 6, 201 - 203.
 Raven, D.S., a.w., pp. 22 - 25.
 Westaway, F.W., a.w., pp. 31 - 40, 43 - 59.
20. Cooper, C.G., a.w., pp. 35 - 36.
21. Kollman, E.D., *Remarks on the Structure of the Latin Hexameter*, *Glotta*, *Zeitschrift für griecische und lateinische Sprache*, XLVI, 1968, p. 295.
22. Kyk voetnoot 15.
23. Aeneïs VIII. 184.
24. Knight, J.W.F., a.w., p. 5.
25. Argumente van Duitse en ander geleerdes: die Romeinse geleerdes het Griekse terminologie onkrities oorgeneem. Vgl. Palmer, L.R., *The Latin Language*, p. 214. Vir die positiewe gronde waarop Duitse e.a. geleerdes hulle argumente baseer, vgl. Palmer, pp. 213 - 214.
26. Crusius, F., a.w., p. 31. Vgl. ook in hierdie verband P.J. Enk se artikel oor "The Latin Accent" in Mnemosyne IV, Volume VI, 1953, pp. 93 - 109.
27. Kollman, E.D., a.w., p. 300.
28. Knight, J.W.F., a.w., p. 11.
29. Crusius, F., a.w., pp. 30 - 31.
30. Cooper, C.G., a.w., p. 39.
31. Kollman, E.D., a.w., p. 296.
32. Christ, W., *Metrik der Griechen und Römer*, p. 189.
33. Allen, W.S., a.w., p. 93.
34. Wilkinson, L.P., *Golden Latin Artistry*, p. 121.

35. Lucretius III. 893.
 36. Horatius Epistulae I. IX. 4.
 37. Vergelyk voetnoot 18.
 38. Kyk 1.2
 39. Crusius, F., a.w., p. 34.
 40. Duckworth, G.E., Vergil and Classical Hexameter Poetry, p. 3.
 41. Hierdie tipe reël kom maar uiters selde in die Aeneïs voor. Norden lig ons in dat Vergilius in sy totale aantal reëls (12 085 reëls) maar 33 spondeiadzontes het, dit wil sê sowat 5 uit 2 000 reëls: Norden, E., P. Vergilius Maro Aeneis Buch VI, pp. 445 - 446.
 42. The Oxford Classical Dictionary, p. 569.
-

HOOFSTUK II

SEKERE VERSMAATKOMPONENTE EN DIE "TAAL" WAT HULLE PRAAT

A. SEKERE VERSMAATKOMPONENTE EN VARIASIES DAARIN

Daar is in hoofstuk I op bl. 13 aangedui dat die daktiliese heksameter die versmaattipe is wat deur die Latynse digters die meeste aangewend is. Daar is voorts aangetoon dat Ennius die Latynse heksameter sy besondere eienskappe gegee het, maar die heksameter het sy tegniese vervolmaking aan die Augusteïese digters, veral aan Vergilius, te danke. Die daktiliese heksameter word gebruik vir die epos, vir didaktiese, satiriese, pastorale, liriese poësie, maar dit is veral die versmaattipe vir die epiese digkuns.

In hierdie studie gaan dit egter nie om die ganse versmaat nie. Die ondersoek gaan oor die korrelasie al dan nie wat tussen versmaat en inhoud mag bestaan en daarom word daar bepaalde daktiliese heksameterkomponente uitgekies wat funksioneel relevant kan wees. Aangesien bronne en kommentare ruim verwys na tempo, elisie, ruspouses, ictus en aksent en selfs na hiatus en hypermetron, word hierdie versmaatkomponente se variasies eers onder A bespreek en kom hulle spesifieke "taal" onder B hieronder ter sprake, en eers wel algemeen. Daarna kom na die skandering in hoofstuk III die spesifieke korrelasie in Aeneïs Boek IV ter sprake (hoofstuk IV).

2.1 TEMPO

Tempo is een van die opvallendste momente vir ons doel. Wat is die moontlikhede hier?

Die heksameter kan van 'n stadig-bewegende reël van 12 lettergrepe, dit is vyf spondeë en 'n slot spondee of trochee, tot 'n vinnig-bewegende reël van 17 lettergrepe, dit is vyf daktele en 'n slot spondee of trochee, beweeg.¹⁾ Tussen die patroon ssssss en ddddds kan daar 32 moontlike patrone bestaan. Aangesien die spondeiadzontes seldsaam in die Latynse heksameter voorkom²⁾ en daar in Boek IV van die Aeneïs nie een voorbeeld daarvan verskyn nie, is daar slegs 16 patrone in Boek IV moontlik.

Die 16 patrone in volgorde van hulle frekwensie in die Aeneïs is:

dsss	dssd
ddss	ddsd
dsds	sdsd
sdss	dsdd
ssss	sssd
ddds	ssdd
ssds	dddd
sdds	sddd

Die persentasies van die gunstelingpatrone, veral die eerste vier, en origins die eerste agt, is 'n besondere aanduiding van die metriese patrone waaraan Vergilius voorkeur gegee het en ook van sy houding ten opsigte van afwisseling en herhaling. In die Aeneïs het Vergilius die eerste patroon 14,39% toegepas, die eerste vier 46,95% en die eerste agt 72,78%.³⁾

Laat ons histories en algemeen na die patrone in die Aeneïs kyk.

Daar kan eerstens 'n besondere afname in die konsentrasie van identiese patrone opgemerk word vanaf die tyd van die Republi-

keïnse digters tot Vergilius en Horatius. Dit is ook belangrik om op te merk dat die afwisseling van boek tot boek in die langer epiese gedigte baie gering is. Laasgenoemde feit is duidelik uit die frekwensiepersentasies van die eerste agt patrone: Vergilius se Aeneïs met 72,78% gemiddeld vir die 12 boeke; wissel in individuele boeke van 71,09% (II) tot 77,09% (XII).

Die metriese patroon wat die algemeenste voorkom, onderskei selfs die werke van baie Latynse digters. Die patroon wat gewoonlik deur die Augusteïese digters verkies word, is dsss, dus ook deur Vergilius in sy Aeneïs. Die gunstelingpatroon kom ook konsekwent in die individuele boeke van lang werke voor, bv. in die Aeneïs: dsss eerste in tien boeke (ddss eerste in V en VII).

Die patrone wat 'n bepaalde digter verkies, bepaal die aantal spondeë en daktiele wat in die eerste vier voete van die agt algemeenste patrone voorkom. Die verspreiding in die Aeneïs is 20 spondeë en 12 daktiele gemiddeld oor die eerste vier voete van die agt algemeenste patrone. Weer eens is daar weinige wisseling (variasie) tussen die individuele boeke van die Aeneïs: die gemiddeld 20s en 12d wissel van 18s en 14d tot 20s en 12d.

Dit gaan egter nie alleen oor watter patrone voorkom nie, maar hoe hulle gebruik word. "... it is not merely a question of frequency but a matter of spacing."⁴ Word 'n eentonige herhaling van dieselfde patrone in enkele opeenvolgende reëls aangetref, of poog Vergilius om herhalingspatrone in aanliggende reëls te vermy?

Dieselfde patroon kan in twee, drie of selfs meer reëls in op= eenvolging voorkom. Hulle word herhalingspatrone genoem. Vergilius gebruik 'n maksimum van vier herhalingspatrone in op= eenvolging en dit gebeur selde - viermaal in die Georgica en slegs sewemaal in die Aeneïs.

Dikwels kan dieselfde patroon meer algemeen voorkom, maar dit word geskei deur een of twee reëls. Hierdie herhalings word semi-herhalingspatrone genoem. Wanneer hierdie semi-herhalings= patrone in die omgewing van die herhalings voorkom, vorm hulle herhalingsgroepe. In Aeneïs V, 632 - 647 word die herhaling van dsss soos volg aangetref:

632 o patria et rapti nequiquam ex hoste penates,
 633 nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
 635 quin agite et mecum infaustas exurite puppis.
 636 nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
 638 hic domus est" inquit "vobis". iam tempus agi res
 641 haec memorans prima infensum vi corripit ignem
 644 Iliadum. hic una e multis, quae maxima natu,
 646 "Non Beroe vobis, non haec Rhoeteia, matres,
 647 est Dorycli coniunx; divini signa decoris

In hierdie passasie kom dieselfde patroon negemaal in sestien reëls voor, met drie herhalingspatrone (632 - 633, 635 - 636, 646 - 647) en vyf semi-herhalingspatrone (633 - 635, 636 - 638, 638 - 641, 641 - 644, 644 - 646).

Die aantal herhalingspatrone in die Aeneïs is 789, een in elke 12,4 reëls. Wanneer die ooreenstemmende frekwensies in vroeër

Griekse en Latynse heksameter poësie bestudeer word, val dit op dat Vergilius daarna gestreef het om oormatige herhaling te vermy, bv. Homerus in elke 8,8 reëls; Theocritus 5,2; Lucretius 8,8 en Catullus LXIV 7,0. Die meerderheid van die latere digters wissel van een elke agt reëls tot een elke 11 reëls. Die frekwensies in Statius, Silvius Italicus, Juvenalis en Serenus stem in 'n groot mate met die van die Aeneïs ooreen.

Wanneer die herhalings- en semi-herhalingspatrone in die Aeneïs saam geneem word, is daar 2 112 gevalle, met ander woorde een elke 4,6 reëls. Daar is digters wat in die geval heelwat hoër frekwensies as die van Vergilius vertoon, maar daar is ook werke waar die frekwensie van die herhalingspatrone plus semi-herhalings dié van die Aeneïs ewenaar of selfs laer is.⁵⁾

Dit blyk dus dat Vergilius die grootste versigtigheid aan die dag lê om die oormatige herhaling van een besondere patroon te vermy. Die grootste getal herhalingspatrone en semi-herhalingspatrone verskyn in die patrone wat die meeste voorkom. In die Aeneïs waar die dsss frekwensie 14,39% is, word 175 dsss herhalings aangetref of 22,18% van die totale herhalings en met die toevoeging van die semi-herhalingspatrone, 23,15%.

Vervolgens word die teenoorgestelde en omgekeerde patrone en hul onderlinge verhoudinge bespreek.

In die 16 metriese patrone, waarvan daar dan in die Aeneïs sprake is, is agt die teenoorgesteldes van die ander agt, bv. sddd is die teenoorgestelde van dsss, ssdd van ddss, ensomeer. Behalwe die agt moontlike teenoorgestelde kombinasies is daar nog vier wat omgekeerdes genoem kan word, bv. dsss en sssd, sdss

en ssds, ddds en sddd, ddsd en dsdd.⁶⁾

Met die rangskikking van die patrone in volgorde van hulle frekwensie in die Aeneïs is dit duidelik dat hoe meer dikwels 'n patroon voorkom, hoe minder sy teenoorgestelde toegepas word.

<u>Patrone</u>	<u>Teenoorgesteldes</u>
1. dsss	sddd
2. ddss	ssdd
3. dsds	sdsd
4. sdss	dsdd
5. ssss	dddd
6. ddds	sssd
7. ssds	ddsd
8. sdds	dssd
9. dssd	sdds
10. ddsd	ssds
11. sdsd	dsds
12. dsdd	sdss
13. sssd	ddds
14. ssdd	ddss
15. dddd	ssss
16. sddd	dsss

Die teenoorgestelde van dsss is sdd, van dds is ssdd, van dsds is sdsd, ensovoorts.

Daar bestaan 'n sterk neiging by twee teenoorgestelde patrone om in opeenvolgende reëls te verskyn en soms word 'n patroon deur sy teenoorgestelde patroon omraam. In die Aeneïs verskyn teenoorgestelde patrone in opeenvolgende reëls met 'n taamlike frekwensie: 424 maal, gemiddeld eenmaal elke 23,1 reëls en tog, hoe .../24

hoe nuttig teenoorgestelde kombinasies ookal mag wees om die effek van talle herhalingspatrone en semi-herhalingspatrone teen te werk, kan 'n te groot getal van dieselfde teenoorgestelde kombinasies op sigself eentonig wees. Selfs sy gunsteling-kombinasie sdsd - dsds word in slegs 18,28% van totale gebruik in kombinasie aangewend. Die eentonige herhaling van dieselfde patrone en 'n oormatige gebruik van dieselfde teenoorgestelde kombinasie is dus albei vermy.

Die gunsteling teenoorgestelde kombinasie wat Vergilius toepas, is soos pas gesê, sdsd - dsds en die omvang hiervan in verhouding tot die totale teenoorgestelde kombinasies in elkeen van sy werke is soos volg: Eclogae 19,05%, Georgica 23,58% en die Aeneïs 16,04%.⁷⁾ Selfs 'n gunsteling-kombinasie kan sy doel verydel en is dus gaandeweg verminder in die gees van die algemene beperking hierbo genoem.

Dit is nie slegs teenoorgestelde kombinasies wat mekaar in 'n besondere mate aantrek nie, maar dieselfde is waar van die vier moontlike omgekeerde kombinasies. Hierdie kombinasies verskyn ook dikwels in opeenvolgende reëls. Soms word een patroon ook deur sy omgekeerde patroon omraam, bv. Aeneïs II:

385 (dsss): sternimus. aspirat primo Fortuna labori.

386 (sssd): atque hic successu exsultans animisque Coroebus

387 (dsss): "o socii, qua prima "inquit" fortuna salutis"⁸⁾

In Aeneïs III word twee pare omgekeerde kombinasies in chiastiese volgorde aangetref:

- 114 (dsss) "ergo agite et divum ducunt qua iussa sequamur:
 115 (sssd) placemus ventos et Gnosia regna petamus.
 116 (sssd) nec longo distant cursu: modo Iuppiter adsit,
 117 (dsss) tertia lux classem Cretaeis sistet in oris."

In die Aeneï's verskyn die omgekeerde kombinasies 252 maal, een elke 38,9 reëls.

In die geval van die vier omgekeerde kombinasies, naamlik dsss en sssd, sdss en ssds, ddds en sddd, ddsd en dsdd, bestaan daar heelwat variasie en die verhouding van die algemeenste omgekeerde kombinasie tot die totale omgekeerde kombinasies is dikwels beduidend hoog. In die Aeneï's is die gunsteling omgekeerde kombinasie ssds - sdss: 40,08% van die totale omgekeerde kombinasies.

Die oormatige klem wat op die gebruik van een omgekeerde kombinasie gelê word byna tot uitsluiting van die ander drie, het 'n eentonigheid tot gevolg wat byna so erg is as die wat kan volg wanneer 'n aantal herhalings of semi-herhalings oormatig gebruik word. Die patroon sssd word baie dikwels met sy omgekeerde dsss aangetref, bv. in Aeneï's III kom sssd 34 maal voor en 15 keer saam met dsss (44,12%) en in Aeneï's VII het ons 23 voorbeelde van sssd, 12 maal saam met dsss (52,17%). In die Aeneï's as geheel is die gevalle 296, 87 saam met dsss, dit wil sê 29,56%.

Die patrone wat minder algemeen voorkom, sddd en sssd verdien besondere vermelding omdat hulle in opeenvolgende reëls met sowel teenoorgestelde as omgekeerde patrone gebruik word:

	<u>Teenoorgesteld</u>	<u>%</u>	<u>Omgekeerd</u>	<u>%</u>	<u>Totaal %</u>
sddd	dsss	29,38	ddds	14,95	44,33
sssd	ddds	15,54	dsss	29,56	45,10

Dus van die moontlike 16 patrone wat sddd en sssd of kan voor=afgaan of kan volg, vind ons in elke geval of die teenoorgestelde of die omgekeerde in meer as 44% van die totale gevalle. As gevolg van die ooreenkoms (44,33% en 45,10%) tussen die totale van die sddd en sssd kan daar 'n algemene reël oor hierdie twee patrone geformuleer word: die gekombineerde persentasies van sddd met sy teenoorgestelde dsss en sy omgekeerde ddds is min of meer dieselfde in goeie heksameter-poësie as die gekombineerde persentasies van sssd met sy teenoorgestelde ddds en sy omgekeerde dsss.

Die syfers in die Aeneïs vir die ander twee patrone wat sowel teenoorgestelde patrone as omgekeerde patrone het, is soos volg:

	<u>Teenoorgesteld</u>	<u>%</u>	<u>Omgekeerd</u>	<u>%</u>	<u>Totaal %</u>
ssds	ddsd	12,28	sdss	17,21	29,49
dsdd	sdss	18,41	ddsd	9,92	28,33

Die totale vir hierdie twee patrone is ook byna dieselfde (29,49% en 28,33%). Die reël wat hierbo gestel is vir die ooreenstemming van die sddd persentasies met teenoorgestelde en omgekeerde patrone en die sssd-persentasies met teenoorgestelde en omgekeerde patrone kan dus ook op hierdie twee patrone, in die Aeneïs altans, toegepas word.

Die herhaaldelike gebruik van teenoorgestelde en omgekeerde patrone in aangrensende reëls dien as teenvoeter vir die een-tonigheid wat soms die gevolg is wanneer herhalingspatrone in twee of drie reëls agtereenvolgens gebruik word, behalwe natuurlik wanneer die konsentrasie van dieselfde teenoorgestelde of omgekeerde kombinasie te sterk is. Wat nog opvallender navore kom, is die feit dat die frekwensie en aard van die teenoorgestelde en die omgekeerde kombinasies, asook van die herhalings, gebruik kan word om die metriese voor- en afkeure van elke digter te kan vasstel. Die digters van die heksameter verkies om 'n hoë persentasie van sommige patrone met teenoorgesteldes en/of omgekeerdes te kombineer terwyl die verhouding van ander kombinasies relatief laag is. So bv, gee Vergilius voorkeur aan die teenoorgestelde patroon sddd - dsss en aan die omgekeerde patroon sssd - dsss in sy Aeneïs.

Wat ek hierbo op bl. 19 - 27 bespreek het, het binne die breë kader van tempo-variasie, waarom dit in die eerste plek gaan, ook te make met addisionele funksies van bepaalde patrone binne dieselfde tempo-patroon. Hierdie addisionele funksies val buite die kader van hierdie verhandeling, maar verdien duidelikheidshalwe vermelding ten einde 'n moontlike indruk as sou tempo die enigste belangwekkende aspek in verband met die verskeidenheid patrone wees, te vermy. Hierdie addisionele funksies kom onder afdeling B (bl. 42 v.) ter sprake.

2.2 RUSPOUSES

'n Tweede tipies funksionele aspek (ten opsigte van inhoud) in die versmaat is die gebruik van verskillende soorte rusposes.

Van Vergilius se poësie is voorgedra of gelees.⁹⁾ Die feit impliseer dat daar ruspouses in die heksameter moes wees waar die voordraer op natuurlike wyse kon asemhaal. Daarom was die ruspouses aan die einde van woorde binne of aan die einde van 'n voet nie kunsmatige of meganiese pouses nie, maar wel natuurlike pouses. Hierdie pouses in die heksameter was dus nie meganiese pouses nie, maar hulle het verband gehou met die inhoud of struktuur van die sin of frase.¹⁰⁾

Daar bestaan twee soorte hoofruspouses in die daktiliese heksameter. Wanneer die woord binne die grense van 'n voet eindig, word die rus caesura genoem. Wanneer die einde van 'n woord met die einde van 'n voet saamval, heet die rus dihaeresis. Daar bestaan 'n duidelike karakterverskil tussen die twee tipes ruspouses: die caesura het 'n ligte onderbreking, die dihaeresis daarenteen 'n duidelike en skerp pouse. Aangesien die middel van 'n reël die swakste deel daarvan is, moet die digter besondere aandag daaraan gee om nie dihaeresis aan die einde van die derde voet te laat plaasvind nie. Om die begeerde binding in die middel van die reël te verkry, moet daar 'n caesura in die derde of vierde voet of in albei voete voorkom.¹¹⁾ Die lengte van 'n pouse in die heksameter het nie 'n vasgestelde tydsduur nie. "In practice its length depends on the dramatic instinct of the reciter. In actual dramatic verse, iambic or trochaic, there must sometimes be a pause much longer than a metrical 'pause' would be".¹²⁾ Ons vra nou na die variasie-moontlikhede.

Die algemeenste plek in die daktiliese heksameter waar die caesura voorkom, is in die derde voet. Hierdie caesura word

Die dihaeresis na die vierde voet, genoem die bukoliese dihaeresis, kom selde in die Aeneïs voor. Bv. Aeneïs VII, 525 - 526:

- - | - ∪ ∪ | - - | - - || - ∪ ∪ | - -
sed ferro ancipiti decernunt atraque late
- - | - - | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ || - ∪ ∪ | - -
horrescit strictis seges ensibus aeraque fulgent

Ek keer nou uitvoeriger terug tot die nie-meganiese aard van die ruspouses.

"He (sc. Vergil) was not consciously composing by feet, but by units of varying length, and in the placing of his pauses he was not observing purely mechanical laws, as we have so often been led to believe, but was guided solely by sense, and emphasis, and poetical feeling".¹⁴⁾ Indien die ruspouses meganies sou plaasvind, sou die voorsetsels en voegwoorde van die woord-groepe waartoe hulle behoort, geskei moes word wat nie gebeur het nie. Bv. Aeneïs I, 148 en Aeneïs II, 355:

- ∪ ∪ | - - | - ∪ ∪ | - || - | - ∪ ∪ | - -
Ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
- - | - - | - ∪ ∪ | - || - | - ∪ ∪ | - -
raptores atra in nebula, quos improba ventris

Dit is duidelik dat die twee frases magno in populo en atra in nebula deur 'n kunsmatige toepassing van die penthemimeres-reël geskei sou moes word. Dit sou bots met voetnoot 14 hierbo. In hierdie reëls is dus nie sprake van 'n penthemimeres-caesura nie. Die pouses val voor en na hierdie frases. In Aeneïs I, 148 word 'n trithemimeres en 'n hepthemimeres aange-tref en in Aeneïs II, 355 'n hepthemimeres:

Dieselfde is waar van die voegwoorde et en an in die volgende reëls:

- -| - || v v | - - | - || v v | - v v | - v
aptemus. Dolus an virtus, quis in hoste requirat?¹⁵⁾

- v v | - || v v | - - | - || - | - v v | - -
hoc Ithacus velit et magno mercentur Atridae.¹⁶⁾

et mihi iam multi crudele canebant

- v v | - || v v | - v v | - || - | - v v | - -
artificis scelus et taciti ventura videbant.¹⁷⁾

In die geval van Dolus an virtus val die werklike pouses voor en na hierdie frase, dit wil sê die pouses is die trithemimeres en die hepthemimeres. In die ander twee voorbeelde sou die pouses na velit en scelus kon val dit wil sê voor die voegwoorde; dit beteken dan dihaeresis na die tweede voet. Dus in reël 104 word Ithacus gevolglik ook sterk beklemtoon om die sarkasme aan die lig te bring en ook word magno beklemtoon. In die derde voorbeeld word taciti ook beklemtoon. In albei hierdie gevalle word die trithemimeres en die hepthemimeres aangetref. Vergilius het deur sy frasering aangedui dat daar geen sprake van die penthemimeres kan wees nie. "To read these with the penthemimeral caesura would simply wreck them".¹⁸⁾ Pouses is dus nie meganies aangewend nie.

Soubiran is selfs van mening dat dit moeilik is om uitspraak oor die hoofpouses te lewer. Hy kom egter tot die slotsom dat die kuns van die voordraer daarin bestaan om een of ander oplossing te kies wat hom pas na gelang van die effek¹⁹⁾ wat hy wil verkry, want die metriek is net die geraamte van die reël!²⁰⁾ Nogtans lyk dit nie of selfs die spontane en vrye gebruik van ruspouses dikwels buite die empiries en sintakties vasgestelde grense beweeg het nie. Die digter het sekerlik nie meganies gewerk nie - die versmaat het tweede natuur geword en hy het geleer

om outomaties binne hierdie grense as iets natuurliks te beweeg. Die keuse-moontlikhede (selfs meer as wat vroeër vermoed is) skakel 'n suiwer meganiese benadering uit, ook in die lees.

Die ruspouses in die heksameter was dus nie meganiese pouses nie, maar hulle het verband gehou met die inhoud of struktuur, styl en beklemtoning van die sin of frase. Die normale heksameter het dus een of meer pouses, want 'n reël sonder een van die erkende pouses is foutief volgens Christ.²¹⁾

Wanneer pouses verontagsaam is, bv. as gevolg van elisie (vgl. bl. 64), was die sintaksis nogtans te konsidereer, waarskynlik in heel ondergeskikte sin.

2.3 ENJAMBEMENT

'n Volgende versmaatkomponent wat ek gekies het vir die doel van hierdie verhandeling, is die enjambementtegniek. Wanneer daar 'n pouse aan die einde van 'n heksameter voorkom, is dit 'n reël wat aan die einde afrond. Indien daar geen pouse aan die einde van 'n reël voorkom nie, word die reël 'n oorloop of enjambement genoem, met ander woorde die reël enjambeer.

In Vergilius hou elke enjambement met die inhoud verband en help mee om die vloei van die heksameter gladweg te laat loop en eentonigheid te vermy. Vergilius het ook hierdie enjambementtegniek verfyn en effektief gebruik omdat hy die enjambement gebruik het wanneer hy woorde wou beklemtoon, spanning wou skep en binding tussen reëls in die hand werk.

Die volgende tipes enjambemente word aangetref:

1. 'n Werkwoord loop oor en vorm 'n daktiel aan die begin van die reël:
 litoraue et latos populos, sic vertice caeli
 constitit, et Libyaef defixit lumina regnis²²⁾

2. 'n Adjektief verskyn in die eerste reël en sy selfstandige naamwoord (as eerste of tweede woord) in die tweede reël:
 adventumque tuum, tibi suavis daedala tellus
 summittit flores, tibi rident aequora ponti.²³⁾

3. 'n Selfstandige naamwoord figureer in die eerste reël en 'n adjektief (as eerste woord) in die tweede reël:
 occidet ad nihilum nimirum funditus ardor
omnis, et (e) nihilo flent quaecumque creantur.²⁴⁾

4. 'n Genitief kom in die eerste reël voor en 'n selfstandige naamwoord in die tweede reël:
 nec validi possunt pontes venientis aquai
vim subitam tolerare; ita magno turbidus imbri²⁵⁾

5. 'n Hoofwerkwoord staan in die eerste reël en die afhanklike infinitief in die tweede reël:
 Sed quae sunt rerum primordia, nulla potest vis
stinguere; nam solido vincunt ea corpore demum.²⁶⁾
 Die afhanklike infinitief kan ook in die eerste reël en die hoofwerkwoord in die tweede reël voorkom:
 Denique cur homines tantos natura parare
 non potuit, pedibus qui pontum per vada possent²⁷⁾

6. Laastens is daar die geval waar die werkwoord van sy predikaat geskei word of waar die onderwerp of voorwerp van die sin uitgestel word of waar die werkwoord uitgestel word; bv. in Aeneïd XII, 131 - 133:
- tum studio effusae matres et vulgus inermum
invalidique senes turris ac tecta domorum
obsedere²⁸⁾

Afgesien daarvan dat die enjambement met die inhoud verband hou en die digter die geleentheid gee om spanning en binding tussen die reëls te verkry,²⁹⁾ voorsien hierdie tegniek ook 'n metode om eentonigheid teen te werk. Cooper beweer immers dat 40% van Vergilius se heksameters enjambemente is.³⁰⁾ Die enjambementtegniek het Vergilius in staat gestel om groter eenhede te skep.

2.4 ELISIE

Wanneer 'n woord in die heksameter met 'n vokaal geëindig het en die volgende woord met 'n vokaal begin het, was die digters van mening dat daar 'n onbevredigende opeenhoping van die twee vokale bestaan het. Hierdie probleem het die Latynse digters in 'n ernstige lig beskou en daarom het hulle hiatus vermy. Selfs Ennius wou die talryke Homeriese hiate nie naboots nie. Elisie was dus die aangewese weg om hiatus te vermy.³¹⁾

Wanneer twee vokale dan ophoop, word die eerste vokaal uit die metriese skema gedruk (elidere), met ander woorde die eerste vokaal word geëlideer. Op hierdie wyse "verdwyn" die eerste vokaal dan en tel dit vir die versmaat as niks nie. Dat die

eerste vokaal, wat geëlideer word, egter volkome verdwyn in die uitspraak, is nie waar nie. Wanneer 'n slotvokaal voor 'n aanvangsvokaal staan, beteken dit dat in die uitspraak eersgenoemde vokaal liggies en kort uitgespreek word en in die volgende woord ineenvloei.³²⁾ Die eerste lettergreep waarvan die vokaal geëlideer word, tel dan nie as 'n aparte lettergreep in versmaat nie. Dit gaan dus oor 'n sunaloephe, die uitspraak van botsende vokale in een asemstoot.³³⁾

Ook Christ ondersteun die standpunt dat met sunaloephe die vereniging van die slotvokaal en die aanvangsvokaal tot een metriese lettergreep saamvloei. Hy onderskei verder tussen aphaeresis, wanneer die aanvangsvokaal "verdwyn" en tussen apokopee, wanneer die slotvokaal "verdwyn". Hy noem hierdie drie verskynsels elisie omdat die aanvangsvokaal waarskynlik verlore gaan, maar sê dat die redenaars en grammatici konstateer dat by die skynbare klankverlies van die slot- en aanvangslettergreep die vokaal tog hoorbaar was.³⁴⁾

Maar daar is wel gevalle waar volkome elisie plaasvind,³⁵⁾ met ander woorde waar die slotvokaal verdwyn. Die hoofvraagstuk in verband met die Latynse elisie is dan wel die van uitspraak, volgens Soubiran.³⁶⁾ Vroeër het daar twee standpunte (wat saamval met die verskil in opvatting oor die aard van elisie, vgl. voetnoot 35) bestaan:

- (1) die geëlideerde vokaal word nie in voordrag gehoor nie (vgl. voetnoot 35)
- (2) die geëlideerde vokaal word (behalwe in die geval van totale elisie) wel, hoe vlugtig ookal, gehoor hoewel dit

niks bydra in die maat van die reël nie.³⁷⁾

Origens was daar ander standpunte: die vokaal word wel gehoor, maar dat uitsonderinge gemaak word vir sekere soorte soos encliticae of alle ě - elisies of alle kort vokale.³⁸⁾ Ek kan dan konkludeer dat in die geval van encliticae volkome elisie plaasvind terwyl sunaloephe, die saamvloei van twee vokale wat bots, as egte elisie geneem word.

Wanneer elisie dan plaasvind, word geen ekstra tyd geneem om die twee elisie-komponente uit te spreek nie, selfs nie wanneer 'n lang vokaal of 'n diftong geëlideer word nie. Slegs die kwaliteit van die geëlideerde vokaal moet gehoor word terwyl die kwantiteit van die aanvangsvokaal altyd deurslaggewend in die voordrag moet wees.³⁹⁾

Watter variasie-moontlikhede bestaan daar in Latynse elisie?

Wat duidelik in Latyn is, is die uitbreiding van elisie tot alle soorte lettergrepe: lank, kort, met -m, en die behoud van kwantiteit van die aanvangslettergreep wat volg sonder inagneming van die kwantiteit van die geëlideerde slotlettergreep, soos in die voorafgaande paragraaf reeds gestel.

Wanneer vind elisie dan nou plaas? Elisie vind plaas wanneer 'n woord met 'n vokaal of diftong eindig en die volgende woord met 'n vokaal of diftong begin, wanneer 'n woord met 'n vokaal eindig en die volgende woord met 'n h begin of ook wanneer die eerste van die twee woorde met 'n m, wat deur 'n vokaal voorafgegaan word, eindig en die tweede woord met 'n vokaal begin.

'n Paar voorbeelde van elisie is die volgende:

ultro implacabilis (Aen. XII, 3), attollitque animus (Aen. XII, 4),

telum et (Aen. XII, 8), sunt aliae inuuptae (Aen. XII, 24)
 en animo hauri (Aen. XII, 26).

2.5 HIATUS

Afgesien van tempo (2.1), ruspouses (2.2), enjambement (2.3) en elisie (2.4) wil ek ten slotte nog na hiatus en hupermetron verwys alhoewel hierdie versmaatkomponente maar enkele kere in Boek IV van die Aeneïs voorkom.

Hiatus vind plaas wanneer 'n woord op 'n vokaal, 'n vokaal en 'n of diftong eindig voor 'n woord wat met 'n vokaal, diftong of h begin, staan sonder dat elisie plaasvind.

Die vroeë Latynse poësie het hiatus meer algemeen gebruik as die digters van latere periodes. Ennius het in sy poësie baie streng reëls toegepas, ook ten opsigte van elisie en hiatus. Ofskoon die klassieke Latynse digters hulle metriese reëls noukeurig toegepas het, kon Vergilius ook uitsonderings met sy kunstenaarstalent effektief gebruik. Vergilius het dus ook hiatus met 'n mate van vryheid toegepas.

Hiatus⁴⁰⁾ vind dikwels plaas wanneer 'n caesura of dihaeresis twee woorde skei, bv. in Ecloga II, 53:

- - | - u u | - u || u | - u u | - u u | - -
 addam | cerea pruna: || honos erit huic quoque poma.

of waar die betekenis deur 'n tussenwerpsel onderbreek word⁴¹⁾
 bv. in Aeneïs X, 18:

- u u | - u u | - | - | - u u | - -
 o pater, o hominum rerumque aeterna potestas

2.6 HUPERMETRON

Die laaste lettergreep van 'n reël neem metries in dubbele

opsig 'n besondere plek in. Die slotklinker kan kort of lank wees en dit word, anders as binne in 'n reël, nie geëlideer as dit op 'n vokaal of vokaal en m eindig en die volgende reël met 'n vokaal begin nie. Albei hierdie verskynsels word begryplik as aanvaar word dat die voordraer (behalwe in geval van enjambe=mente) na elke reël 'n pouse toelaat waardeur die kwantiteit van die laaste lettergreep metries nie volledig funksioneer nie en waardeur die opeenvolging van vokale geskei word.⁴²⁾

Tog het 'n reël soms een lettergreep meer as gewoonlik. Dan vind daar wel elisie plaas tussen die laaste woord van een heksameter en die eerste woord van die volgende heksameter, bv. in Aeneïs I, 332 - 333:

..... ignari hominumque locorumque
 - - | - ||
 erramus

Hierdie verskynsel word hupermetron genoem.⁴³⁾

B. DIE "TAAL" VAN DIE VERSMAATKOMPONENTE

In afdeling A is die versmaatkomponente wat vir my doel relevant is en wat in hoofstuk IV in die geval van Vergilius Boek IV geïnterpreteer sal word, na vore gehaal. Die vraag ontstaan nou: watter "taal" spreek hierdie komponente in die algemeen dan wel?

2.7 TEMPO

"... the contrasting effects of dactyls and spondees are, indeed, of supreme and ubiquitous importance in Virgil's metrical art".⁴⁴⁾ Daar is reeds in hoofstuk I (sien 1.2 en meer spesifiek

voetnoot 7) aangetoon dat aangesien die Latynse taal so ryk aan lang lettergrepe is, bevat die Latynse heksameter meer spondeïese voete as die Griekse heksameter. Ek het ook op bl. 20 betoog dat die patrone wat 'n bepaalde digter verkies die aantal spondeë en daktiele wat in die eerste vier voete van die agt algemeenste patrone voorkom, bepaal. Die verspreiding in die Aeneïs is gemiddeld 20 spondeë en 12 daktiele. Dus kan reëls wat vier daktiele bevat beduidend as daktiliese reëls beskou word en reëls wat vyf daktiele bevat kan as uitsonderlike reëls beskou word.

Reëls wat hoofsaaklik uit spondeë bestaan, behalwe vir die noodsaaklike daktiel in die vyfde voet, kom heel algemeen voor. Dit is immers die vyfde patroon onder die eerste agt algemene patrone wat in die Aeneïs gebruik word.⁴⁵⁾ Dit is dikwels voldoende om te sê dat hierdie metriese patroon sssds by die gees van die bepaalde boek of van 'n bepaalde passasie aanpas, maar soms hethierdie patroon 'n besondere beskrywende kwaliteit. 'n Reël wat hoofsaaklik uit spondeë bestaan, skep 'n stadige of plegtige of ernstige indruk.⁴⁶⁾

In Aeneïs VIII, 452 kan die leser hoor hoe die Siklope besig is om met hulle aambeelde te swoeg:⁴⁷⁾

- - | - - | - || - | - - | - v v | - -
illi inter sese multa vi bracchia tollunt

In Aeneïs III, 658 word Polyphemus beskrywe in:

- - - | - - | - - | - || - | - v v | - -
monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum

"In this passage (sc. 655 - 658) Virgil very deliberately and obviously makes the sound and movement of the lines match the sense."⁴⁸⁾

In Aeneï's XII, 386 word 'n gewonde man wat stadig mank-mank voortsukkel, beskrywe:⁴⁹⁾

- - | - - | - || - | - - | - ∪ ∪ | - -
alternos longa nitentem cuspide gressus

Soms verskyn hierdie reël, wat hoofsaaklik uit spondeë bestaan (ssssds) in herhalingspatrone.⁵⁰⁾ Bv. in Aeneï's XII, 579 -580:

- - | - - | - || - | - - | - ∪ ∪ | - ∪
ipse inter primos dextram sub moenia tendit
- - | - || - | - - | - ∪ ∪ | - ∪
Aeneas, maghaque incusat voce Latinum

Die effek van die sssds-patroon word soms versterk deur die dddds-patroon wat dit of voorafgaan of volg, bv. Aeneï's XII, 294 - 295:

- - | - || - | - - | - ∪ ∪ | - -
Messapus, teloque orantem multa trabali
- ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - || ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ | - ∪
desuper altus equo graviter ferit atque ita fatur:

Hier is dan sprake van 'n teenoorgestelde kombinasie.⁵¹⁾ Dit is juis hierdie kontras wat die klem op die sssds-patroon lê.

Reëls wat in die eerste vyf voete daktiele bevat, kom, soos hierbo gesê, baie selde voor. Volgens die frekwensies van die sestien patrone is dddds die vyftiende patroon. Hierdie dddds-patroon beskrywe opgewondenheid of snelle beweging en is geneig om in gevegstonele voor te kom of waar Griekse name as 'n daktil geskandeer word.⁵²⁾

In Aeneï's II, 790 (ddds) en 791 (dddd) gee die daktiliese die spoed weer waarmee Creusa se skim verdwyn:

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - u
haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa volentem

- u u | - u u | - || u u | - u u | - -
dicere deseruit, tenuisque recessit in auras.

Wanneer Vergilius beskryf hoe die perde oor die vlaktes galop, pas hy ook die dddd-patroon toe, bv. Aeneï's VIII, 596:⁵³⁾

- u u | - u u | - || u u | - u u | - u u | - -
quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum

In Aeneï's XII, 394 en 341 kom die dddd-patroon voor in 'n gevegstoneel en waar Griekse name 'n daktiliese patroon vertoon:⁵⁴⁾

- u u | - u u | - || u u | - u u | - -
394. augurium citharamque dabat celerisque sagittas

- u u | - u u | - || u u | - u u | - u
341. iamque neci Sthenelumque dedit Thamyrumque Pholumque

"In between the extremes of lines containing five dactyls and lines containing one dactyl there is every conceivable variation in dactylic-spondaic structure, and in the contrasts that can be achieved".⁵⁵⁾ Die laaste twee reëls van Aeneï's XII vertoon 'n raak kontras, bv. Aeneï's XII, 951 - 952:

- u u || - - | - - | - - | - u u | - u
fervidus. ast illi solvuntur frigore membra,

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

Die dominante spondeïese frase beskrywe die kille dood wat stadig versprei en word opgevolg deur die vinnige daktiliese reël wat die snelle vlug van die siel na die onderwêreld beskrywe.

Die bewuste globale korrelasie tussen tempo en inhoud mag dus aangeneem word. Vergilius se kunstenaarskap het egter verder gestrek as die korrelasie tussen inhoud en individuele reëls. Groepe reëls is ook in diens hiervan gestel.⁵⁶⁾

'n Verdere faset van sy kunstenaarskap is geleë in sy vernuftige aanwending van die vroeër genoemde 16 patrone (vgl. bl. 19 - 27) wat herleibaar is na 'n paar basiese tempo-skemas. Omdat die tempo-skemas minder as die patrone is, is dit duidelik dat daar behalwe die tempo-funksies ook ander funksies moet wees (vgl. bl. 27). Meerdere patrone binne dieselfde tempo-skema moes sorg vir voorkoming van eentonigheid maar positief moes dit die styl en sekerlik ook die inhoud dien; styl en inhoud korreleer immers in 'n hoë mate. Vergilius se subjektiewe styl⁵⁷⁾ waarop Otis ons attent gemaak het, verskil sterk van die meer objektiewe, verhalende styl van Homerus en Apollonius.⁵⁸⁾

Die metriese patrone wat die algemeenste in die emosionele en subjektiewe toesprake en episodes voorkom, is nie dieselfde as die wat in die verhalende en meer objektiewe passasies (wat daar wel is) voorkom nie omdat hulle (die subjektiewe passasies) meer emosioneel en dramaties van aard is. Alhoewel die persentasie van dsss in die hele Aeneïs 4,39% is, 'n gunstelingpatroon⁵⁹⁾ by Vergilius, is daar baie episodes en toesprake waar Vergilius hierdie patroon weinig aanwend.

In watter tipe passasie pas Vergilius 'n hoë persentasie dsss toe en waarom gebruik die digter dieselfde patroon in ander gedeeltes so weinig?

Duckworth ontleed een of meer onderafdelings van elke boek van die epos om die skommeling in die dsss persentasies aan te dui.⁶⁰⁾

Alhoewel dsss Vergilius se gunstelingpatroon in die Aeneïd is, vertoon dit 'n verbasende wisseling volgens inhoud en styl, vanaf 0 tot 5 of 6 persent in baie passasies, vanaf 20 tot 30 persent of selfs hoër in ander passasies. Die patroon het 'n hoë frekwensie in episodes en toesprake wat dramaties, psigologies en emosioneel is waar die styl subjektief is en veral in tonele van dood en weeklagte vir die dooies. Aan die ander kant (vgl. bl. 42) kom dsss ook met 'n besondere hoë frekwensie voor in sekere tipes episodes: episodes in 'n meer objektiewe styl, veral tonele van massa-gevegte en tweegevegte; episodes waarin gode en godinne verskyn en praat en episodes wat oor Rome en Augustus handel.

Vergilius se metriese patrone, ten minste in die geval van dsss, is dus aangepas by sy inhoud en styl. "As in individual lines, where the words do not determine the meter but are subordinated to the metrical patterns which the poet so often adapts to the sense, so in his larger units the patterns are not determined by the words. Subject matter, style, and meter go hand in hand".⁶¹⁾

Kommentatore wat oor tempo praat, verontagsaam die besondere effekte van verskillende patrone binne dieselfde tempo-skema te veel. Duckworth se hulp sal hopelik hierin 'n verandering bring. Hierdie boeiende aangeleentheid van patrone moet ongelukkig verder rus.

2.8 RUSPOUSES

Na aanleiding van die bespreking van die tipe pouses en hulle posisies wat in die Latynse heksameter aangetref kan word, is aangetoon (kyk 2.2) dat hierdie pouses nie meganies was nie. Shipley (pp. 151 - 158), Hornsby (pp. 31 - 32), Norden (pp. 425 - 431), Raven (pp. 102 - 103), Cooper (pp. 26 - 27) en andere onderskryf hierdie bevinding.

Die caesura dien as 'n verbindingselement in die klassieke poësie. Met die caesura eindig die woord en die betekenis pouseer maar die voet is onvoltooid en die leser wag dat die ritme moet voortgaan en voltooi word. "It is, in fact, largely the caesura which makes a line 'run'".⁶²⁾ Ook Norden onderstreep die besondere funksionele rol van die caesura in die versmaat as hy skryf: "Hiernach sind die zwei wichtigsten rhythmischen Mitte, durch die der Dichter im Hexameter das von ihm gewollte Ethos des Gedankens malerisch zum Ausdruck bringen kann, die Verteilung von Daktylen und Spondeen und die Anwendung der verschiedenartigen Caesuren".⁶³⁾

In sowel die individuele reël as die groep reëls wend die digter die manlike en die vroulike caesurae - laasgenoemde wel in mindere mate (kyk bl. 29) - gewoonlik effektief aan. Die manlike caesura, wat presies in die middel van die voet kom, verleen aan die heksameter 'n gelykmatigheid en goeie balans.⁶⁴⁾ Aeneïs VIII, 327 is 'n voorbeeld waar die enkele manlike caesura balanserend effektief is:

- - | - v v | - || v v | - - | - v v | - -
et belli rabies || et amor successit habendi

Die vroulike caesura kom eers tevoorskyn wanneer 'n driekwart van die reël verby is en derhalwe gee dit 'n ongebalanseerde ritme weer. "There is a sense of falling or faltering".⁶⁵⁾

Hierdie spesiale kwaliteit van die vroulike caesura gebruik Lucretius wanneer hy die geweldige poging van die soldaat van wie die been in die geveg afgekap is, wil suggereer. Bv.

Lucretius III, 652:

- inde ālius conatur || adempto | surgere | crure

Vergilius gebruik ook die vroulike caesura om die beeld van die wind wat gaan lê, ritmies weer te gee in Aeneïs VII, 27 - 28:

- - | - || cum venti posuere, || omnisque repente resedit

- || flatus, || et in lento luctantur marmore tonsae

Die effek van die caesurae in die tweede en vierde voete is moontlik dat hulle geneig is om die reël vinniger te laat vloei as die reël met 'n enkele lang pouse in die derde voet.⁶⁶⁾

In Aeneïs VI, 202 word die penthemimeres deur 'n vroulike caesura in die vierde voet ondersteun. Daar ontstaan 'n versnelling van die ritme wat die gedagtegang goed ondersteun:

- - | - || tollunt se celeres || liquidumque || per aere lapsae

Byna net so effektief en interessant is Vergilius se gebruik van die dihaeresis. Die dihaeresis is 'n pouse wat skerp en afgetekend is. Hierdie pouse wag op 'n impuls van buite om 'n nuwe aktiwiteit op gang te kry.⁶⁷⁾ Dit is 'n pouse wat die reël skerp verdeel.

Desnietemin kan die toepassing van die dihaeresis in die heksameter nie heeltemal vermy word nie. Die kunstenaarskap van Vergilius lê juis daarin om ook op effektiewe wyse van hierdie afwykende ruspouses gebruik te maak. Vergilius het dan ook die dihaeresis op alle moontlike plekke gebruik, maar aan die einde van die derde voet in die heksameter is hierdie pouse sover as moontlik vermy. Ek het op bl. 29 (kyk 2.2) vermeld dat die swakste deel van die heksameter juis die middel is; daarom sal die dihaeresis in die derde voet selde voorkom. Nogtans word die dihaeresis aan die einde van die derde voet gevind, veral wanneer een of ander spesiale effek verkry wil word.

Hierdie dihaeresis-pouse, wat die reël op ongewone wyse verdeel, gebruik Vergilius bv. om die ontsenuende uitwerking te beskryf wanneer 'n onverwagte god verskyn of verdwyn of by die aanblik van 'n spook of by die aanhoor van 'n stem wat uit die graf praat.⁶⁸⁾ 'n Voortreflike voorbeeld van die dihaeresis aan die einde van die derde voet word by die verskyning van Mercurius in Aeneïs IV, 280 aangetref: Aeneas se hare staan orent en sy stem steek in sy keel vas as gevolg van vrees.

- - | - - | - ∪ ∪ || - - | - ∪ ∪ | - ∪
arrectaeque horrōre comae et vox faucibus haesit

Die spondeïese dihaeresis, wat aan die einde van die eerste voet voorkom, word ook nie baie deur Vergilius gebruik nie. Waar die caesura die reël help vloei, daar vertraag die spondeïese dihaeresis die vloei daarvan.⁶⁹⁾ "Indeed, the effect of an initial dissyllable which is a spondee (dus dihaeresis) is one of jerkiness and ponderosity".⁷⁰⁾ Vergilius

skram egter nie daarvan weg om so 'n onmusikale reël te gebruik as dit 'n bepaalde doel dien nie. Hierdie doel is byna altyd om aan die reël waardigheid (as gevolg van die genoemde verdrag) te verleen, maar in Vergilius se hande het dit 'n verskeidenheid effekte.⁷¹⁾ So bv. word hierdie spondeïese dihaeresis besonder effektief aangewend met die beskrywing van die monsteragtige fama in Aeneïs IV, 184 - 185:

- √ √ | - - | - √ √ | - - | - √ √ | - √
 nocte volat caeli medio terraeque per umbram
 - - ||
 stridens

Ofskoon die daktiliese dihaeresis (in onderskeiding van die spondeïese) tussen die eerste en die tweede voete ook maar selde gebruik word, is daar egter geen musikale of versmaat-beswaar teen die toepassing daarvan nie. Dikwels skep hierdie dihaeresis 'n atmosfeer van afwagting, maar hierdie dihaeresis kan ook die reël te glad en te vinnig maak vir veelvuldiger gebruik in die epos waar die tema oor die algemeen waardig is.⁷²⁾

Die spondeïese dihaeresis kom net so selde in die vierde voet voor. Waarom gebruik Vergilius hierdie bukoliese dihaeresis so selde? Wanneer die einde van 'n voet met die einde van 'n woord saamval, is daar 'n bevredigende gevoel van afronding. Maar hierdie gevoel van afronding so na aan die einde van die reël belemmer die effek van die daktil-cum-spondeeslot van die reël.⁷³⁾

'n Besondere voorbeeld kom voor in Aeneïs VIII, 452 - 453, waar die inspanning van die Siklope uitgebeeld word:

- - | - - | - - | - - | - - | - -
 illi inter sese multa vi brachia tollunt

- - | - - | - - | - - | - - | - -
 in numerum versantque tenaci forcipe massam.

Reël 452 wat uit stadige spondeë bestaan, dui duidelik die inspanning van hulle werk aan, maar die leser voel die finale, byna onmenslike inspanning soos beskrywe in versantque tenaci forcipe massam self aan, veral as gevolg van die dihaeresis in die vierde voet.

Die aandag moet, ten slotte ook gevestig word op die vermyding van ruspouses om 'n bepaalde effek van ophoping, ononderbrokendheid, ens. te bewerkstellig. Dit word dikwels besonder effektief saam met bepaalde vorme van elisie aangewend (bl. 62, 64, 65, 69 o.a.)

2.9 ENJAMBEMENT

Wanneer 'n aantal opeenvolgende reëls elkeen 'n pouse aan die einde het, is die effek dat die poësie eentonig word. Dit spreek dus duidelik dat in 'n gedig van die Aeneïs-faam 'n pouse aan die einde van elke reël nie wenslik is nie. Vergilius het besondere aandag bestee om in groter eenhede as die individuele heksameter te skryf. Hy het soms verskeie heksameters deur middel van enjambemente aan mekaar verbind. "A great part of the charm of developed hexameter verse lies in its easy flow from line to line, and in the judicious use of pauses within lines."⁷⁴⁾ Die enjambement kan tot by die trithemimeres, penthemimeres of hepthemimeres vorder of ook heel dikwels tot by 'n daktiliese dihaeresis (tussen die eerste en tweede voete) wat uit 'n werkwoord bestaan,

Wanneer daar bloot formeel na die enjambement gekyk word, kan die spesifieke waarde daarvan moeilik bepaal word. Daarom kan die effek van die enjambement alleen deur 'n juiste interpretasie bepaal word, dus wanneer die inhoud nagespeur en daarmee gekorreleer word.⁷⁵⁾

Daar bestaan formeel (maar funksioneel wel) geen verskil tussen die volgende enjambemente nie:

iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
imminet adversasque adspectat desuper arces⁷⁶⁾

en

et primum parva duorum
corpora natorumserpens amplexus uterque
inpicat et miseros morsu depascitur artus⁷⁷⁾

Daar is geen dramatiese spanning in die eerste voorbeeld nie. Die werkwoord imminet verskaf 'n rustige beeld van die grootsheid waarna daar gekyk kon word. In Aeneï's II, 213 - 215 (voetnoot 77) is inpicat die beslissende woord waarop daar in spanning gewag word, selfs langer gewag word, en wat die einde van die gruwelike spanning beteken. In die eerste voorbeeld (voetnoot 76) het die enjambement 'n statiese en in die tweede voorbeeld 'n dinamiese waarde.⁷⁸⁾

Aeneï's II, 199 - 227 word nou in extenso bespreek⁷⁹⁾ om die effek van die verskillende enjambemente te ondersoek.

Hic aliud maius miseris multoque tremendum
obicitur magis, atque improvida pectora turbat,
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,

solemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
 Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
 - horresco referens - immensis orbibus angues
 incumbunt pelago pariterque ad litora tendunt;
 pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque
 sanguineae superant undas, pars cetera pontum
 pone legit sinuatque inmensa volumine terga.
 Fit sonitus spumante salo; iamque arva tenebant
 ardentisque oculos suffecti sanguine et igni
 sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
 Diffugimus visu exsanguis. Illi agmine certo
 Laocoonta petunt: et primum parva duorum
 corpora natorum serpens amplexus uterque
 INPLICAT et miseros morsu depascitur artus;
 post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem
 CORRIPIUNT spirisque ligant ingentibus, et iam
 bis medium amplexi, bis collo squamea circum
 terga dati superant capite et cervicibus altis.
 Ille simul manibus tendit divellere nodos
 perfusus sanie vittas atroque veneno,
 clamores simul horrendos ad sidera tollit,
 qualis mugitus, fugit cum saucius aram
 taurus et incertam excussit cervice securim.
 At gemini lapsu delubra ad summa dracones
 EFFUGIUNT, saevaque petunt Tritonidis arcem
 sub pedibusque deae, clipeique sub orbe teguntur.

'n Nuwe ramp (na die Sinon-episode) word in reëls 199 - 200
 aangekondig. In die volgende twee reëls word die ondergeskikte
 handeling geteken (imperfectum mactabat). Laocoon bring 'n
 plegtige .../51

plegtige offer. 'n Uitgebreide onderwerp vul die hele eerste reël. Die tweede reël volg sonder spanning op die eerste: nog steeds rustige handeling. Hieraan word daar plotseling 'n einde gemaak met ecce in reël 203. Vergilius gaan nou oor tot die beskrywing van die dramatiese gebeure wat in 199 - 200 aangekondig is. Onmiddellik na die lewendige ecce! val die klem op die adjektief gemini (voor die penthemimeres) wat deur die enjambement van sy selfstandige naamwoord angues geskei word sodat daar tussen die twee reëls 'n sterk spanning ontstaan. Die reël loop dan verder oor tot die einde van die volgende reël om te eindig met die twee enjamberende werkwoorde wat deur hulle opvallende posisie die reël omraam. Die spanning tussen hierdie drie reëls (203 - 205) staan in felle teenstelling met die rustige woordorde van die reëls 201 en 202 ten spyte van enjambement in albei, hoewel nie ewe drasties nie.

In reëls 206 - 208 volg 'n beskrywing van die twee slange. Hulle besondere eienskappe pectora en iubaeque omraam die reël. Die adjektief sanguineae, wat hier 'n sterk affektiewe waarde het, word deur die enjambement van sy selfstandige naamwoord iubae geskei en in 'n beklemtoonde posisie in die volgende reël geplaas. In reëls 209 - 211 gaan die beskrywing verder: eers twee kort sinne in reël 209; deur -que (in reël 210) ontstaan 'n bepaalde spanning. Die hoofhandeling neem egter 'n aanvang met die historiese praesens (diffugimus in reël 212): almal vlug as gevolg van die weersinwekkende toneel en die slange peil op Laocoon af. Hier word die naam, wat in reël 201 die gebeure oorheers het, op effektiewe wyse na die volgende reël verplaas. Die verdere woordorde staan in diens van die gruwelike verloop van die Laocoon-toneel. Aan die einde van

reël 213 staan twee adjektiewe en aan die begin van 214 twee selfstandige naamwoorde. Hierdie verstrengeling van die woordorde skets hoe die slange die seuns se liggame papdruk. Ook die enjambement met sy spanning dra hiertoe by. Die spanning wat daar tussen die reëls ontstaan, verdwyn eers wanneer die enjamberende werkwoord implicat verskyn. Na die akkusatiewe in reël 216 val die volle gewig van die gebeure op die enjamberende werkwoord corripiunt. As gevolg van die enjambement kom hierdie dinamiese werkwoord in 'n beklemtoonde posisie te staan. Daarna volg 'n enjambement vanaf 217 - 218 wat deur die beklemtoonde bis gemotiveer en deur anafora gekenmerk word.

Na vyf reëls (220 - 224) waarin die hopelose verweer van Laocoon geskilder word, volg die epiloog (225 - 227) van die dramatiese gebeure. Reël 225 word weer deur 'n adjektief (gemi) en 'n selfstandige naamwoord (dracones) omraam. Daar ontstaan nog eens spanning (soos in gevalle bo) deur die enjamberende effugiunt wat saam met dracones die kern van die gedagte vorm en in 'n beklemtoonde posisie geplaas word.

Dus enjambement dra meestal by tot die verhoging van spanning en beklemtoning.

2.10 ELISIE

Dit is ongetwyfeld geregverdig om in 95% van die gevalle geen besondere aandag aan die elisie te gee nie, konstateer Soubiran,⁸⁰⁾ Maar party van die elisie het nie maar bloot uit oorweging van metriese gerief ontstaan nie: daar is gevalle waar die digter dit ekspressief bedoel het, waar dus korrelasie van inhoud en vorm verwesenlik word, nie net op die basis van die reël

en van die sin nie, maar ook in groter eenhede.

Dit lyk nie of die eerste daktiliese digters, Ennius en Lucretius, die ekspressiewe waarde van elisie geken het nie. Reeds Catullus ken hierdie funksionele aanwending van elisie, maar dis veral Vergilius, Horatius, Ovidius en later in 'n sekere mate Seneca wat hierdie ekspressiewe aspek van hulle kuns sou eksploiteer. Hoewel digters elisie meer beskeie toepas as die dramaturge, het hulle nietemin genoeg elisie toegelaat dat party ekspressief kon wees. Die ekspressiewe elisie bly die werk van die Augusteïese digters, veral van Vergilius.⁸¹⁾

Die effek van elisie word in twee afdelings bespreek: die effek verkry deur 'n geïsoleerde elisie en daarna die verkry deur 'n abnormaal goed voorsiene reeks elisies.

EFFEK VAN 'N GEÏSOLEERDE ELISIE

2.10.1 Elisie te wyte aan 'n begeerte na afwisseling

Hierdie tipe elisie hou verband met die Wet van Lachmann:⁸²⁾ as 'n woord tweemaal in 'n reël of twee opeenvolgende reëls voorkom, probeer die digter om dit verskillend te skandeer, of deur sekere prosodiese vryhede te gebruik soos in Ovidius Met. XIII, 607:

Et primo similis volūcri, mox vere volūcris

of deur die ictus te varieer;⁸³⁾ bv. Georgica IV, 321:

Māter, Cyrene māter, quae gurgitis huius

So kan elisie ook in hierdie beperkte doel, wat min met die inhoud te doen het, aangewend word.

2.10.2 Suggestie van hiaat

In die verlede is hierdie funksie as omtrent die enigste beskou.⁸⁴⁾ Die indruk van hiaat, wat die samehang van die ketting verbreek, is deur die digters juis gebruik om bv. 'n dreigende of groteske oopgesperde bek te suggereer. Bv. Aen. VI, 575:

Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra (oor die hydra)

En Aen. X, 565 (oor reus Egera):

centum cui bracchia dicunt
centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
pectoribusque arsisse

Die monsters is so vreesaanjaend as wat mens maar wil hê. Die hiatibus van die eerste voorbeeld laat geen twyfel bestaan oor die effek wat Vergilius wou bereik met sy abnormale elisie van 'n lang lettergreep wat gevolg word deur 'n swak halwe versvoet. In die eerste voorbeeld oorheers die a-klank: die botsing van twee a's is baie seldsaam. Hulle is hard en smelt nie maklik saam nie. In die tweede voorbeeld bots -a en -o.⁸⁵⁾

2.10.3 Vereniging

Die digter kan ook elisie gebruik om konkreet te suggereer dat twee wesens of voorwerpe verenig is of saamgebring word. Hierdie vereniging kan neutraal ophopend wees of ook vriendskaplik of vyandig. In sulke gevalle is die soort elisie asook die

klank van die vokale meermale ook van belang. Voorts wil ook die verbinding van die woorde ekspressief wees.

Vooraf bring ek bepaalde kategorieë van hierdie saambring ter sprake waarin die bepaalde klinkers en/of tipe elisie van belang is vir die onderstreping van sekere pertinente gedagtes of gebeure. Hierdie gebeure kan beskryf word om ons dinge of gebeure konkreet te laat hoor (die gekraak van 'n wiel, krete en woedebuie, ensovoorts) of op so 'n wyse dat ons ons bv. inspanning, meer abstrak, goed kan voorstel. Ek neem eers die konkrete aanwending van hierdie verbindende elisie.

2.10.4 Hinderlike klankrykdom

(onmusikale geluide, krete, woedebuie, ensovoorts)

Vokaalbotsings van gelyke klanke wat lank is, suggereer juis soms geluide of krete.⁸⁶⁾ In sy beskrywing van Hippolytos se wa wat op die rotse breek, skryf Ovidius in Met. XV, 523:

Stipitis occursu fracta ac disiecta fuisset:

die onaangename en eentonige gekraak van die wiel.

Vir skerp krete vind ons die i-klank bv. soos vir Priamus se vervloekings van Pyrrhus (sy gebroke stem). Bv. in Aen. II, 534:

Non tamen abstinuit, nec voci iraeque pepercit

Fyner maar ewe suggestief is die drie gevalle waar Vergilius -am elideer voor die tweede korte van 'n daktil.⁸⁷⁾ Bv. Aen. XII, 567:

Eruam et aequa solo fumantia culmina ponam

Dis 'n woedekreet van Aeneas wat 'n behendig-gekonstrueerde crescendo afsluit. In hierdie geval word die effek bereik deur die klank vandie vokale self sowel as deur die abnormale ritmiese steuring wat 'n elisie van slotlettergreep op -m voor die tweede swak tyd.⁸⁸⁾

Sover het ons voorbeelde van hoorbare herhalende klankpatrone hanteer. Maar elisie kan ook verskeie abstrakte houdings of dade in beskrywings suggereer.

2.10.5 Indruk van inspanning

Wanneer Vergilius Aeneas gedurende die laaste nag van Troje beskrywe waar hy sy vader op sy skouers dra, releveer hy die fisiese krag van die held met 'n ekspressiewe elisie, bv.

Aen. II, 707:

Ergo age, care pater, cervici imponere nostrae

Die botsing van die twee i-klanke tel meer as die ander prosodieke kenmerke (ritme). Nog 'n abnormale elisie in die volgende reël bevestig die effek van die pasgenoemde voorbeeld, bv.

Aen. II, 708:

Ipse subibo umeris, nec me labor iste gravabit

Dis immers bekend dat elisie, wanneer 'n lang lettergreep geelideer word met 'n swak daktiliese versvoet, selde voorkom en dit suggereer hierbo ongelukkig ook 'n verbode saamval van die einde van die tweede voet en die einde van 'n meerlettergreepige woord. Maar wat elders vermy is, is hier suggestief: die slotlettergreep van subibo wat duidelik gehoor word, suggereer

'n te vroeë pouse ('n halwe voet voor die penthemimeres) wat in extremis opgevang (en saamgebind) word deur die (vinnige) beginlettergreep van umeris: Aeneas wankel maar herwin sy balans - ook die versmaat sê dit so mooi.

Die i-klank (vgl. eerste voorbeeld) dien ook om bv. die kwaai toets van Palinurus te skilder: nadat hy drie dae lank geswem het, slaag hy eindelijk met moeite daarin om sy kop bo 'n golf op te lig en die Italiese kuste te sien, bv. Aen. VI, 356:

vix lumine quarto

prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.

Met die inspanning van al sy spiere kan ons hom wanhopig na die kus sien swem: ook hierdie toets maak Vergilius vir ons voelbaar.

paulatim adnabam terrae; iam tuta tenebam

Die sware ssss van die reël saam met die elisie - nog 'n slot-lettergreep met i-klank - onderstreep Palinurus se vasberadenheid om die kus te bereik.

Vergilius kan sy effekte varieer. Wanneer hy die inspanningvergende verstelling van seile en touwerk wil beskryf, skryf hy in Aen. III, 549:

cornua velatarum obvertimus antemnarum,

Soos te verwag 'n baie swaar reël wat nog verder verswaar word deur die spondeïese slot - - - ♪. Maar die elisie van velatarum is nie onbedoeld nie (soos die hele konteks aantoon): velatarum en antemnarum wat deur betekenis, prosodie en die klank verbonde

is, onderstreep die een in die middel van die reël, die ander aan die einde, die herhaling van dieselfde inspanning.

Nog ander dade word geskilder met elisies waarin ook die a-klank in die abstrakte voorkom. Die handeling van Metabus, vader van Camilla, wat sy dogter aan 'n spies vasbind om haar op die anderkantste oewer te kry, bv. in Aen. XI, 556:

quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur

waarin die swaarte van die eerste drie spondeë verbind word met die elisie van -a voor ingenti, 'n baie ekspressiewe byvoeglike naamwoord, om die inspanning van die gooier te vertolk.

Ten slotte is daar een inspanning waaroor Vergilius nie onverskillig kan staan nie: wanneer 'n lewende wese sy laaste asem uitblaas.

Wanneer Antores dodelik getref word deur 'n spies wat vir Aeneas bestem was, bv. Aen. X, 781:

sternitur infelix alieno vulnere, caelumque aspicit, et dulcis moriens reminiscitur Argos

Hier laat die hypermetriese reël ons hierdie kop sien wat stadig na die hemel draai, deur die laaste voet van caelum en die eerste van aspicit in 'n ononderbroke beweging te verbind.⁸⁹⁾

2.10.6 Konfrontasie

Hierdie saambring kan ook in 'n mindere of meerdere mate op konfrontasie dui. Afgesien van die inhoud het die tipe klinkers en tipe elisies hier veel te vertel: die seldsame elisie of klinker-kombinasie sal miskien makliker konfrontasie kan suggereer as die meer gewones.

As eerste voorbeeld neem ek Aeneïs I, 715:

ille ubi complexu Aeneae colloque pependit

Amor gooi hier onder die uiterlike van Iulus sy arms om Aeneas se nek. Die baie seldame kategorie van elisie van -u en -ae is seker nie toevallig nie: dit toon nogtemeer die onweerstaanbaarheid van die omhelsing van die klein god wat hom ongenadig aan sy slagoffer heg. Hier dien die bepaalde klinkerlengte en tweeklank-kombinasie die algemener gedagte nog konkreter, en bly dus van belang.

Elders word ook konfrontasie gevind. So word die legendariese en historiese konfrontasie van Karthago en Rome deur ekspressiewe elisies gesuggereer. Die mooiste een lees ons in Aen. I, 13:

Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe

Afgesien daarvan dat elisie tussen eiename streng beperk is, bots hier nog boonop twee langes; dus 'n baie abnormale maar juis daardeur ekspressiewe botsing: die botsing van twee magte (let op contra na Italiam) in al sy gewelddadigheid en gruwelikheid word heel eenvoudig geskilder in die botsing van hul name.

Ook Vergilius se opvolgers het in sulke kontekste die ekspressiewe aard van elisie erken.

Lucanus het Vergilius se Karthago Italiam onthou. Waar hy in die begin van die Pharsalia Crassus, die bemiddelaar tussen Caesar en Pompeius, vergelyk met die landengte van Korinthe wat die Ioniese en Egeïese seë verhinder om hulle teen mekaar te breek, sê hy in I, 102 sq.:

nec patitur conferre fretum, si terra recedat,
Ionium Aegaeo franget mare.

So 'n abnormale elisie (kwantiteit van die vokale en eiename wat bots), in navolging van die Aeneïs, by die puristiese Lucanus sou nie die gevolg van onoplettendheid kon wees nie. Lucanus laat ons die apokaliptiese botsing van twee seë wat aanmekaar spring in 'n reusagtige vloedgolf, voel.

Hierdie paar voorbeelde vertoon te veel ooreenkoms om enige twyfel te laat oor die krag van die elisie (ook die bepaalde soorte) wat daarin voorkom. Ook word hier een van die mees logiese toepassings van elisie gevind.⁹⁰⁾ Die ander was die idee van 'n gaping.

2.10.7 Algemener kategorieë van saambring deur elisie (Verlenging, opeenhoping)

Nou kom kategorieë van 'n meer algemene saambring van gedagtes ensovoorts deur elisie aan die beurt. Die bepaalde klinkers se rol is nou ook minder opvallend en slegs bepaalde kategorieë elisie is ter sake: veral die ligtere elisies het hier 'n rol te speel.

Elisie wat tussen twee lang woorde alle onderbreking ophef, kan ook verlenging of opeenhoping suggereer.

So gebruik Vergilius graag halwe reëls⁹¹⁾ bestaande uit twee woorde wat deur elisie verbind word om stilte of verbasing wat op 'n vergadering heers, te suggereer. Bv. in Aen. II, 120:
obstipuerē animi, gelidusque per ima cucurrit.

en in Aen. V, 404:

obstipuere animi (ook IX, 123)

en ook in Aen. VIII, 530:

obstipuere animis alii, sed Troius heros

en dan ook in Aen. II, 1:

conticuere omnes, intentique ora tenebant.

Die elisie in al hierdie gevalle is lig om die pouse tussen die twee woorde op te hef sonder om diskordante klanke te laat hoor wat die stilte sou versteur. Veral die laaste reël, met sy twee elisies van -e is nou gebonde in sy voordrag: ons sien letterlik die gehoor wat asem inhou en aan Aeneas se lippe hang.⁹²⁾

EFFEK VAN 'N REEKS ELISIES

By reekse elisies verwag ons uiteraard nie die funksie van hiaatvoorstelling nie. Algemene opeenhoping en verdere gedifferensieerde nuanses daarvan is dus wat ons verwag. Die nuanses sal natuurlik grotendeels deur die inhoud gesuggereer word, maar die bepaalde soorte elisies en klinker-groepe het hier natuurlik ook 'n rol te speel. Tog kan ons moeilik op die basis hiervan groepeer, al sal dit blyk dat bepaalde kategorieë ook hier meer op hulle plek is as ander.

2.10.8 Opeenhoping

Vergilius som met droewige simpatie in die Georgica en die Aneïs die tallose dooies op wat wag om in die boot van Charon toegelaat te word, bv. Georg. IV, 475 sq.:

matres atque viri defunctaque corpora vita

en in Aen. VI, 306 sq.:

magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae

Die eerste elisie met sy somber klank wat met die uitgang van heroum versterk word, pas by die erns van die helde. Die tweede een, skerp en lig, pas by 'n speelse jeug wat te gou deur die noodlot afgemaai is: dit verbind die twee mees patetiese groepe, seuns en meisies vir wie die lewe en liefde sou verbind het, en wat mekaar slegs op die oewers van die Styx kon ontmoet. Dit lyk dus of die twee elisies die ontliggaamde wesens skilder wat hulle vreesagtig teen mekaar druk, en die tweede elisie verkry daardeur 'n ontroerende reliëf. Hierdie reliëf word versterk deur die gedagte van ophoping - daar is verskillende groepe wat die tragiese illustreer.

Talle voorbeelde van 'n opsommingsfunksie waar elisies in groot getalle voorkom, sou gegee kan word.

'nBesonder doeltreffende middel om in so 'n reeks binding te kry sonder die hinderlike van elisie, bestaan daarin dat elkeen van hulle deur -que gevolg word en dat -que daarby geëlideer word. Die reël is daardeur nie gevoelig versteur nie omdat hierdie elisie volledig was.⁹³⁾ Ofskoon hierdie middel by uitstek in die poësie van Vergilius aangetref word, gebruik Ovidius dit ook wel.⁹⁴⁾

2.10.9 Uitgestrektheid, samehang

Opeenvolgende elisies kan in dieselfde gees as in 2.10.8 ook gebruik word om in aansluiting by die inhoud besondere effekte

te verkry .../63

te verkry, bv. om die drukkendheid van 'n langdurige stilte te laat aanvoel of die galm van stemme te laat opklink. Die Latini, verontrus deur verskeie emosies, bedaar weldra om hulle koning te laat praat, bv. Aen. XI, 300:

ut primum placati animi et trepida ora quierunt

Vanaf die middel van die tweede voet beweeg die reël tot by die middel van die vyfde voet; alle pouses is uitgewis en sodoende word die indruk van samehang en bedaring verkry.

Maar hierdie samehang kan ook, afhangende van die inhoud, konkreet (hoorbaar) lawaaierig, selfs donderend wees. Laat ons na die woedende Kuklops luister as hy begryp dat die Grieke ontsnap, bv. in Aen. III, 672:

clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
contremuere undae penitusque exterrita tellus
Italiae curvisque immugiit Aetna cavernis

Hoor ons nie, danksy hierdie vier elisies waarvan drie die saambinding van hele helftes van reëls verseker, en die laaste een die hoofpouse van die reël uitwis, hierdie krete wat tot in die oneindige oor die see en teen die kante van die berge weergalm nie?

Hierdie samehang kan ook abstrak, bv. ruimtelik wees. Twee ekspressiewe elisies vertoon die verskriklike krag van die spies wat, deur Aeneas gegooi, die harnas en skild van Turnus deurboor, bv. Aen. XII, 924:

(hasta) orasque recludit
loricae et clipei extremos septemplex orbis

Hier tref ons weer 'n heksameter aan wat deur twee elisies saambinding verkry tot by die hepthemimeres, 'n samehang wat beskeie die onverbiddelike baan van die spies suggereer.⁹⁵⁾

2.10.10 Opwinding, haas

Vergilius gebruik 'n opeenvolging van elisies knap vir die versnelling van sy verhaal. Iuno laat die verskriklike klanke van haar woede hoor. Aeneas het in Italië aangekom, sy sukses blyk seker te wees. Toe sy dit sien, lees ons in Aen. VII, 291:

stetit acri fixa dolore,
tum quassans caput haec effundit pectore dicta.

Let op hoe behendig Vergilius, met die hulp vandie konteks, sy toneel voorberei: acri dolore gee die toon en laat 'n hewige woede voorsien, effundit stel dit nog skerper: sy gaan 'n vloed verwensings uitstort wat die metriese reëlmaat sal verontagsaam: enjambemente en elisies sal dus vermenigvuldig word, bv. Aen. VII, 293 sq.:⁹⁶⁾

heu stirpem invisam et fatis contraria nostris
fata Phrygum!
num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troia viros? medias acies mediosque per ignes
invenere viam! at, credo,

Die klassieke digters het, nogeens in die gees van ophoping en binding, elisie ook gebruik om opwinding en haas, hartstog en ratsheid te laat voel, veral beperk tot enkele ekspressiewe passasies. Die bepaalde elisie dra verder hiertoe by onder andere om verwarring te suggereer.

Die wrok in Juno se hart in Aen. I, 25:

necdum etiam causae irarum saevique dolores
exciderant animo

Die twee opeenvolgende elisies van 'n bepaalde soort, albei baie hard (slotlettergreep op -m voor 'n korte, en -ae voor -i) versteur die ritme van die reël paslik.

In Met. XIII, 549 stel Ovidius Hecuba so voor:

postquam cum luctu miscuit iram
non oblita animorum, annorum oblita suorum,

waar sy die oë van Polymestor gaan uitsteek om die dood van haar seun Polydorus te wreek. Die drie elisies van reël 550 waarvan een die penthemimeres ophef - wat nogtans deur die sintaksis opgelê word - vermink die ritme volkome en harmonieer dus met Hecuba se woede.

Dit bring ons by somber, noodlottige en onheilspellende effekte van elisies. Hierin speel die tipe elisie weer 'n prominenter rol, asook die inhoud, woordkeuse, ensovoorts.

2.10.11 VERWENSING

'n Gevoel van onbehaaglikheid word gewek deur die verraderlike tot getuie roep deur Sinon wanneer hy die gode en altare as getuies van sy opregtheid neem, bv. Aen. II, 154:

"vos aeterni ignes, et non violabile vestrum
testor numen", ait, "vos arae ensesque nefandi
quos fugi

Hierdie woorde in elisie mis die stewige, normale beklemtoning, die afgetekendheid van 'n gebed wat uit die diepte van die siel opstyg: hulle word deur twee abnormale elisies vermink (elisie van 'n lang lettergreep voor 'n swak halwe versvoet) of is baie hard (tweeklank ae, botsing van twee woorde met volle onafhanklike betekenis). Die steurnis in die ritme (as gevolg van abnormale elisies van die opeenhoping) wil dus in aansluiting by die inhoud die bedrieglikheid van die spreker suggereer.⁹⁷⁾

2.10.12 Lelikheid

'n Opeenvolging van elisies kan in aansluiting by die inhoud ongetwyfeld lelikheid, dikwels van monsteragtige en gedugte aard, onderstreep.

Die verskriklike aard word nie orals ewe sterk onderstreep nie. Dit mag selfs volkome ontbreek: en om 'n kolossale grootte te skilder wat die gewone mate oortref, sal 'n hypermetriese reël besonder effektief wees met sy lettergreep wat ook die normale maat oorskry.

Vergilius pas hierdie metode toe wanneer hy Entellus afbeeld wat sy klere uittrek om Dares aan te durf in Aen. V, 422:

et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
exuit

waarin origens drie ekspressiewe elisies, veral die eerste een wat die pouse uitwis, en die laaste een wat die eindpouse ophef, die indrukwekkende liggaamsbou van die stoeier oproep.

Maar met die uitsondering van hierdie en dergelike voorbeelde wat uitsonderlike grootte suggereer, wek dergelike elisies meestal die indruk van lelikheid, wat dikwels monsteragtig is.

Dis duidelik wanneer Corydon hom in die kalm water spieël om hom te oortuig dat hy darem nie so lelik is nie, bv. Bucolica II, 25:

nec sum adeo informis: nuper me in litore vidi

Dis geen toeval dat daar drie elisies waarvan twee van eenlettergrepige woorde saam figureer in hierdie heksameter nie.

Hierdie idee van lelikheid word op dieselfde wyse ook skerp weergegee met die verskyning van Deiphobus wat gruwelik vermink is en nouliks deur Aeneas herken word, bv. Aen. VI, 498:

vix adeo agnovit pavitantem ac dira tegentem
supplicia et notis compellat vocibus ultro

Ten slotte kan ook daarop gewys word dat lewelose voorwerpe hulle tot dieselfde effek leen: bv. die geweldige rotsklip wat Turnus op Aeneas wil gooi in Aen. XII, 897:

saxum antiquum ingens, campo qui forte iacebat

Die byvoeglike naamwoord ingens, met sy bekende ekspressiewe krag figureer hier sterk en voor die byvoeglike naamwoord kom 'n abnormale elisie voor omdat dit saamval met 'n swak halwe versvoet in die tweede of derde versvoete. Die opeenvolging van elisies, versterk deur die byvoeglike naamwoord, skep die idee van monsteragtigheid.⁹⁸⁾

2.10.13 Verwoesting, ineenstorting

'n Opeenvolging van elisies wat verband hou, veroorsaak 'n

ernstige versteuring van die metriese ritme. Dit is dus normaal dat hulle soms as elisies 'n verwoesting suggereer.

Ovidius gebruik hierdie effek bv. om die ramp van Phaethon wat deur Zeus se bliksemskigte neergevel is, te suggereer, bv.

Met. II, 314:

consternantur equi et saltu in contraria facto
colla iugo eripiunt ...

Die tipe elisies wat hier gebruik word, lewer 'n verdere bydrae:

Drie besonder harde elisies van langes (een lang slot -ū, een van -ō voor -e, twee elisies van iambiese woorde) wat die reëlmaat van die reël verwoes, laat die verwoesting van die wadrywer, die wa en perde aanvoel.⁹⁹⁾

2.10.14 Oorlog en gevegte

Die groot uitdelging, wat die antieke epos weergee, is die oorlog. Die gevegte, afskuwelike verwondings en puinhope is alles vreesaanjaende beelde waarvan 'n reël vol elisies, opsetlik lelik en onharmonies, vir ons 'n voorstelling kan gee.

Bv. waar Juppiter uitroep in Aen. XII, 803:

ventum ad supremum est. terris agitare vel undis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
deformare domum et luctu miscere hymenaeos:
ulterius temptare veto.

Twee elisies in elk van die volledige reëls (potuisti infandum wat die pouse wegneem, miscere hymenaeos voor die einde van 'n swak daktiliese versvoet versteur die suiwerheid van die ritme

op 'n ernstige wyse en gee aan die reël 'n lelik-klinkende toon wat die uitgedrukte gedagtes (infandum, deformare, luctu is die opvallende woorde) onderstreep. Daarenteen vertolk die laaste halfreël - waardeur die hele toespraak afgesluit word - met sy presiese struktuur, met sy onberispelike ritme die soewereine wil van die koning van die gode.¹⁰⁰⁾

2.10.15 Rou, smart

Talle elisies versteur ook die ritme van reëls om, in ooreenstemming met die inhoud, die rou en smart van naasbestaandes te onderstreep. So sal veral Vergilius ons die smart van ontroosbare Andromache toon wanneer sy dodeoffers aan Hektor bring, soos in Aen. III, 302 - 307:

ante urbem in luco falsi Simoëntis ad undam
libabat cineri Andromache Manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem
et geminas, causam lacrimis, sacra verat aras.
ut me conspexit venientem et Troia circum
arma amens vidit, magnis exterrita monstribus

Die sewe elisies onderstreep die rou.¹⁰¹⁾

2.10.16 Die dood

Met die tragiese einde van soveel van sy helde voel Vergilius die uitwerking van die dood aan wat hy in sy heksameters weergee. In hierdie gevalle verloor die reëls hulle gewone gladheid en klink hulle minder aangenaam vir die oor. Die dood van koning Priamus, simbool van die val van Troje, kan as voorbeeld dien, bv. Aen. II, 554:

haec finis Priami fatorum, hic exitus illum
 sorte tulit Troiam incensam et prolapsa videntem
 Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
 regnatorem Asiae.

In plaas van die magtige koning, van die welvarende stad, is alles 'n toonbeeld van verwoesting en dood: hierdie ineenstorting word in die reëls vertolk, met hul enjambemente en elisies wat die gewone ordelikheid daarvan afbreek.¹⁰²⁾

2.10.17 Spoke uit die onderwêreld

Vir die mense van die oudheid sit die dooies in die onderwêreld 'n skimmebestaan voort: soms ontsnap hulle daaruit. Hulle is skrikwekkende skimme wat die lewendes laat ril. Hierdie uitbeelding word in die ritme van die reëls self gevind. So bv. in Aen.VII, 324 waar hy die Furia Allecto oproep:

luctificam Allecto dirarum ab sede dearum

Die twee elisies gee soos die inhoud 'n versteurde, sombere klank aan die reël.¹⁰³⁾

Uit hierdie bespreking van die ekspressiewe waarde van elisie, beide individueel en ook in groepe blyk dit duidelik dat Vergilius elisie variërend en meer ekspressief gebruik het, dit wil sê dat elisie met die inhoud verband hou. Soubiran beskou elisie van geval tot geval en besluit dan telkens aan die hand van die inhoud of elisie funksioneel is al dan nie. Daar word dus nie deur hom 'n formeel-prosodiese aanduiding gebied vir die onderskeiding van funksionele kategorieë van elisie nie. Dit was wel moontlik om uit die voorbeelde wat Soubiran noem en

bespreek, sekere formele elemente te kon uitlig, bv. tipes elisie en klinker- en tweeklank-kombinasies. Origens was dit moontlik om met sy hulp die twee hoofgroeperings (hiaat en saambinding) duideliker te onderskei en die res op basis daarvan te groepeer en onder te verdeel. Vir laasgenoemde verdere onderverdeling was die inhoud en ander kontekstuele gegewens (woordvolgorde, woordkeuse, ensovoorts) onmisbaar. Die inhoud was uiteraard ook diensbaar in die ontdekking van die twee basiese kategorieë. So ook het die eensydige teorieë tot dusver lig laat opgaan.

My groepering hierbo is op dië basis gedoen. Hierbinne is dit duidelik dat soorte elisie en opeenhoping hulself tot funksionele variasie geleen het, maar die inhoud het dieselfde basis verder laat differensieer: die laaste kriterium vir fyn onderskeidinge lê dus hier. Die formeel-prosodiese moontlikhede is minder te varieer as die inhoud. Die inhoud moet gevolglik aan 'n identiese versmaat-patroon meerdere interpretasie-moontlikhede gee.

2.11 HIATUS

In versmaat is elisie die reël en hiatus die uitsondering (sien 2.4). In Vergilius kan tipes hiatus duidelik geklassifiseer word.

2.11.1 Na 'n lettergreep waarop die ictus van die reël nie val nie.

Twee voorbeelde van hiatus na 'n kort lettergreep waar daar 'n gemarkeerde pousein die betekenis is. Bv. Ecloga II, 53:

- - | - u u | - u || u | - u u | - u u | - -
 addam cerea pruna; honos erit huic quoque pomo

en Aen. I, 405:

- - | - - | - u u | - u u || - u u | - u
 et vera incessu patuit dea. ille ubi matrem.

Hierdie is die enigste twee voorbeelde waar Vergilius hiatus na 'n kort vokaal gebruik. In albei voorbeelde is daar 'n sterk pouse. In Aeneïs I, 405 moes die pouse beklemtoon word om die verbasing van Aeneas te onderstreep.

Hiatus kan 'n lang slotvokaal of diftong verkort voor 'n woord wat met 'n vokaal begin.¹⁰⁴⁾ Dit is 'n gebruik wat aan Homerus ontleen is. Soms kan 'n woord op hierdie wyse in die daktiliese versmaat plek vind waar dit andersins ontoelaatbaar sou wees. Bv. in Aen. III, 211:

- - | - u u | - - | - - | - u u | - -
 insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno

en in Georg. IV, 461:

- - | - - | - - | - u u | - u u || - -
 implerunt montes; flerunt Rhodopeiae arces

Soms word dieselfde lettergreep in 'n reël herhaal met twee verskillende kwantiteite. Sodanige verkorting het onder Griekse invloed plaasgevind, bv. in Ecloga III, 79:

- - | - - | - u u | - u u || - u u | - u
 et longum 'formose, vale, vale,' inquit, 'Iolla.

en in Ecloga VI, 44:

- - | - - | - u u | - u u | - u u | - u
 clamassent, ut litus 'Hyla Hyla' omne sonaret,

(Hierdie reël het ook hiatus tussen Hyla en Hyla). Die effek waarna gestreef word, is om 'n geluid wat wegsterf, weer te gee of 'n eggo wat in die verte wegsterf.

2.11.2 Na 'n lettergreep waarop die ictus van die reël val.

Na een van die twee caesurae, die penthemimeres of die hepthemimeres, soos in Ecloga III, 63:

- u u | - - | - || - | - u u | - u u | -
munera sunt lauri et suave rubens hyacinthus

en in Aen. IX, 291:

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - -
hanc sine me spem ferre tui; audentior ibo

Voorbeelde van dergelike hiatus soos in die eerste voorbeeld word meermale in Vergilius aangetref.¹⁰⁵⁾ In die tweede voorbeeld is daar 'n gemarkeerde pouse in die betekenis en dit is hierdie pouse eerder as slegs die metriese verdeling wat die werklike rede van die hiatus is.

Verder kom die hiaat voor in 'n heksameter wat met 'n Latynse of Griekse woord eindig met die vorm u u - - .

Bv. Aen. IX, 477:

- u u | - - | - - | - u u | || u u | - -
evolat infelix et femineo ululatu

Hierdie hiatus is beskrywend: dit handel hier oor die weeklag van vrouens.

2.12 HUPERMETRON

Soms lyk dit of hypermetron slegs as 'n gerieflikheidsmaatreeël aangewend word, maar meesal word dit aangewend om 'n spesiale effek te suggereer. Bv. in Aen. VI, 602:

- u u | - u u | - || - | - - | - u u | - - |
quos super atra silex iam iam lapsura cadentique
- u u | - u u | - ||
imminet adsimilis:

Vergilius gebruik die hypermetriese reël om ritmies die wankelbare ewewig van die rots te vertolk wat die kop van Phlegyas bedreig asook die blywende angs van die gemartelde: dit lyk of die cadentique wil neerslaan op die imminet van die volgende reël: mens sou sê letterlik 'n rotslys op die punt om neer te stort!¹⁰⁶⁾

Die hypermetriese reël kan ook 'n opeenvolging van voorwerpe, persone of begrippe onderstreep waarvan die opsomming deur hul groot menigvuldigheid dreig om die normale raam van die reël te oorstroom, bv. in Georg. III, 242:

- u u | - u u | - || - | - u u | - u u | - -
 omne adeo genus in terris hominumque ferarumque
 - u u | - - | - || u u | - - | - u u | - -
 et genus aequoreum, pecudes pictaeque volucres,
 - u u | - - | - u u | - || u u | - u u | - u
 in furias ignemque ruunt: || Amor omnibus idem.

Die oneindige verskeidenheid van die wesens wat mekaar in die eerste twee reëls verdring en stamp, (soos ook blyk uit die hypermetron) word in die laaste drie woorde op aangrypende wyse verenig: Amor omnibus idem.

Ook Aen. IX, 650:

- u u | - - | - - | - u u | - u u | - -
 omnia longaevo similis, vocemque coloremque
 - - | - - | - || - | - u u | - u u | - -
 et crines albos et saeva sonoribus arma

versamel verskeie details wat in 'n hypermetron toon dat hulle mekaar verdring en van fisiese uiterlike wat die omnia van die begin kommentarieer en dus die indruk van 'n ratse opeenhoping moet skep.

2.13 ICTUS EN AKSENT

Ek het in 1.3.3 verduidelik dat die verhouding tussen ictus en

aksent, wat probleme maar tog ook moontlikhede kan oplewer, twee teenoorgestelde tendense ken, te wete botsing en saamval. Van eersgenoemde staan dit vas dat die tweede en derde voete normaalweg bots.¹⁰⁷⁾ Wat die eerste voet betref, skyn die meerderheid te dink dat hy meer dikwels bots as saamval.¹⁰⁸⁾ Wat voet vier betref, weet ons ook dat hierdie voet deur Vergilius meer botsend aangewend word.¹⁰⁹⁾ Wat saamval betref, staan dit vas dat ictus en aksent in die vyfde en sesde voete verreweg oorwegend saamval.¹¹⁰⁾

Hoe is die funksionele karakter - meer bepaald met betrekking tot verskille tussen die verhalende en dialoogsnitte - van die botsing en saamval nou te bepaal?

Dat die gebruik van botsing en saamval ten opsigte van ictus en aksent wel funksioneel is, word deur Jackson Knight sterk onderstreep.¹¹¹⁾ "Homodyne and heterodyne are in Vergil regularly expressional".¹¹²⁾ Maar dit gaan hier oor die algemene aard van die funksionele karakter ten opsigte van botsing en saamval en nie oor detail nie, met ander woorde oor die vraag watter meer spanning verraai en dus by dialoog in 'n groter mate ver wag word, teenoor die funksies wat dui op die afwesigheid van spanning wat ons dan in 'n groter mate by die verhalende ver wag. Jackson Knight noem as funksies van botsing die volgende: weerstand, konflik, inspanning, moegheid en patos. Die algemene tendens is hier dus een van spanning en hier behoort die dialoogsnitte 'n hoër persentasie te vertoon. Saamval, daarenteen, beklemtoon tempo (stadig in die geval van spondeë of vinnig in die geval van daktiele), gladheid en afwesigheid van weerstand en spanning.¹¹³⁾ Dit lyk geoorloof om hierdie funksies van saamval in twee groepe te verdeel, te wete spoed, veral wat ook in

dialogo normaal sal wees teenoor gladheid en rustigheid wat ons in hoër mate in verhalende passasies verwag.

Alle gevalle van saamval moet dus nie as strydig met die gees van botsing beskou word nie. Ek dink hier aan die gevalle waar saamval veral spoed beklemtoon. Ek sou hierdie gevalle van saamval eintlik kon skei van die gewone saamvalle en saam met botsing groepeer omdat hulle funksies in dieselfde kader tuis=hoort. Albei (botsing sowel as 'n deel van saamval) kan dialoog dus te goede kom. Anders gestel saamval kan 'n verskeidenheid funksies hê wat miskien in twee groepe onderverdeel kan word: die reeds genoemde moontlikheid om spoed (haas) aan te dui, kan die dialoog ten goede kom en die ander funksies soos gladheid en afwesigheid van spanning is meer in die verhalende dele te wagte.

Metri causa - gevalle van hierdie versmaatkomponente, wat ek onvermeld gelaat het, in hierdie hoofstuk is seker nie uitgesluit nie (kyk hoofstuk IV).

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK II

1. 'n Spondee sal deur 'n s, 'n daktiel deur 'n d en 'n trochee deur 'n t aangedui word.
2. Vgl. hoofstuk I voetnoot 41.
3. Die persentasies wat in verband met hierdie onderafdeling oor tempo aangewend word, is uit G.E. Duckworth, Vergil and Classical Hexameter Poetry, geneem, pp. 5 - 31.
4. Duckworth, G.E., a.w., p. 9.
5. Vir 'n volledige vergelyking, sien Duckworth, p. 14.
6. Die patrone ssss, dddd, sdds en dssd het geen omgekeerde nie; in die geval van ssdd, ddss, sdsd en dsds is die omgekeerde dieselfde as die teenoorgestelde.
7. dsds - sdsd is dus effens verminder in verhouding tot die ander: dit het op hierdie stadium in sy kombinasie-voorkoms 18,28% gevorm van sy totale gebruik. Wanneer Duckworth ons nou vertel dat ander (minder gunsteling-kombinasies) selfs vir 29,38% van hulle totale gebruik in kombinasie aangewend is, moet dit ons nie verwar nie, want dis voor die handliggend dat patrone met 'n laer totale frekwensie maklik 'n hoër persentasie vir gekombineerde gebruik teenoor totale gebruik sal vertoon. Kyk Duckworth, p. 27.
8. Vir sssd wat deur dsss omraam word, sien ook Aeneïs II, 709 - 711, 714 - 716, VII, 647 - 649.
9. Grant, M., Roman Literature, pp. 129 -130.
10. Christ, W., Metrik der Griechen und Römer, pp. 169 - 170.
11. Cooper, C.G., An Introduction to the Latin Hexameter, p. 21.
12. Hardie, W.R., Res Metrica, p. 11. 'n Metriese pouse is die tydsduur wat in terme van een lettergreep lengte gemeet kan word.
13. Crusius, F., Römische Metrik, p. 50.
14. Shipley, F.W., Problems of the Latin Hexameter, Ictus and Accent II. Caesura TAPHA 69, 1938, pp. 134 - 160.
15. Aen. II, 390.
16. Aen. II, 104.
17. Aen. II, 124.
18. Shipley, F.W., a.w., p. 158.

19. Betekenis is natuurlik die gids. Vgl. Quintilianus 1, 8, 2 en ook Cooper, C.G., a.w., pp. 21 -22. Sintaksis kan natuurlik nie verontagsaam word nie, maar binne die kader hiervan kan ons beklemtoning op besondere styl= effekte hê (kyk bl. 28). Balans in 'n reël kan ook onderstreep word, sowel as bv. spoed. Kyk voetnoot 20.
20. Soubiran, J., L'élision dans la poésie latine, p. 182.
21. Christ, W., a.w., p. 181.
22. Aen. I, 225 - 226.
23. Lucretius I, 668 - 669.
24. Lucretius I, 285 - 286.
25. Lucretius I, 285 - 286.
26. Lucretius I, 485 - 486.
27. Lucretius I, 199 - 200.
28. Veremans J., De plaats van het verbum finitum in de Latijnse dactylische hexameter, pp. 129 - 139. Kyk ook Quinn, K., Vergil's Aeneid, pp. 421 - 423.
29. Blänsdorf, J., Forschungen zur römischen Literatur, Festschrift zum 60. Geburtstag von K. Büchner, Wiesbaden 1970, p. 10.
30. Cooper, C.G., a.w., p. 26.
31. Soubiran, J., a.w., p. 52.
32. Westaway, F.W., Quantity and Accent in Latin, p. 40.
33. Soubiran, J., a.w., p. 68.
34. Christ, W., a.w., pp. 32 - 33.
35. Kyk Soubiran, J., a.w., pp.151 - 157. Dit is iets anders as die standpunt van Austin, R.G., P. Vergili Maronis Aeneidos Liber Quartus, o.a. p. 91 wat elisie in alle gevalle as 'n verdwyning van een lettergreep beskou.
36. Soubiran, J., a.w., pp. 151 - 157.
37. Vgl. ook Hardie, W.R., a.w., p. 39.
38. Soubiran, J., a.w., p. 55.
39. Soubiran, J., a.w. pp. 50 -51.
40. Vir verdere voorbeelde van hiatus uit Vergilius se werke, sien Cooper, C.G., a.w., pp. 48 - 51.

41. Christ, W., a.w., p. 40.
42. Crusius, F., a.w., pp. 36 - 37.
43. Waar Lucretius slegs een hipermetriese reël het in V, 849 - 850 word in Vergilius ongeveer 20 hipermetriese reëls aangetref; meeste gevalle met slot op -que. Vir verdere voorbeelde van hipermetriese reëls in Vergilius vergelyk Cooper, C.G., a.w., p. 47.
44. Maguinness, W.S., Vergil Aeneid XII, p. 31.
45. Kyk bl. 19.
46. Duckworth, G.E., a.w., p. 4.
47. Page, T.E., The Aeneid of Virgil Books VII - XII, p. 230.
48. Williams, R.D., The Aeneid of Virgil Books I - VI, p. 325.
49. Maguinness, W.S., a.w., p. 88.
50. Kyk bl. 20 - 21.
51. Kyk bl. 22.
52. Duckworth, G.E., a.w., p. 4.
53. Page, T.E., The Aeneid of Virgil Books VII - XII, p. 239.
54. Maguinness, W.S., a.w., p. 32.
55. Maguinness, W.S., a.w., p. 32.
56. Kyk Wilkinson, L.P. Golden Latin Artistry, pp. 74 - 83. Vgl. verder Duckworth, G.E., a.w., p. 4 en ook verder p. 56.
57. Onder subjektiewe styl verstaan Otis die wyse waarop Vergilius sy karakters se emosies deel ("empathy") en waarop hy sy eie persoonlike reaksie op hulle emosies weergee ("sympathy"). Vgl. Otis, B., Virgil, a study in civilized poetry, pp. 41 - 96.
58. Otis, B., a.w., p. 88.
59. Cooper, C.G., a.w., p. 31: "Quite different from the simple antiphony of dsdsds is the subtle symmetry of dsssds". Vgl. Aen. II, 354:
 - u u | - - | - || - | - - | - u u | - u
 una salus victis nullam sperare salutem
- Die ses voete van hierdie patroon kan in 'n drievoudige skema verdeel word: d s / s s / d s
60. Duckworth, G.E., a.w., pp. 56 - 59.

61. Duckworth, G.E., a.w., p. 59; en vgl. ook Jackson Knight, *Accentual Symmetry*, p. 37: "Rhythm and metre are just as likely to suggest words as words are likely to enforce a certain metrical or rhythmical form. There is no doubt of this. Vergil's imagination to a large extent worked by ear, that is, what he said often depended at least partly on the sounds, and not merely on the thoughts, which he remembered".
62. Ashcroft, A.H., *Vergil's hexameter line*, G & R., 20, 1951, p. 99.
63. Norden, E., *Aeneis Buch VI*, pp. 418 - 419.
64. Cooper, C.G., a.w., p. 25.
65. Cooper, C.G., a.w., p. 25.
66. Ashcroft, A.H., a.w., p. 100.
67. Cooper, C.G., a.w., p. 24.
68. Cooper, C.G., a.w., pp. 23 - 24.
69. Ashcroft, A.H., a.w., p. 102.
70. Ashcroft, A.H., a.w., p. 102.
71. Ashcroft, A.H., a.w., p. 102.
72. Ashcroft, A.H., a.w., p. 103.
73. Ashcroft, A.H., a.w., p. 102.
74. Raven, D.S., *Latin Metre*, p. 102.
75. Veremans, J., a.w., p. 129.
76. Aen. I, 419 - 420.
77. Aen., II, 213 - 215.
78. Veremans, J., a.w., p. 131.
79. Veremans, J., a.w., pp. 132 - 135.
80. Soubiran, J., a.w., p. 613.
81. Soubiran, J., a.w., pp. 613 - 614.
82. Soubiran, J., a.w., p. 615.
83. Soubiran, J., a.w., p. 615.
84. Vgl. voetnoot 35.
85. Quintilianus hetpresies omskryf in Institutio Oratoria IX, 4, 33: Pessime longae quae easdem inter se litteras committunt sonabunt praecipuus tamen exit hiatus earum quae cavo aut patulo maxime ore efferuntur.

86. Kyk Quintilianus se bewysmateriaal, voetnoot 85.
87. Vgl. ook Aen. IV, 387 en 684.
88. Soubiran, J., a.w., p. 618.
89. Soubiran, J., a.w., pp. 619 - 622.
90. Soubiran, J., a.w., pp. 622 - 624.
91. Hiermee bedoel ek die helfte van 'n reël en nie 'n halfreël nie.
92. Soubiran, J., a.w., p. 624.
93. Kyk bl. 35.
94. Ovidius Met. I, 117; Met. III, 594; Met. VIII, 21; Met. XIII, 52; Met. XIV, 208.
95. Soubiran, J., a.w., pp. 629 - 631.
96. Soubiran, J., a.w., pp. 631 - 634.
97. Soubiran, J., a.w., p. 634.
98. Soubiran, J., a.w. pp. 635 - 637.
99. Soubiran, J., a.w. pp. 637 - 638.
100. Soubiran, J., a.w., p. 638.
101. Soubiran, J., a.w., pp. 641 - 642.
102. Soubiran, J., a.w., pp. 639 - 640.
103. Soubiran, J., a.w., p. 642.
104. Cooper, C.G., a.w., pp. 50 - 51; Cooper noem hierdie tipe hiatus semi-hiatus.
105. Bv. Ecl. VII, 53; X, 13; Georg. I, 4; III, 60; III, 155.
106. Norden, E., a.w., p. 286.
107. Hardie, W.R., a.w., p. 25.
108. Aan die een kant het ons Cooper se uitspraak: "The Vergilian hexameter generally begins, and almost always ends, with coincidence of Accent and Ictus". (p. 39) Aan die ander kant deel Hardie ons mee: "In the earlier part of the line ... divergence of ictus and accent was the rule". (p. 25).
109. Jackson Knight het aangetoon dat Vergilius die persentasie saamvalle in voet vier van 50 of 60 persent tot ongeveer 35 persent verlaag het. In die Aeneïs is die persentasie saamval vir voet vier volgens Knight 35,95%; sien Accentual Symmetry, pp. 36 - 43.

110. Kyk bl. 10 - 11.
111. Knight, J.W.F., a.w., pp. 15 - 35; ook ander skrywers het hierdie funksionele aspek van botsing en saamval sydelings aangeroe, o.a. Duckworth, G.E., a.w., p. 19 en Wilkinson, L.P., a.w., pp. 125 - 131. Ook Austin bestee in sy kommentaar oor Boek IV aandag aan hierdie aangeleentheid.
112. Knight, J.W.F., a.w., p. 15.
113. Knight, J.W.F., a.w., pp. 15 - 35.

HOOFSTUK IIISKANDERING VAN BOEK IV

Waar ek in hoofstuk II A bepaalde versmaatkenmerke uitgekies en toegelig het en in hoofstuk II B die "taal" van hierdie kenmerke bespreek het, bied ek nou in hoofstuk III die skandering van Boek IV van die Aeneïs aan, 'n gegewe waarmee ek veral in hoofstuk IV sal werk. Die teks wat ek vir hierdie doel gebruik het, is die van R.G. Austin.

- -| - u || u | - - | - - | - u u | - -
at regina gravi iamdudum saucia cura 1

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
vulnus alit venis et caeco carpitur igni.

- u u | - - | - || u u | - - | - u u | - u
multa viri virtus animo multusque recursat

- u u | - || - | - - | - - | - u u | - u
gentis honos: haerent infixi pectore vultus

- u u || - u u | - - | - - | - u u | - u
verbaque, nec placidam membris dat cura quietem. 5

- u u || - - | - - | - - | - u u | - -
postera Phoebæ lustrabat lampade terras

- - | - - - u || u | - - | - u u | - -
umentemque Aurora polo dimoverat umbram,

- - | - u u | - u u | - || u u | - u || u | - -
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:

- u u | - || - | - || - | - - | - u u | - -
'Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent!

- u u | - || - | - - | - - | - u u | - u
quis novus hic nostris successit sedibus hospes, 10

- - | - u u | - || - | - - | - - | - u - | - -
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis!

- u u | - || - | - u u | - || u u | - u u | - u
credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.

- u u | - u u | - u u | - u u || - u u | - u
degeneres animos timor arguit. heu, quibus ille

- -| - -| - || - -| - -| - ∪ ∪| - ∪
iactatus fatis! quae bella exhausta canebat!

- ∪ ∪| - ∪ ∪| - || -| - -| - ∪ ∪| - ∪
si mihi non animo fixum immotumque sederet

15

- -| - -| - || -| - ∪ ∪| - ∪ ∪| - -
ne cui me vinclo vellem sociare iugali,

- -| - -| - ∪ ∪| - || -| - -| - ∪ ∪| - ∪
postquam primus amor deceptam morte fefellit;

- -| - -| - || ∪ ∪| - -| - ∪ ∪| ∪
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,

- -| - || -| - | -| - | - -
huic uni forsā potui succumbere culpae.

- ∪ ∪| - ∪ ∪| - || ∪ ∪| - -| - ∪ ∪| - -
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei

20

- ∪ ∪ || - -| - -| - -| - ∪ ∪| - -
coniugis et sparsos fraterna caede penatis

- ∪ ∪| - -| - -| - || ∪ ∪| - ∪ ∪| - -
solus hic inflexit sensus animumque labantem

- ∪ ∪ || - -| - ∪ ∪| - -| - ∪ ∪| - -
impulit. agnosco veteris vestigia flammae.

- ∪ ∪| - -| - -| - || ∪ ∪| - ∪ ∪| - ∪
sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat

- ∪ ∪| - ∪ ∪| - || ∪ ∪| - -| - ∪ ∪| - -
vel pater omnipotens abigat me fulmine ad umbras,

25

- -| - -| - || ∪ ∪| - -| - ∪ ∪| - -
pallentis umbras Erebo noctemque profundam,

- ∪ ∪| - -| - || ∪ ∪| - ∪ ∪| - ∪ ∪| - -
ante, pudor, quam te violo aut tua iura resolvo.

- ∪ ∪| - || -| - -| - ∪ ∪| - ∪ ∪| - -
ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores

- ∪ ∪ || - ∪ ∪| - -| - -| - ∪ ∪| - -
abstulit; ille habeat secum servetque sepulcro.'

- -| - ∪ || ∪| - || ∪ ∪| - -| - ∪ ∪| - -
sic effata sinum lacrimis implevit obortis.

30

- ∪ ∪| - || -| - ∪ ∪| - -| - ∪ ∪| - -
Anna refert: 'o luce magis dilecta sorori,

- ∪ ∪ || - ∪ ∪| - -| - -| - ∪ ∪| - -
solane perpetua maerens carpere iuventa

- -| - -| - || ∪ ∪| - -| - ∪ ∪| - ∪
nec dulcis natos Veneris nec praemia noris?

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
id cinerem aut manis credis curare sepultos?

- - | - || - | - - | - - | - u u | - -
esto: aegram nulli quondam flexere mariti,

35

- u u | - || - | - u u | - - | - u u | - -
non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas

- - | - u u | - || - | - u u | - u u | - -
ductoresque alii, quos Africa terra triumphis

- u u | - u u | - u u | - - | - u u | - -
dives alit: placitone etiam pugnabis amori?

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
nec venit in mentem quorum consederis arvis?

- - | - - | - || u u | - u u | - u u | - -
hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello,

40

- u u | - - | - - | - || u u | - u u | - u
et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis;

- - | - u u | - u u | - || - | - u u | - -
hinc deserta siti regio lateque furentes

- - | - || - | - u u | - - | - u u | - u
Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam

- - | - u u | -
germanique minas?

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
dis equidem auspiciis reor et Iunone secunda

45

- - | - u u | - || - | - u u | - u u | - -
hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.

- - | - || u u | - - | - || - | - u u | - u
quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna

- u u | - - | - || - | - u u | - u u | - -
coniugio tali! Teucrum comitantibus armis

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
Punica se quantis attollet gloria rebus!

- u u | - u u | - u u | - || - | - u u | - -
tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis

50

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - -
indulge hospitio causasque innecte morandi,

- u u | - - | - u u | - || u u | - u u | - -
dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion,

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - -
quassataeque rates, dum non tractabile caelum.!

- - | - || - | - - | - v v | - v v | - v
His dictis impenso animum flammavit amore

- v v | - v v | - - | - || - | - v v | - -
spemque dedit dubiae menti solvitque pudorem. 55

- v v | - - | - v v | - || - | - v v | - -
principio delubra adeunt pacemque per aras

- - | - || - | - - | - - | - v v | - -
exquirunt; mactant lectas de more bidentis

- v v | - v v | - || - | - v v | - v v | - -
legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,

- | - - | - || - | - v v | - v v | - -
Iunoni ante omnis, cui vincula iugalia curae.

- v v | - - | - v v | - || - | - v v | - -
ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido 60

- - | - - | - || v v | - - | - v v | - v
candentis vaccae media inter cornua fundit,

- - | - v v | - || - | - v v | - v v | - -
aut ante ora deum pinguis spatiat ad aras,

- - | - v v | - - | - || v v | - v v | - -
instauratque diem donis, pecudumque reclusis

- v v | - v v | - || - | - v v | - v v | - v
pectoribus inhians spirantia consulit exta.

- || - | - - | - - | - || - | - v v | - -
heu, vaturn ignarae mentes! quid vota furentem, 65

- - | - v v | - || - | - - | - v v | - -
quid delubra iuvant? est mollis flamma medullas

- v v | - || v v | - - | - - | - v v | - v
interea et tacitum vivit sub pectore vulnus.

- v v | - - | - - | - || - | - v v | - v
uritur infelix Dido totaque vagatur

- v v | - || - | - - | - - | - v v | - -
urbe furens, qualis coniecta cerva sagitta,

- v v | - - | - || v v | - - | - v v | - -
quam procul incautam nemora inter Cresia fixit 70

- v v | - - | - || - | - v v | - v v | - -
pastor agens telis liquitque volatile ferrum

- v v || - v v | - - | - - | - v v | - v
nescius: illa fuga silvas saltusque peragrat

- -| - || -| - u u| - -| - u u| - u
 Dictaeos; haeret lateri letalis harundo.

- u u| - -| - || -| - -| - u u| - u
 nunc media Aenean secum per moenia ducit

- u u| - -| - u u| - || -| - u u| - -
 Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam,

75

- u u| - -| - || u u| - -| - u u| - u
 incipit effari mediaque in voce resistit;

- u u| - || -| - u u| - || -| - u u| - u
 nunc eadem labente die convivia quaerit,

- u u| - u u| - -| - || -| - u u| - -
 Iliacosque iterum demens audire labores

- -| - || -| - u u| - || -| - u u| - u
 exposcit pendetque iterum narrantis ab ore.

- u u| - -| - || -| - -| - u u| - u
 post ubi digressi, lumenque obscura vicissim

80

- u u| - || -| - u u| - u u| - u u| - -
 luna premit suadentque cadentia sidera somnos,

- u u| - -| - u u| - || -| - u u| - -
 sola domo maeret vacua stratisque relictis

- u u| - -| - -| - -| - u u| - u
 incubat, illum absens absentem auditque videtque,

- u u| - u u| - u u| - u | - u u| - -
 aut gremio Ascanium genitoris imagine capta

- u u| - -| - -| - u u| - u u| - u
 detinet, infandum si fallere possit amorem.

85

- -| - -| - -| - || -| - u u| - -
 non coeptae adsurgunt turres, non arma iuventus

- -| - || -| - -| - -| - u u| - -
 exercet portusve aut propugnacula bello

- u u| - || -| - u u| - -| - u u| - u
 tuta parant: pendent opera interrupta minaeque

- -| - -| - -| - u u| - u u| - -
 murorum ingentes aequataque machina caelo.

- u u| - || -| - -| - -| - u u| - -
 Quam simul ac tali persensit peste teneri

90

- u u| - -| - || -| - -| - u u| - -
 cara Iovis coniunx nec famam obstare furori,

- u u| - u u| - || u u| - -| - u u| - -
 talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:

- u u| - | - || - | - u u| - u u| - u
 'egregiam vero laudem et spolia ampla refertis

- u u| - u u| - || - | - u u| - u u| - u
 tuque puerque tuus (magnum et memorabile numen),

- u u| - | - - | - u u| - u u| - -
 una dolo divum si femina victa duorum est.

95

- u u| - | - || u u| - | - u u| - u
 nec me adeo fallit veritam te moenia nostra

- - | - u u| - u u| - || - | - u u| - -
 suspectas habuisse domos Karthaginis altae.

- u u| - u u || - - | - - | - u u| - -
 sed quis erit modus, aut quo nunc certamine tanto?

- u u| - | - - | - || - | - u u| - -
 quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos

- - | - u || u| - | - - | - u u| - -
 exercemus? habes tota quod mente petisti:

100

- u u| - | - || - | - u u| - u u| - u
 ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.

- - | - - - | - u u| - || u u| - u u| - u
 communem hunc ergo populum paribusque regamus

- u u| - || u u| - u u| - | - u u| - -
 auspiciis; liceat Phrygio servire marito

- - | - u u| - u u| - || - | - u u| - -
 dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.'

- - || - u u| - u u| - - | - u u| - u
 Olli (sensit enim simulata mente locutam,

105

- - | - - u u| - || u u| - | - u u| - -
 quo regnum Italiae Libycas averteret oras)

- - | - - - | - u u| - || - | - u u| - -
 sic contra est ingressa Venus: 'quis talia demens

- u u || - | - - | - - | - u u| - -
 abnuat aut tecum malit contendere bello?

- u u| - u u| - || - | - - | - u u| - u
 si modo quod memoras factum fortuna sequatur.

- - | - - | - u u| - || - | - u u| - -
 sed fatis incerta feror, si Iuppiter unam

110

- u u| - || u u| - | - || u u| - u u| - -
 esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis,

- - | - u u| - || u u| - - | - u u| - -
 miscerive probet populos aut foedera iungi,

- - | - || u u | - u u | - - | - u u | - -
tu coniunx, tibi fas animum temptare precando.

- u u | - || - | - - | - - | - u u | - -
perge, sequar.' || tum sic excepit regia Iuno:

- u u | - u u | - || - | - u u | - u u | - u
'mecum erit iste labor. nunc qua ratione quod instat

115

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
confieri possit, paucis (adverte) docebo.

- - | - - | - || - | - u u | - u u | - -
venatum Aeneas unaque miserima Dido

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus

- u u | - - | - || u u | - u u | - u u | - -
extulerit Titan radiisque retexerit orbem.

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
his ego nigrantem commixta grandine nimum,

120

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
dum trepidant alae saltusque indagine cingunt,

- u u | - - | - || u u | - - | - u u | - -
desuper infundam et tonitru caelum omne ciebo.

- u u | - u u | - || - | - u u | - u u | - -
diffugient comites et nocte tegentur opaca:

- - | - - | - || - | - - | - u u | - u
speluncam Dido dux et Troianus eandem

- u u | - u u | - || u u | - u u | - u u | - u
devenient, adero et, tua si mihi certa voluntas,

125

- u u | - - | - || u u | - u u | - u u | - -
conubio iungam stabili propiamque dicabo.

- u u | - u u | - || - | - - | - u u | - -
hic hymenaeus erit.' || non adversata petenti

- u u || - u u | - - | - u u | - u | - -
adnuit atque dolis risit Cytherea repertis.

- u u | - u u | - || - | - - | - u u | - u
Oceanum interea surgens Aurora reliquit.

- - | - || u u | - - | - || - | - u u | - -
it portis iubare exorto delecta iuventus,

130

- u u | - u || u | - || - | - - | - u u | - -
retia rara, plagae, lato venabula ferro,

- - | - u u | - u u | - || u u | - u | - u
Massylique ruunt equites et odora canum vis,

- - | - u u | - - | - || - | - u u | - -
 reginam thalamo cunctantem ad limina primi

- - | - - | - || - | - - | - u u | - -
 Poenorum expectant, ostroque insignis et auro

- u u | - || - | - u u | - || - | - u u | - u
 stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.

135

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - -
 tandem progreditur magna stipante caterva

- u u | - - | - || u u | - - | - u u | - -
 Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo;

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - u
 cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,

- u u | - u u | - || - | - - | - u u | - -
 aurea purpuream subnectit fibula vestem.

- - | - u u | u u | - || - | - u u | - u
 nec non et Phrygii comites et laetus Iulus

140

- - | - || - | - u u | - | - u u | - -
 incedunt. ipse ante alios pulcherrimus omnis

- - | - u u | - - | - || - | - u u | - u
 infert se socium Aeneas atque agmina iungit.

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - u
 qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta

- u u || - - | - - | - - | - u u | - -
 deserit ac Delum maternam invisit Apollo

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - u
 instauratque choros, mixtique altaria circum

145

- - | - u u | - u u | - || - | - u u | - -
 Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi:

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - u
 ipse iugis Cynthi graditur mollique fluentem

- u u | - - | - - | - || - | - u u | - -
 fronde premit crinem fingens atque implicat auro,

- u u | - u u | - || - | - - | - u u | - u
 tela sonant umeris: haud illo segnior ibat

- - | - || - | - u u | u u | - u u | - u
 Aeneas, tantum egregio decus enitet ore.

150

- - | - - | - - | - || - | - u u | - u
 postquam altos ventum in montis atque invia lustra,

- u u | - || - | - - | - - | - u u | - -
 ecce ferae saxi deiectae vertice caprae

- - | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
decurrere iugis; alia de parte patentis

- - | - - | - - | - || - | - - u u | - -
transmittunt cursu campos atque agmina cervi

- u u | - u u | - u u | - || - | - u u | - -
purverulenta fuga glomerant montisque relinquunt. 155

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
at puer Ascanius mediis in vallibus acri

- u u | - || - | - - - | - || - | - u u | - -
gaudet equo iamque hos cursu, iam praeterit illos,

- - | - u u | - || u u | - u u | - u u | - -
spumantemque dari pecora inter inertia votis

- u u | - - || - | - - | - u u | - u u | - u
optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

- u u | - || - | - - | - - | - u u | - -
Interea magno misceri murmure caelum 160

- u u | - || - u u | - - | - - | - u u | - u
incipit, insequitur commixta grandine nimbus,

- u u | - u u | - || - | - - u u | - u | - -
et Tyrrii comites passim et Troiana iuventus

- u u | - u u | - u u | - || - | - u u | - -
Dardaniusque nepos Veneris diversa per agros

- u u | - u u | - u || u | - || - | - u u | - -
tectata metu petiere; ruunt de montibus amnes,

- - | - - | - || - | - - | - u u | - u
speluncam Dido dux et Troianus eandem 165

- u u | - || - | - - | - || - | - u u | - -
deveniunt. prima et Tellus et pronuba Iuno

- - | - || - | - - | - - | - u u | - -
dant signum; fulsere ignes et conscius aether

- u u | - || - | - u u | - - | - u u | - -
conubiis, summoque ulularunt vertice Nymphae.

- u u | - - | - - | - || - | - u u | - u
ille dies primus leti primusque malorum

- u | - || u u | - u u | - | - u u | - u
causa fuit; neque enim specie famave movetur 170

- - | - - | - || - | - u u | - u u | - u
nec iam furtivum Dido meditatur amorem:

- u u | - u u | - || - - | - - | - u u | - u
coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam.

- - | - || u u | - - | - - | - u u | - -
 Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,

- u || u | - - | - u u | - - | - u u | - -
 Fama, malum qua non aliud velocius ullum:

- u u | - u u | - || - | - - | - u u | - -
 mobilitate viget virisque acquirit eundo,

175

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
 parva metu primo, mox sese attollit in auras

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - u
 ingrediturque solo et caput inter nubila condit.

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - u
 illam Terra parens ira inritata deorum

- - | - u u | - || - | - u u | - u u | - u
 extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem

- u u | - || u u | - u u | - - | - u u | - -
 progenuit pedibus celerem et pernicibus alis,

180

- - | - - | - - | - || - | - - | - u u | - -
 monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae,

- u u | - u u | - - | - || - | - u u | - -
 tot vigiles oculi subter (mirabile dictu),

- - | - || u u | - u u | - || - | - u u | - -
 tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - u
 nocte volat caeli medio terraeque per umbram

- - || - - | - - | - - | - u u | - -
 stridens, nec dulci declinat lumina somno;

185

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
 luce sedet custos aut summi culmine tecti

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
 turribus aut altis, et magnas territat urbes,

- - | - - | - u u | - || - | - u u | - -
 tam ficti praeque tenax quam nuntia veri.

- - | - u u | - || u u | - - | - u u | - u
 haec tum multiplici populos sermone replebat

- - || - u u | - - | - - | - u u | - u
 gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:

190

- - | - - | - || - | - - | - u u | - u
 venisse Aenean Troiano sanguine cretum,

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - -
 cui se pulchra viro dignetur iungere Dido;

nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere

regnorum immemores turpique cupidine captos.

haec passim dea foeda virum diffundit in ora,

195

protinus ad regem cursus detorquet Iarban

incenditque animum dictis atque aggerat iras.

Hic Hammone satus rapta Garamantide nympa

templa Iovi centum latis immania regnis,

centum aras posuit vigilemque sacraverat ignem,

200

excubias divum aeternas, pecudumque cruore

pingue solum et variis florentia limina sertis.

isque amens animi et rumore accensus amaro

dicitur ante aras media inter numina divum

multa Iovem manibus supplex orasse supinis:

205

'Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis

gens epulata toris Lenaeum libat honorem,

aspicis haec? an te, genitor, cum fulmina torques

nequiquam horremus, caecique in nubibus ignes

terrificant animos et inania murmura miscent?

210

femina, quae nostris errans in finibus urbem

exiguam pretio posuit, cui litus arandum

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - u
cuique loci leges dedimus, conubia nostra

- u u || - u u | - - | - - | - u u | - u
reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.

- - | - u u | - || - | - u u | - u u | - -
et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,

215

- u u | - - | - - | - || - | - u u | - u
Maeonia mentum mitra crinemque madentem

- - | - || - | - u u | - || - | - u u | - -
subnexus, raptu potitur: nos munera templis

- u u | - u u | - || - | - u u | - u u | - u
quippe tuis ferimus famamque fovemus inanem.'

- u u | - - | - - | - || - | - u u | - u
Talibus orantem dictis arasque tenentem

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - u
audiit Omnipotens, oculosque ad moenia torsit

220

- u u | - - | - || - | - u u | - u u | - -
regia et oblitos famae melioris amantis.

- - | - u u | - u u | - || - | - u u | - u
tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat:

- u u || - u || u | - u u | - || - | - u u | - -
'vade age, nate, voca Zephyros et labere pennis

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
Dardanumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc

- - | - || - | - u u | - - | - u u | - -
expectat fatisque datas non respicit urbes,

225

- u u | - || u u | - - | - u u | - u u | - -
adloquere et celeris defer mea dicta per auras,

- - | - - | - || u u | - - | - u u | - u
non illum nobis genetrix pulcherrima talem

- - | - - | - u u | - - | - u u | - -
promisit Graiumque ideo bis vindicat armis;

- u u | - || u u | - u u | - || - | - u u | - u
sed fore qui gravidam imperiis belloque frementem

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri

230

- u u || - - | - - | - - | - u u | - u
proderet, ac totum sub leges mitteret orbem,

- - | - - | - || - | - - | - u u | - -
si nulla accendit tantarum gloria rerum

- u u | - u || u | - | - - | - u u | - u
 nec super ipse sua molitur laude laborem,
 - u u | - u u | - || - | - - | - u u | - -
 Ascanione pater Romanas invidet arces?

- u u || - - | - u u | - - | - u u | - u
 quid struit? || aut qua spe inimica in gente moratur 235

- | - - u u | - || - | - u u | - u u | - u
 nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?

- u u || - - | - - || - | - - | - u u | - -
 naviget! haec summa est, hic nostri nuntius esto.'

- u u || - u u | - - | - - | - u u | - u
 Dixerat. || ille patris magni parere parabat

- u u || - - | - u u | - | - u u | - u
 imperio: et primum pedibus talaria nectit

- u u || - - | - - | - || - | - u u | - -
 aurea, quae sublimem alis sive aequora supra 240

- - | - || u u | - u u | - - | - u u | - -
 seu terram rapido pariter cum flamine portant.

- - | - u u || - u u | - - | - u u | - -
 tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco

- - | - || u u | - - | - u u | - u u | - u
 pallentis, || alias sub Tartara tristia mittit,

- - | - u u | - || - - | - u u | - u u | - u
 dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.

- - | - u u | - - | - || - | - u u | - u
 illa fretus agit ventos et turbida tranat 245

- u u || - u u | - || u u | - u u | - u u | - u
 nubila. || iamque volans apicem et latera ardua cernit

- - | - - | - || - | - - | - u u | - u
 Atlantis duri caelum qui vertice fulcit,

- - | - || - | - - u u | - | - u u | - -
 Atlantis, || cinctum adsidue cui nubibus atris

- u u | - u u || - - | - - | - u u | - -
 piniferum caput et vento pulsatur et imbri,

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - -
 nix umeros infusa tegit, tum flumina mento 250

- u u | - u u || - u u | - u u | - u u | - u
 praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.

- - | - || u u | - - | - - | - u u | - -
 hic primum paribus nitens Cyllenius alis

- u u || - - | - - | - - | - u u | - -
 constitit: || hinc toto praiceps se corpore ad undas

- u u | - u u | - || - | - - | - u u | - u
 misit avi similis, || quae circum litora, circum

- | - u u | - || u u | - u u | - u u | - -
 piscosos scopulos || humilis volat aequora iuxta. 255

- u u | - || - | - - | - - | - u u | - u
 haud aliter || terras inter caelumque volabat

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - u
 litus harenosum ad Libyae, || ventosque secabat

- - | - u u | - u u | - || - | - u u | - -
 materno veniens ab avo || Cyllenia proles.

- | - - | - || u u | - - | - u u | - -
 ut primum alatis tetigit magalia plantis,

- | - - | - - | - || - | - u u | - u
 Aenean fundantem arces || ac tecta novantem 260

- u u || - - | - - | - - | - u u | - -
 conspicit. || atque illi stellatus iaspide fulva

- u u | - || u u | - - | - - | - u u | - u
 ensis erat Tyrioque ardebat murice laena

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - -
 demissa ex umeris, || dives quae munera Dido

- u u || - u u | - | - - | - u u | - -
 fecerat, et tenui telas discreverat auro.

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
 continuo invadit: || 'tu nunc Karthaginis altae 265

- | - u u | - || - | - - | - u u | - u
 fundamenta locas || pulchramque uxoriis urbem

- u u || - || - | - | - - | - u u | - u
 exstruis? || heu, || regni rerumque oblite tuarum!

- u u | - u u | - || - | - | - u u | - -
 ipse deum tibi me || claro demittit Olympo

- | - || - | - - | - || - | - u u | - u
 regnator, caelum || ac terras qui nomine torquet:

- - | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
 ipse haec ferre iubet || celeris mandata per auras: 270

- u u || - - | - u u | - u u | - u u | - -
 quid struis? || aut qua spe Libycis teris otia terris?

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - u
 si te nulla movet tantarum gloria rerum

- u u | - u u | - || - | - - | - u u | - u
 (nec super ipse tua moliris laude laborem,)

- υ υ | - - | - || - | - - | - υ υ | - -
 Ascanium surgentem et spes heredis Iuli

- υ υ || - - | - - υ υ ~ - | - υ υ | - -
 respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus

275

- - | - || - | - - | - υ υ | - υ υ | - υ
 debetur.' || tali Cyllenius ore locutus

- - | - - | - || υ υ | - - | - υ υ | - υ
 mortalis visus medio sermone reliquit

- υ υ | - υ υ | - || υ υ | - - | - υ υ | - υ
 et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.

- - | - - - | - || - | - - - | - υ υ | - -
 At vero Aeneas aspectu obmutuit amens,

- - | - - - | - υ υ || - - - | - υ υ | - υ
 arrectaeque horrore comae et vox faucibus haesit.

280

- υ υ | - υ υ | - || - | - υ υ | - υ υ | - -
 ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,

- υ υ | - || - | - υ υ | - υ υ | υ υ | υ
 attonitus tanto monitu imperioque deorum.

- υ υ | - || - | - - | - - | - υ υ | - υ
 heu quid agat? || quo nunc reginam ambire furentem

- υ υ | - - | - || - | - - | - υ υ | - υ
 audeat adfatu? || quae prima exordia sumat?

- υ υ | - || - | - υ υ | - - | - υ υ | - υ
 atque animum nunc huc celerem nunc dividit illuc

285

- - | - υ υ | - υ υ | - || - | - υ υ | - υ
 in partis que rapit varias perque omnia versat,

- - | - - | - υ υ | - - | - υ υ | - -
 haec alternanti potior sententia visa est:

- υ υ | - - | - υ || υ | - - | - υ υ | - υ
 Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,

- - | - υ υ | - || υ υ | - - | - υ υ | - -
 classem aptent taciti sociosque ad litora cogant,

- υ υ | - || - | - - | - - | - υ υ | - -
 arma parent et quae rebus sit causa novandis

290

- υ υ | - || - | - υ υ | - - | - υ υ | - -
 dissimulent; || sese interea, quando optima Dido

- υ υ || - - | - - | - - | - υ υ | - -
 nesciat et tantos rumpi non speret amores,

- -| - - u u| - || - | - -| - u u| - -
temptaturum aditus et quae mollissima fandi

- u u| - -| - -| - u u || - u u| - -
tempora, quis rebus dexter modus. ocius omnes

295

- u u| - -| - -| - || - | - u u| - -
imperio laeti parent et iussa facessunt,

- -| - u u| - || - | - u u| - u u| - u
At regina dolos (quis fallere possit amantem?)

- -| - || -| - -| - -| - u u| - -
praesensit, motusque exceptit prima futuros

- u u| - u u| - || u u| - u u| - u u| - -
omnia tuta timens. eadem impia Fama furenti

- u u || - -| - -| - -| - u u| - -
detulit armari classem cursumque parari.

- u u| - u u| - || -| - -| - u u| - u
saevit inops animi totamque incensa per urbem

300

- -| - || -| - -| - -| - u u| - -
bacchatur, qualis commotis excita sacris

- u || u| - -| - u u| - || u u| - u u| - -
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho

- u u || - -| - u u| - || -| - u u| - -
orgia nocturnusque vocat clamore Cithaeron.

- -| - -| - || -| - -| - u u| - -
tandem his Aenean compellat vocibus ultro:

- u u| - u u| - -| - -| - u u| - u
'dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum

305

- u u| - || u u| - u u| - -| - u u| - -
posse nefas tacitusque mea decedere terra?

- -| - u u| - || -| - u u| - u u| - u
nec te noster amor nec te data dextera quondam

- u u| - u u| - || -| - -| - u u| - -
nec moritura tenet crudeli funere Dido?

- u u| - -| - || -| - -| - u u| - u
quin etiam hiberno moliris sidere classem

- u u| - u u| - || u u| - u u| - u u| - u
et mediis properas Aquilonibus ire per altum,

310

- -| - || -| - -| - u u| - u u| - u
crudelis? quid, si non arva aliena domosque

- -| - u u| - || -| - -| - u u| - u
ignotas peteres, et Troia antiqua maneret,

- u u | - - | - || u u | - - | - u u | - u
Troia per undosum peteretur classibus aequor?

- u u | - || u u | - u u | - || - | - u u | -
mene fugis? per ego has lacrimas dextramque tuam te

- u u | - u u | - || u u | - u u | - u u | - -
(quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui), 315

- - | - u u | - u || u | - - | - u u | - -
per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,

- u u | - - | - u u | - || u u | - u u | - u
si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam

- u u | - || u u | - u u | - - | - u u | - u
dulce meum, miserere domus labentis et istam,

- - || - u u | - u u | - u u | - u u | - u
oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.

- - | - u u | - - | - || u u | - u u | - -
te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni 320

- | - - | - u u | - || - | - u u | - u
odere, infensi Tyrii; te propter eundem

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - u
extinctus pudor et, qua sola sidera adibam,

- u u | - || - | - u u | - - | - u u | - u
fama prior. cui me moribundam deseris, hospes

- - | - - | - || u u | - - | - u u | - u
(hoc solum nomen quoniam de coniuge restat)?

- u u || - u u | - u u | - - | - u u | - u
quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater 325

- u u || - - | - - | - || - | - u u | - -
destruat aut captam ducat Gaetulus Iarbas?

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - u
saltem si qua mihi de te suscepta fuisset

- u u | - u u | - || - | - u u | - u u | - -
ante fugam suboles, si quis mihi parvulus aula

- u u | - - | - || - | - u u | - u u | - u
luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - u
non equidem omnino capta ac deserta viderer.' 330

- u u || - u u | - u u | - || - | - u u | - u
Dixerat, ille Iovis monitis immota tenebat

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - u
lumina et obnixus curam sub corde premebat.

- - | - v v | - || v v | - - | - v v | - -
tandem pauca refert: 'ego te, quae plurima fando

- v v | - v v | - || - | - || - v || v | - -
enumerare vales, numquam, regina, negabo

- v v | - || - | - v v | - v v | - v || v | - -
promeritam, nec me meminisse pigebit Elissae

335

- v v | - v v | - || - | - v v | - v v | - -
dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.

- - | - v v | - || v v | - - | - v v | - -
pro re pauca loquar. || neque ego hanc abscondere furto

- - | - - | - v v | - || - | - v v | - v
speravi (ne finge) fugam, nec coniugis unquam

- - | - - | - || - | - - | - v v | - -
praetendi taedas aut haec in foedera veni.

- - | - v || v | - v v | - - | - v v | - v
me si fata meis paterentur ducere vitam

340

- v v | - || - | - v v | - - | - v v | - -
auspiciis et sponte mea componere curas,

- - | - - | - || - | - - | - v v | - v
urbem Troianam primum dulcisque meorum

- v v | - v v | - || v v | - - | - v v | - -
reliquias colerem, Priami tecta alta manerent,

- v v | - v v | - || v v | - - | - v v | - -
et recidiva manu posuissem Pergama victis.

- - | - v v | - || - | - - | - v v | - -
sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,

345

- v v | - || v v | - - | - v v | - v v | - -
Italiam Lyciae iusserè capessere sortes;

- v v | - - v v | - || - | - - | - v v | - -
hic amor, haec patria est. || si te Karthaginis arces

- - | - || v v | - - | - - | - v v | - v
Phoenissam Libycaeque aspectus detinet urbis,

- - | - - v v | - || - | - - | - v v | - -
quae tandem Ausonia Teucros considerare terra

- v v | - || - | - - | - v v | - v v | - v
invidia est? || et nos fas extera quaerere regna.

350

- v v | - - | - || v v | - - | - v v | - -
me patris Anchisae, quotiens umentibus umbris

- v v | - - | - || v v | - - | - v v | - -
nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,

- √ √ | - - | - || - | - √ √ | - √ √ | - -
admonet in somnis et turbida terret imago;

- √ √ | - √ √ | - || √ √ | - - | - √ √ | - -
me puer Ascanius capitisque iniuria cari,

- - | - √ √ | - || - | - - | - √ √ | - -
quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis. 355

- √ √ | - - | - || - | - √ √ | - √ √ | - -
nunc etiam interpretis divum Iove missus ab ipso

- √ √ | - √ √ | - || √ √ | - - | - √ √ | - -
(testor utrumque caput) celeris mandata per auras

- √ √ || - √ √ | - √ √ | - - | - √ √ | - -
detulit; ipse deum manifesto in lumine vidi

- - | - - | - || - | - - | - √ √ | - -
inrantem muros vocemque his auribus hausit.

- √ √ | - √ √ | - || - | - √ √ | - √ √ | - -
desine meque tuis incendere teque querelis; 360

- √ √ | - - | - √ √ | -
Italiam non sponte sequor.'

- √ √ | - - | - || - | - - | - √ √ | - √
Talia dicentem iamdudum aversa tuetur

- - | - || - | - √ √ | - || - | - √ √ | - √
huc illuc volvens oculos totumque pererrat

- √ √ | - √ √ | - || - | - - | - √ √ | - √
luminibus tacitis et sic accensa profatur:

- √ √ | - √ √ | - || √ √ | - - | - √ √ | - √
'nec tibi diva parens generis nec Dardanus auctor, 365

- √ √ || - - | - √ √ | - - | - √ √ | - -
perfide, sed duris genuit te cautibus horrens

- √ √ || - - | - - | - - | - √ √ | - -
Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.

- - | - √ √ | - || - | - - | - √ √ | - -
nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reservo?

- - | - √ √ | - - | - || - | - √ √ | - √
num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?

- √ √ | - - | - √ √ || - √ √ | - √ √ | - √
num lacrimas victus dedit aut miseratus amantem est? 370

- √ √ | - √ √ | - || - | - - | - √ √ | - -
quae quibus anteferam? iam iam nec maxima Iuno

- - | - √ √ | - || √ √ | - √ √ | - √ √ | - -
nec Saturnius haec oculis pater aspicit aequis.

- - | - u | - || - | - - | - u | - u
 nusquam tuta fides. || electum litore, egentem

- - | - || - | - - | - - | - u | - -
 excepi et regni demens in parte locavi.

- - | - - | - || u u | - - | - u | - -
 amissam classem, socios a morte reduxi

375

- u u | - - | - u | - || - | - u | - -
 (heu furii incensa feror!): nunc augur Apollo,

- u u | - - | - || - | - u u | - u u | - -
 nunc Lyciae sortes, nunc et Iove missus ab ipso

- - | - - | - || - | - u u | - u u | - -
 interpres divum fert horrida iussa per auras.

- u u | - u u | - u u | - || u u | - u u | - -
 scilicet is superis labor est, ea cura quietos

- u u | - || u u | - u u | - u u | - u u | - -
 sollicitat. || neque te teneo neque dicta refello:

380

- || u u | - u u | - - | - || u u | - u u | - -
 i, sequere Italiam ventis, pete regna per undas

- u u | - u u | - || - | - u u | - u u | - -
 spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - -
 supplicia hausurum scopulis et nomine Dido

- u u | - - | - || u u | - - | - u u | - -
 saepe vocaturum. sequar atris ignibus absens

- || - | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
 et, cum frigida mors anima seduxerit artus,

385

- u u | - u u | - u u | - || u u | - u u | - -
 omnibus umbra locis adero. dabis, improbe, poenas.

- u u | - - | - || u u | - u u | - u u | - -
 audiam et haec manis veniet mihi fama sub imos.'

- u u | - - | - - | - - | - u u | - -
 his medium dictis sermonem abrumpit et auras

- u u | - - | - u u | - - | - u u | - u
 aegra fugit seque ex oculis avertit et aufert,

- - | - u u | - || - | - - | - u u | - u
 linguens multa metu cunctantem et multa parantem

390

- u u || - u u | - u u | - - | - u u | - u
 dicere. suscipiunt famulae conlapsaque membra

- u u | - u u | - u u | - || - | - u u | - -
 marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - u
 At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
 - - | - u u || - - | - - | - u u | - -
 solando cupit et dictis avertere curas,
 - u | - || - | - u u | - u u | - u u | - u
 multa gemens magnoque animum labefactus amore 395
 - u u | - - | - - u u | - || - | - u u | - u
 iussa tamen divum exsequitur classemque revisit.
 - - | - - | - - - | - || - | - u u | - -
 tum vero Teucri incumbunt et litore celsas
 - - | - - | - - | - || u u | - u u | - u
 deducunt toto navis. natat uncta carina,
 - - | - u u | - - | - || - | - u u | - -
 frondentisque ferunt remos et robora silvis
 - u u | - u u | - u u | -
 infabricata fugae studio. 400
 - - | - - | - || - | - - | - u u | - -
 migrantis cernas totaque ex urbe ruentis,
 - u u | - - | - || - | - - | - u u | - u
 ac velut ingentem formicae farris acervum
 - u u | - || u u | - u u | - - | - u u | - -
 cum populant hiemis memores tectoque reponunt,
 - | - - | - - | - || - | - u u | - -
 it nigrum campis agmen praedamque per herbas
 - - | - - | - - | - || - | - u u | - -
 convectant calle angusto: pars grandia trudunt 405
 - - | - - | - u u | - || - | - u u | - -
 obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
 - | - u u | - || u u | - - | - u u | - u
 castigantque moras, opere omnis semita fervet.
 - u u | - - | - || - | - - | - u u | - u
 quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus,
 - u u | - u u | - || - | - u u | - u u | - -
 quosve dabas gemitus, cum litora fervere late
 - u u | - - | - - | - || - | - u u | - -
 prospiceres arce ex summa, totumque videres 410
 - | - - u u | - || - | - - | - u u | - u
 misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
 - u u | - || - | - - | - u u | - u u | - u
 improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis!

ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando

cogitur et supplex animos summittere amanti,

ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.

415

'Anna, vides toto properari litore circum:

undique convenere; vocat iam carbasus auras,

puppibus et laeti nautae imposuere coronas.

hunc ego si potui tantum sperare dolorem,

et perferre, soror, potero. miserae hoc tamen unum

420

exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille

te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;

sola viri mollis aditus et tempora noras:

i, soror, atque hostem supplex adfare superbum:

non ego cum Danais Troianam exscindere gentem

425

Aulide iuravi classemve ad Pergama misi,

nec patris Anchisae cineres manisve revelli:

cur mea dicta negat duras demittere in auris?

quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:

exspectet facilemque fugam ventosque ferentis.

430

non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,

nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat:

tempus inane peto, requiem spatiumque furori,

dum mea me victam doceat fortuna dolere.

extremam hanc oro veniam (miserere sororis),

435

quam mihi cum dederit cumulatam morte remittam,

Talibus orabat, talisque miserrima fletus

fertque refertque soror. sed nullis ille movetur

fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;

fata obstant placidasque viri deus obstruit auris.

440

ac velut annoso validam cum robore quercum

Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc

eruerere inter se certant; it stridor, et altae

consternunt terram concusso stipite frondes;

ipsa haeret scopulis et quantum vertice ad auras

445

aetherias, tantum radice in Tartara tendit:

haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros

tunditur, et magno persentit pectore curas;

mens immota manet, lacrimae volvuntur inanes.

Tum vero infelix fatis exterrita Dido

450

mortem orat; taedet caeli convexa tueri.

quō magis inceptum peragat || lucemque relinquat,

vidit, || turicremis cum dona imponeret aris

(horrendum dictu), || latices nigrescere sacros

fusaque in obscehum || se vertere vina cruorem.

455

hoc visum nulli, || non ipsi effata sorori.

praeterea fuit in tectis || de marmore templum

coniugis antiqui, || miro quod honore colebat,

velleribus niveis || et festa fronde revinctum:

hinc exaudiri voces || et verba vocantis

460

visa viri, || nox cum terras obscura teneret,

solaque culminibus || ferali carmine bubo

saepe queri et || longas in fletum ducere voces;

multaque praeterea || vatum praedicta priorum

terribili monitu || horrificant. || agit ipse furentem

465

in somnis ferus Aeneas, || semperque relinqui

sola sibi, || semper longam incommitata videtur

ire viam et || Tyrios deserta quaerere terra,

Eumenidum veluti || demens videt agmina Pentheus

et solem geminum et || duplices se ostendere Thebas,

470

aut Agamemnonius || scaenis agitated Orestes,

armatam facibus matrem et serpentibus atris

cum fugit ultricesque sedent in limine Dirae.

Ergo ubi concepit furias evicta dolore

decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque

475

exigit, et maestam dictis adgressa sororem

consilium vultu tegit ac spem fronte serenat:

'inveni, germana, viam (gratare sorori)

quae mihi reddat eum vel eo me solvat amantem.

Oceani finem iuxta solemque cadentem

480

ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas

axem humero torquet stellis ardentibus aptum:

hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,

Hesperidum templi custos, epulasque draconi

quae dabat et sacros servabat in arbore ramos,

485

spargens umida mella soporiferumque papaver,

haec se carminibus promittit solvere mentes

quas velit, ast aliis duras immittere curas,

sistere aquam fluviis et vertere sidera retro,

nocturnosque movet manis: mugire videbis

490

sub pedibus terram et descendere montibus ornos.

testor, carā, deos et te, germanā, tuumque

dulcē caput, magicas invitam accingier artis.

tū secretā pyram tecto interiorē sub auras

erige, et armā viri thalamo quae fixa reliquit

495

impius exuviasque omnis lectumque iugalem,

quo perii, superimponas: abolere nefandi

cuncta viri monimenta iuvat monstratque sacerdos.

haec effata silet, pallor simul occupat ora.

non tamen Anna novis praetexere funera sacris

500

germanam credit, nec tantos mente furores

concipit aut graviora timet quam morte Sychaei.

ergo iussa parat.

At regina pyra penetrali in sede sub auras

erecta ingenti taedis atque ilice secta,

505

intenditque locum sertis et fronde coronat

funerea; super exuvias ensemque relictum

effigiemque toro locat haud ignara futuri.

stant arae circum et crinis effusa sacerdos

ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque

510

tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.

- u u | - || u u | - u u | - - | - u u | - -
 sparserat et latices simulatos fontis Avernī,

- u u | - - | - - | - || - | - u u | - -
 falcibus et messae ad lunam quaeruntur aënis

- - | - - | - || - | - - | - u u | - -
 pubentes herbae nigri cum lacte veneni;

- u u | - || - | - u u | - - | - u u | - u
 quaeritur et nascentis equi de fronte revulsus

515

- - | - - | - u u | -
 et matri praereptus amor.

- u u | - u u | - u u | || - | - u u | - -
 ipsa mola manibusque piis altaria iuxta

- - | - u u | - - | - || - | - u u | - -
 unum exuta pedem vinculis, in veste recincta,

- - | - u u | - u u | || - | - u u | - -
 testatur moritura deos et conscia fati

- u u || - - | - - | - - | - u u | - -
 sidera; tum, si quod non aequo foedere amantis

520

- - | - u u | - || - | - u u | - u || u | - u
 curae numen habet iustumque memorque, precatur.

- u u || - u u | - - | - - | - u u | - u
 Nox erat et placidum carpebant fessa soporem

- u u | - - | - || - | - - | - u u | - -
 corpora per terras, silvaeque et saeva quierant

- u u || - u u | - - | - - | - u u | - -
 aequora, cum medio volvuntur sidera lapsu,

- u u | - u u | - || u u | - - | - u u | - -
 cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres,

525

- u u | - - | - u u | - || - | - u u | - -
 quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis

- u u | - || - | - u u | - - | - u u | - -
 rura tenent, somno positae sub nocte silenti.

- - | - - | - || - | - - | - u u | - u
 lenibant curas et corda oblita laborum.

- - | - - | - || u u | - - | - u u | - u
 at non infelix animi Phoenissa neque umquam

- u u | - - | - || u u | - - | - u u | - u
 solvitur in somnos oculisque aut pectore noctem

530

accipit: ingeminant curae rursusque resurgens

saevit amor magnoque irarum fluctuat aestu,

sic adeo insistit secumque ita corde volutat:

'en, quid ago? rursusne procos inrisa priores

experiar, Nomadumque petam conubia supplex,

535

quos ego sim totiens iam dedignata maritos?

Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum

iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos

et bene apud memores veteris stat gratia facti?

quis me autem, fac velle, sinet ratibusque superbis

540

invisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum

Laomedontaeae sentis periuria gentis?

quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantis?

en Tyriis omnique manu stipata meorum

inferar et, quos Sidonia vix urbe revelli,

545

rursus agam pelago et ventis dare vela iubebo?

quin morere ut merita es, ferroque avertē dolorem.

tu lacrimis evicta meis, tu prima furentem

his, germana, malis oneras atque obicis hosti.

non licuit thalami expertem sine crimine vitam

550

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
degerē more ferae, talis nec tangere curas;

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
non servatā fides cinerī promissā Sychaeo.'

- - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
Tantos illā suo rumpebat pectore questus:

- - - || - - - | - - - || - - - | - - - | - - -
Aeneas celsa in puppi iam certus eundi

- - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
carpebat somnos rebus iam ritē paratis.

555

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
huic se forma dei vultu redeuntis eodem

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
obtulit in somnis rursusque ita visa monere est,

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
omnia Mercurio similis, vocemque coloremque

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
et crihis flavos et membra decora iuventae:

- - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
'natē dea, potēs hoc sub casu ducere somnos,

560

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
nec quae te circum stent deinde pericula cernis,

- - - || - - - | - - - | - - - | - - - | - - -
demens, nec Zephyros audis spirare secundos?

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
illā dolos dirumque nefas in pectore versat

- - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
certā mori, variosque irarum concitat aestus,

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
non fugis hinc praiceps, dum praecipitare potestas?

565

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
iam mare turbari trabibus saevasque videbis

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
conlucere faces, iam fervere litora flammis,

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
si te his attigerit terris Aurorā morantem.

- - - | - - - | - - - || - - - | - - - | - - - | - - -
heia age, rumpe moras. varium et mutabile semper

femina.' || sic fatus nocti se immiscuit atrae.

570

Tum vero Aeneas || subitis exterritus umbris

corripit || e somno corpus sociosque fatigat

praecipitis: || 'vigilate, viri, et considite transtris;

solvite vela citi. || deus aethere missus ab alto

festinare fugam || tortosque incidere funis

575

ecce iterum instimulat. || sequimur te, sancte deorum,

quisquis es, || imperioque iterum paremus ovantes.

adsis o placidusque iuves || et sidera caelo

dextra feras.' || dixit || vaginaque eripit ensē

fulmineum || strictoque ferit retinacula ferro.

580

idem omnis simul ardor habet, || rapiuntque ruuntque;

litora deseruere, || latet || sub classibus aequor,

adnixa torquent spumas || et caerula verrunt.

Et iam prima || novo spargebat lumine terras

Tithoni || croceum linguens || Aurora cubile.

585

regina e speculis || ut primam albescere lucem

vidit || et aequatis classem procedere velis,

litoraque et || vacuos sensit || sine remige portus,

terque quaterque || manu pectus percussa decorum

et Dirae ūltrices et di morientis Elissae, 610
 accipite haec, || meritumque malis advertite numen
 et nostras audite preces. || si tangere portus
 infandum caput ac terris adnare necesse est,
 et sic fata Iovis poscunt, || hic terminus haeret:
 at bello audacis populi vexatus et armis, 615
 finibus extorris, || complexu avulsus Iuli
 auxilium imploret videatque indigna suorum
 funera; || nec, cum se sub leges pacis iniquae
 tradiderit, || regno aut optata luce fruatur,
 sed cadat ante diem mediaque inhumatus arena. 620
 haec precor, || hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
 tum vos, o Tyrrii, || stirpem et genus omne futurum
 exercete odiis, || cinerique haec mittite nostro
 munera. || nullus amor populis nec foedera sunt.
 exoriare aliquis || nostris ex ossibus ultor 625
 qui face Dardaniis ferroque sequare colonos,
 nunc, || olim, || quocumque dabunt se tempore vires.
 litora litoribus contraria, || fluctibus undas
 imprecor, || arma armis: || pugnent ipsique nepotesque.

Haec ait, et partis animum versabat in omnis,

630

invisam quaerens quam primum abrumperē lucem.

tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei,

namque suam patria antiqua cinis ater habebat:

'Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem:

dic corpus properet fluviali spargere lympha,

635

et pecudes secum et monstrata piacula ducat.

sic veniat, tuque ipsa pia tege tempora vitta.

sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi,

perficere est animus finemque imponere curis

Dardanique regum capitis permittere flammae.'

640

sic ait. illa gradum studio celebrabat anili.

at trepida et coeptis immanibus effera Dido

sanguineam volvens aciem, maculisque trementis

interfusa genas et pallida morte futura,

interiora domus intrumpit limina et altos

645

conscendit furibunda gradus ensemque recludit

Dardanium, non hos quaesitum munus in usus,

hic, postquam Iliacas vestis notumque cubile

conspexit, paulum lacrimis et mente morata

- u u| - u u| - || - | - u u| - u u| - u
 incubuitque toro || dixitque novissima | verba: 650
 - - | - u u| - || - | - u u| - u u| - u
 'dulces exuviae, || dum fata deusque sinebat,
 - u u| - - u u| - || - | - - | - u u| - -
 accipite hanc animam || meque his exsolvite curis.
 - - || - u u| - - | - - | - u u| - -
 vixi et || quem dederat cursum fortuna peregi,
 - - | - u u| - || - | - - | - u u| - -
 et nunc magna mei || sub terras ibit imago.
 - - | - - | - u u| - || u u| - u u| - -
 urbem praeclaram statui, || mea moenia vidi, 655
 - u u| - || - | - u u| - - | - u u| - -
 ulta virum || poenas inimico a fratre recepi,
 - - || - u u| - - | - || - | - u u| - u
 felix, || heu nimium felix, || si litora tantum
 - - | - u u| - || u u| - - | - u u| - -
 numquam Dardaniae || tetigissent nostra carinae.'
 - u u| - - | - u u| - || u u| - u u| - -
 dixit, et os impressa toro || moriemur inultae,
 - u u| - - | - || - | - u u| - u u| - -
 sed moriamur, ait. || sic, sic iuvat ire sub umbras. 660
 - u u| - - u u| - - | - - | - u u| - -
 hauriat || hunc oculis ignem crudelis ab alto
 - u u| - - | - - | - - | - u u| - u u| - u
 Dardanus, || et nostrae secum ferat omina mortis.'
 - u u| - || - - | - u u| - - | - u u| - -
 dixerat, || atque illam media inter talia ferro
 - - | - u u| - u u| - || - | - u u| - u
 conlapsam aspiciunt comites, || ensemque cruore
 - - | - - | - u u| - || - | - u u| - u
 spumantem sparsasque manus, || it clamor ad alta 665
 - u u| - - - | - - | - - | - u u| - u
 atria: || concussam bacchatur Fama per urbem,
 - - | - || u u| - - | - u u| - u u| - -
 lamentis gemituque et femineo ululatu
 - u u| - || u u| - - | - - | - u u| - -
 tecta fremunt, || resonat magnis plangoribus aether,
 - u u| - || - | - - | - u u| - u u| - u
 non aliter || quam si immissis ruat hostibus omnis

Káthago aut antiqúā Tyros, || flammaeque fúrentes

670

culminá perque hóminum || volvantur perque deorum.

audiit exanimis || trépidoque exterritá cursu

unguibus orá soror foedans || et pectorá pugnís

per médios rúit, || ac mórientem nomine clamát:

'hoc illud, || germaná, fuit? || me fraudé petebas?

675

hoc rogús iste mihi, || hoc ignes araeque parabant?

quid primum desérta quérar? || comitemne sororem

sprevisti móriens? || eadem me ad fatá vocasses:

idem ambas ferro dólór || atque eadem horá tulisset.

his etiam struxi manibus || patriosque vocavi

680

vocé deos, || sic te ut posíta, crudelis, abessém?

exstincti te meque, || soror, || populumque patresque

Sidonios urbemque tuam. || daté, vulnerá lymphis

ablúam et, || extremus si quis super halitus errát,

oré legam.' || sic fatá gradus evaserát altos,

685

semianimemque sinu germanam amplexá fovebat

cum gémitu atque atros siccabat || vesté cruores,

illá gravis oculos conata attolléré rursus

deficit; || infixum stridit sub pectóre vulnus

ter sese attollens || cubitoque adnixa levavit, 690

ter revoluta toro est || oculisque errantibus alto

quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta.

Tum Iuno omnipotens || longum miserata dolorem

difficilisque obitus || Irim demisit Olympo

quae luctantem animam || nexosque resolveret artus. 695

nam quia nec fato merita nec morte peribat,

sed misera ante diem || subitoque accensa furore,

nondum illi flavum || Proserpina vertice crinem

abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco.

ergo Iris || croceis per caelum roscida pennis 700

mille trahens varios || adverso sole colores

devolat et supra caput astitit, || hunc ego Diti

sacrum iussa fero || teque isto corpore solvo.

sic ait et dextra crinem secat: || omnis et una

dilapsus calor || atque in ventos vita recessit, 705

HOOFSTUK IVFUNKSIEBEPALING VAN VERSMAATKENMERKE IN BOEK IV4. DOEL VAN HOOFSTUK4.1 ALGEMEEN

Hoofstuk IV sluit aan by hoofstuk II B en hoofstuk III om vas te stel watter taal die versmaat van Boek IV praat. Ek wil vasstel of daar wel korrelasie tussen inhoud en versmaat in Boek IV bestaan, maar meer bepaald tussen bepaalde aspekte van versmaat en inhoud van Boek IV. Met die inhoud van Boek IV bedoel ek die volgende: daar bestaan 'n onderskeid tussen die dialoog- en verhalende gedeeltes wat na verwagting ook in die versmaat tot uiting behoort te kom. Skrywers het dit reeds geïnsinueer en voorts verwag 'n mens dit van 'n dramatiese werk. Daar kan verwag word dat die dialoë in Boek IV van die Aeneïs met sy tragiese inslag opwinding en spanning sal weergee. As die dialoë globaal nie lewendiger is as die vertellings nie, is dit moeilik om die dramatiese karakter te begryp. Ek sê globaal want dit is natuurlik nie uitgesluit dat bepaalde verhalende passasies dramaties reliëf aan die geheel gee nie. Ek verwag dit op voorhand van bv. die jagepisode en wat daarmee saamhang. Maar hierdie raamwerkelemente kan nouliks belangriker wees as dit waarvoor hulle daar is. Die teater en verhoog kan tog nie belangriker as die spelers wees nie. Hiermee word nie ontken dat in bepaalde eenhede 'n ondergeskikte afwisselings-element aanwesig sal wees nie. Maar globaal is te verwag dat dit nie bogenoemde verwagting ongeldig sal maak nie.

Hierdie hoofstuk val origens in twee onderafdelings uiteen.

4.2 ONDERAFDELINGS

4.2.1 Vanuit die skandering van die derde hoofstuk moet ek nou by 'n vergelykende (ten opsigte van die dialoog en verhaal) kwantitatiewe opname van versmaatkenmerke in die werk as geheel kom op grondslag van die relevante aspekte van die versmaat soos in hoofstuk II uitgesonder. Hierdie afdeling verskaf die materiaal vir die volgende, dog dit is meer as 'n meganiese opname want die vrae wat ons hier stel, kom eintlik uit die volgende afdeling.

4.2.2 In die tweede onderafdeling soek ek aan die hand van hierdie feite wat verkry is in 4.2.1 op die gekose basis na die genoemde korrelasie. Dit sal my in staat stel om vas te stel of daar 'n sinvolle verskil tussen verhalende en dialooggedeeltes bestaan. Ek vra dus of die versmaat in hierdie genoemde afdelings 'n genoegsaam duidelike taal praat wat korreleer met hierdie ooglopende onderskeid in die inhoud van die boek. Die funksiebepaling geskied eerstens op die basis van die boek as geheel en tweedens op die basis van kleiner eenhede van verhalende- en dialoogsnitte. In hierdie snitte het ons immers met 'n min of meer homogene stemming te maak rondom dieselfde onderdele van die verhaal. Verskille in so 'n beperkte verband sal myns insiens die veiligste aanduiding wees van so 'n sinvolle korrelasie tussen inhoud en versmaat en kan ons in staat stel om moontlike toevallige versteuringe in die globale eindresultaat in vergelyking met die meeste onderdele te ontleed en te verklaar. Met ander woorde dit is denkbaar dat een of wat van die lang verhalende dele ook taamlik dramaties mag wees. So iets mag dan in die totale eindresultaat die opvallende onderskeid wat in

vele kleiner eenhede mag bestaan, verduister.

4.3 DIE VERBAND MET DIE VOORAFGAANDE.

4.3.1 Die basis van groepering en funksiebepaling van versmaatkenmerke is (om effe te herhaal) dié van hoofstuk II en wel om die redes daar vermeld, met ander woorde as gevolg van die feit dat hierdie afdelings 'n onderskeibare taal kan praat en dus die beste met inhoud behoort te korreleer. Hier word voorts na die skandering in hoofstuk III verwys.

4.3.2 4.2.1 hierbo het aangesluit by hoofstuk II A. 4.2.2 moet nou in ooreenstemming met hoofstuk II B die taal van hierdie versmaataspekte in hierdie boek probeer peil, meer bepaald soek na die korrelasie met die inhoud, dus na die verwagte verskille tussen die twee groot afdelings van die inhoud, te wete die verhalende en die dialoogaspekte.

4.4 METODE IN DIE BEHANDELING VAN 4.2.1 EN 4.2.2

In (1) in elke afdeling van versmaatkenmerke hierna (bv. tempo in 4.5) gaan dit oor die motivering van die horisontale indeling van die bepaalde tabel soos by elke afdeling aangeheg. Die vertikale indeling kom onmiddellik hierna ter sprake aangesien dit in alle onderafdelings hierna geld. In (2) word die interpretasie van die tabelresultaat gegee. Die vertikale indeling is nodig omdat ons na meer as die geheel moet kyk om die verwagte korrelasies vas te stel. Dit is denkbaar, soos reeds gesê op bl. 119, dat daar in bepaalde verhalende gedeeltes ook heelwat spanning aanwesig sal wees en wanneer sulke verhalende gedeeltes lank is, kan hulle die eindresultaat verduister. Derhalwe is dit nodig om ook na onderdele afsonderlik te kyk.

Hoe moet ek die vertikale onderdele bepaal?

Daar bestaan verskillende indelings, bv. dié van Otis en Quinn. Laasgenoemde verdeel Boek IV in drie onderdele min of meer op die basis van die dramatiese karakter daarvan.¹⁾ Vir 'n bepaalde perspektief, te wete die dramatiese, wat in hierdie boek sterk figureer, het dit ongetwyfeld groot waarde. Vir my doel is dit egter minder doeltreffend: die eenhede word miskien te groot om beduidende verskille voldoende aan die lig te laat tree. 'n Alte fyne onderverdeling sou willekeurig raak (bv. 'n onderverdeling in pare wat telkens bestaan uit dialoog- en verhalende passasies). Miskien het die onderverdeling van Otis²⁾ wat groter eenhede as afparing gee, tot gevolg eenhede wat 'n bepaalde organiese samehang vertoon binne die kader van Quinn se groter eenhede.

Nou gaan ek die taal van die vier sprekende momente van die versmaat, soos in hoofstuk II gekies en gemotiveer, agtereenvolgens beluister, dit wil sê ek gaan die omvang in elk van hierdie sewe afdelings van Otis in verhalende en dialooggedeeltes nagaan en interpreteer. Die motivering vir die horisontale indelinge kom, soos gesê, telkens in (1) ter sprake.

4.5 TEMPO

4.5.1 Hieronder volg 'n tabel waaruit die resultaat van my tempo-analise te sien is. Ek moet egter verduidelik waarom ek die tabel horisontaal op die bepaalde wyse onderverdeel het. Hier vra a, b en c veral opheldering. Dit was moontlik om die tabel hiersonder op te stel op basis van die aantal daktiele in reëls. 'n Vergelyking op dié basis tussen verhalende en dialooggedeeltes sou my al ver gebring het. Ek sou veral na die twee

uiterstes kon verwys en die resultate daarin vergelyk, maar ek wil die vergelyking so suiwer (volledig) as moontlik kry. Gevolglik moes ek besluit oor die middelpunt, dit wil sê die normale om daarna te kon besluit hoeveel van die res rondom die middelpunt tot die stadige of vinnige groep behoort. So sal dit blyk dat drie daktiele as vinnig kan deurgaan.

Wat was my norm vir die bepaling van wat normaal is in die geval van die heksameter van Vergilius in die Aeneïs? Hier het Duckworth se omvangryke werk oor die versmaat as sleutel gediën.³⁾ Hy beweer naamlik dat die spondeë in die normale gang van sake in Vergilius talryker as die daktiele was. Hy het 'n verhouding van 20 : 12 ten gunste van die spondeë vir die Aeneïs as geheel gevind.⁴⁾ Dit was my basis vir wat normaal is. Hierdie tendens word deur Palmer bevestig wanneer hy daarop wys dat die Latyn na die invoering van die kwantitatiewe versmaat van die Grieke moeite ondervind het met hulle spondeïese taal.⁵⁾ Allerlei metodes is versin om meer korter lettergrepe te verkry.⁶⁾

As ek hierdie norm van Duckworth op die sesvoetige heksameter toepas en ek my tot drie kolomme bepaal, te wete die onder-normale, die normale en die bo-normale, was die vraag watter aantal voete as onder-normaal, watter aantal as normaal en watter aantal as bo-normaal moes geld. Die sesde voet is natuurlik nooit volkome daktilies nie, maar alleen spondeïes of trocheïes. Vir die doel van hierdie verhandeling geld die spondeë uiteraard as stadig, maar die trochee het ek as minstens semi-daktilies beskou.

Die 12 daktiele en 20 spondeë gee dus 'n verhouding van 3 : 5, met ander woorde die normale bestaan uit $\frac{3}{8} \times \frac{6}{1} = 2,25$ daktiele. Twee suiwer daktiele saam met 'n spondeë in die sesde voet

is 'n rapsie onder-normaal. Daarenteen is twee suiwer daktiele saam met 'n trochee in die sesde voet stellig normaal. Drie daktiele is op sy minste reeds 50% (ook met spondee in sesde voet) en dit is ruim bokant die 40% wat Duckworth as normaal beskou. Vier en vyf daktiele is vanselfsprekend bo-normaal en een daktiel onder-normaal.⁷⁾

'n Verdere voordeel van hierdie drie kolomme (afgesien van bogenoemde voordeel van presiese getalle van daktiele vir onder-normaal en bo-normaal, die twee wat my veral interesseer) is dat ek a, b en c horisontaal kan vergelyk. Dit kan dus, as ek dergelike persentasies van ander boeke het, 'n basis word vir vergelyking van die dramatiese aard of die spanningsgraad in die individuele boeke. So 'n vergelyking sou die teorie dat die boeke van die ewe getalle deur meer spanning gekenmerk word as die onewe getalle kon bevestig of weerlê.⁸⁾ Sover berus hierdie teorie op 'n beoordeling van die inhoud. Ek beperk my tot 'n vergelyking (in hoofstuk V) tussen Boeke I en IV. Die resultaat van hierdie beperkte vergelyking bevestig hierdie teorie nie, maar 'n vergelyking met die onmiddellike voorafgaande en met die res mag 'n ander resultaat tot gevolg hê.

Afgesien hiervan toon (en dit is nog die primêre doel om dit te bepaal) die vergelykende persentasies in a en c veral teenoor die gekombineerde resultaat van a en b seker onteenseglik of 'n boek, afgesien van sy verhouding tot ander boeke, deur meer spanning en opwinding gekenmerk word of nie.

Die tabel van my tempo-analise, wat die resultate ook in persentasies aandui, volg hieronder op bl. 125.

TEMPO

	REËLS		a	b	c	REËLS	a%	b%	c%
	1- 89	V	12	9	24	45	26.67	20.00	53.33
1		D	13	6	25	44	29.55	13.64	56.82
	90-172	V	20	4	29	53	37.74	7.55	54.72
2		D	9	0	21	30	30.00	0	70.00
	173-278	V	21	9	37	67	31.34	13.43	55.22
3		D	9	7	23	39	23.08	17.95	58.97
	279-407	V	18	10	23	51	35.29	19.61	45.10
4		D	11	13	54	78	14.10	16.67	69.23
	408-449	V	6	4	11	21	28.57	19.05	52.38
5		D	2	1	18	21	9.52	4.76	85.71
	450-583	V	26	9	43	78	33.33	11.54	55.13
6		D	4	9	43	56	7.14	16.07	76.79
	584-705	V	10	11	32	53	18.87	20.75	60.38
7		D	16	8	45	69	23.19	11.59	65.22
	TOTAAL	V	113	56	199	368	30.71	15.22	54.08
		D	64	44	229	337	18.99	13.06	67.95

VOETNOTE: 1 Die 5 halwe reëls in BOEK IV is in hierdie verhandeling vir tempo doeleindes as volle reëls getel.

2 a = 1 daktiel en 2 daktiële + spondee in die 6de voet : onder-normaal
 b = 2 daktiële + trochee in die 6de voet : normaal
 c = 3 daktiële en meer : bo.-normaal

4.5.2 Wanneer ek na die geheel kyk, word my vermoede hierdeur reeds duidelik bevestig. In die dialoë wat uit 337 reëls uit die 705 reëls bestaan, is 67,95% bo-normaal vinnig (daktilies) teenoor die 54,08% van die 368 verhalende reëls. Daar is duidelik meer spanning en opwinding in die dialoog as in die verhalende aanwesig.⁹⁾

Kolom a, die onder-normale, toon die verwagte teenoorgestelde tendens: D het maar 18,99% in hierdie kolom teenoor die 30,71% van V. Kolom b, die normale, is taamlik gelyk, maar tog ook iets hoër in V. Die dialoë het dus in a en b laer persentasies, omdat dit in c so 'n hoë persentasie vertoon. Die slotsom is duidelik.

Ek hoef hier nouliks na die onderdele te kyk, maar 'n paar hiervan verleen nog groter reliëf aan my bevinding.

Die tendens in al sewe afdelings is dieselfde. Afdelings 4, 5 en 6 vertoon die opvallendste verskille tussen die verhalende en dialooggedeeltes. In afdeling 4 is 'n hoë persentasie, naamlik 69,23, van D bo-normaal terwyl V slegs 45,10% in die kategorie oplewer. Hierdie resultaat is des te meer opvallend wanneer ons besef dat die 78 reëls uit twee dialoë van Dido (305 - 330 en 365 - 387) en uit een dialoog van Aeneas (333 - 361) bestaan. Die opvallende van die snit blyk ook as ons sy persentasies met die totale se persentasies vergelyk: vir D het ons 69,23% in die snit teenoor 67,95% in die totaal, en in V het ons maar 45,10% teenoor 54,08% van die totaal.

Die onder-normale van D in hierdie snit toon die verwagte teenoorgestelde tendens met 'n lae 14,10% teenoor die hoër 35,29% in V. In hoofstuk II B (2.7) is aangetoon dat die dsss-patroon

Vergilius se gunstelingpatroon in die Aeneïd was. Die hoogs emosionele dialoë van Dido vorm 'n sentrale deel van afdeling 4 en in sulke emosionele dele het Vergilius hierdie patroon min gebruik. Daarteenoor het die dsss-patroon in die verhalende deel, wat 'n meer objektiewe strekking het, 'n veel hoër frekwensie.¹⁰⁾ Dit verklaar die verskil tussen 14,10% en 35,29% in kolom a. Kolom b is taamlik dieselfde vir D en V, maar effens hoër in die verhalende deel.

Alhoewel afdeling 5 'n gelyke aantal verhalende en dialoogreëls het, toon hierdie afdeling dieselfde opvallende verskille as wat in afdeling 4 aangetref is: 85,72% in D en 52,38% in V in kolom c. In kolom a is daar eweneens 'n groot verskil in die teenoorgestelde rigting op te merk: 9,52% in D en 28,57% in V. Hierdie verskil kan weereens toegeskryf word aan die emosionele inslag van Dido se dialoog (416 - 436).¹¹⁾ Die verskille in a en c is in hierdie snit nog hoër as in snit 4. Is Dido, wat aan die woord is, dan nog emosioneler? Dit is inderdaad wat Kenneth Quinn beweer: daar is 'n oplaaiende tendens in die agtereenvolgende spreekbeurte van Dido omdat sy, synde wat sy is, verder voortbeweeg na disintegrasie. "It is not why Dido falls in love that matters, ... but the subsequent disintegration of her personality as a result of pressures brought to bear on her by circumstances".¹²⁾ Op hierdie einste punt praat Quinn immers van "the sudden final surrender of dignity":¹³⁾

improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis! (412)

Omdat sy Aeneas nie in die oë kan kyk nie, stuur sy haar vertroueling, Anna, om hom te vra om nog langer te vertoef. Toe Aeneas weier om aan hierdie versoek te voldoen, is Dido se vernedering

volkome. Sy moet nou die werklikheid in die oë staar of 'n nuwe oplossing vind vir die nuwe situasie. In 437 - 449 word Anna se kom en gaan saaklik in die verhalende deel uitgebeeld, maar al haar pogings is onsuksesvol. Hierdie feit word ondersteun deur die vergelyking met die onbeweeglike groot eikeboom: Aeneas is geraak - sy trane vloei - maar hy is vasbeslote om te vertrek.

Wanneer ons D en V in kolomme a en b in hierdie snit vergelyk, is die verskil ewe groot: in a het V 28,57% en D 9,52%; in b het V 19,05% en D 4,76%. Hier was daar in die geval van D haas geen plek vir die onder-normale (rustige) of selfs vir die normale nie.

Die resultaat in snit 6 toon 76,79% in D en 55,13% in V vir kolom c. As daar in aanmerking geneem word dat twee van die vier dialoë in hierdie snit aan Dido behoort (478 - 498 en 534 - 552), dit wil sê 40 van die 56 reëls, kan die hoë 76,79% in c en die korrelaat 7,14% in a goed begryp word. Selfs wanneer b bygeneem word, loop D nog buitengewoon ver voor, met 16,07% in D en 11,54% in V.

Waarom kan hierdie groot skommeling, nou eers in vergelyking met die begin van die boek, toegeskryf word?

In hierdie snit, wat reëls 450 - 583 beslaan, word Dido se voorbereidings vir haar dood en Aeneas se vertrek verhaal. Die slottoneel van die drama het aangebreek. Vergilius kontrasteer hoe Dido in die eerste dele van Boek IV was en opgetree het en hoe sy nou in hierdie gedeelte deur waansinnigheid aangetas is. Op hierdie wyse word die twee fases van Dido se verhaal en

karakter onderstreep. Netsoos in die eerste deel (56 - 64) besoek sy weer die tempels en die waarsêers, maar nou is die stemme van die verdoemenis onomwonde helder. Sy wend haar weer tot haar suster Anna, maar nie om deur Anna se raad mislei te word nie

spemque dedit (Anna) dubiae menti (55)

maar om h  ar nou te mislei:

non tamen Anna novis praetexere funera sacris
germanam credit, nec tantos mente furores
concipit aut graviora timet quam morte Sychaei.
ergo iussa parat. (500 - 503)

In reëls 522 - 583 kom die motief van die nag, wat in afdeling 1 (80 v.) gebruik is, weer na vore. Hierdie keer is die motief baie duideliker en intens:

nox erat et placidum carpebant fessa soporem
corpora per terras, ... (522 v.)

Vergilius gebruik hierdie motief om sy twee hoofkarakters te vergelyk en te kontrasteer.¹⁴⁾ In hierdie einste nag is Dido slapeloos alhoewel al die ander mense rustig slaap; selfs Aeneas slaap op sy skip. Aan die een kant besef Dido haar skuld, haar hulpeloosheid en aan die ander kant slaap Aeneas die slaap van 'n man wat weer rus vir sy gewete gevind het. In sy slaap het Aeneas 'n visie waarin Mercurius hom dringend aanmaan om Karthago te verlaat: hy is dus selfs te rustig soos uit die verhalende deel se versmaat blyk.

Wanneer ons kyk na die ander snitte van hierdie kategorie

(1, 2, 3 en 7) is dit op te merk dat die resultate van D nog deurgaans hoër is as dié van V, maar in vergelyking met die gemiddelde van die D in kolom c (67,95) is al die resultate laer. Dit is eweneens belangrik om te vra wat die groter konstantheid in die verhouding tussen V en D veroorsaak het.

Daar kan twee redes hiervoor bestaan: (a) die dialoog mag rustiger verloop en (b) die verhalende mag hier lewendiger en meer dramaties wees. Dit lyk of ek onder albei hoofde iets aan te voer het.

In die eerste snit (1 - 89) word Dido se stryd vanweë pudor beskrywe. Hierin word ook beskrywe dat sy haar wond en liefdes=vlam versteek hou; dit is nog nie aan Aeneas of aan die publiek bekend nie. Daar is twee dialoë in hierdie snit. Die eerste dialoog is die van Dido (9 - 29) waarin sy aan Aeneas dink as 'n beskermer en aan Anna voorgee dat sy nie aan 'n huwelik met hom dink nie. Hieget klassifiseer hierdie dialoog as verhalend.¹⁵⁾ Anna se antwoord (31 - 53) is nog rustiger: sy wil Dido met rasonale argumente aanmoedig om hierdie huweliksverbintenis aan te gaan.¹⁶⁾ In 56 - 89 word die simptome van liefde en geleidelike wankeling in beslistheid beskrywe. Die feit dat Dido nog nie waag om iets na buite te laat blyk nie (behalwe aan Anna), word trouens deur die nag, wat as simbool van geheimhouding dien, weergegee:¹⁷⁾

post ubi digressi, lumenque obscura vicissim
 luna premit, suadentque cadentia sidera somnos
 sola domo maeret vacua, ... (80 v.)

Sy is nog steeds ingehoue.

Na die rustige eerste meer subjektiewe deel (1 - 89) kom ons by die tweede meer objektiewe gedeelte (90 - 172). Hierdie episode vorm die oorgang tussen die geheimhouding van Dido se liefde en die openbaarmaking daarvan. Dit pas godinne uiteraard om rustiger te wees, selfs wanneer hulle opponente is wat Aeneas betref. Die feit moet 'n uitwerking hê op D: D en V moet hier onvermydelik nader aan mekaar kom in versmaatgedrag. Juno is desperaat en wil dat Aeneas en Dido in 'n huwelik bevestig word terwyl Venus Juppiter se belofte onthou dat Aeneas sy eindbestemming sal bereik. Venus val desondanks in met Juno se planne. Die rustiger tendens van die dialoogreëls word verder verklaar deur die skynbare versoeningspoging:

non adversata petenti

adnuit atque dolis risit Cytherea repertis. (127 - 128)

Hierby kan nog toegevoeg word dat die dsss-persentasie gewoonlik hoog is in passasies waarin gode 'n rol speel.¹⁸⁾ Dit verklaar dan die 30,00% in kolom a van die tweede snit by D.

Die verhalende reëls van snit 2, 53 van die moontlike 83 reëls in hierdie snit, vertoon 'n ander stemming. Die donker nag het nou plek gemaak vir helder sonskyn, al ruim die daglig nie die sombere voorspellings van die vorige nag uit die weg nie. Daar is aktiwiteit en opwindig bv. voor die jagtog: it portis delecta iuventus Massylique ruunt reginam expectant stat sonipes frena ferox spumantia mandit. Selfs die Aeneas-Apollo vergelyking behels 'n onheilspellende nuanse. In die jagtog self is daar spoed en geweld. Boonop volg die storm dan nog: die donderweer, die reën en hael, die bruising van die bergstrome, die bliksemkigte en die gille van die

nimfe. Die storm in Dido se binneste, wat sy in afdeling 1 (1 - 89) geheim gehou het, het nou, versinnebeeld deur die uiterlike storm, bekend geword. Haar liefde is nou nie meer geheim nie, nie meer in die donker van die nag verberg nie:

nec iam furtivum Dido meditatur amorem:

coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam. (171 - 172)

Op die wyse bring 'n lewendiger V die versmaatgedrag van V en D in hierdie snit ook nader aan mekaar.

Dieselfde tendens wat in snitte 1 en 2 gevind is, naamlik dat V en D nader aan mekaar staan in kolom c of b en c veral, kan vervolgens kortliks ook in snitte 3 en 7 nagegaan word.

Die verhalende reëls, 67 uit die 106, in snit 3 het veral te make met Fama en Mercurius. Demoniese en goddelike magte wat Dido se ondergang bewerkstellig, tree in hierdie snit in werking. Hierdeur vind daar 'n vertikale wisselwerking tussen die menslike en die bonatuurlike plaas. Die kontinuïteit van die verhaal tussen Dido, Fama, Iarbas en Juppiter blyk uit die inhoud en terselfdertyd word die oorgang na 'n nuwe fase (dimensie) verkry. Dit is Iarbas se gebed (206 - 218) tot Juppiter wat fata weer in beweging bring. In die bevel (223 - 237) is Juppiter aan die woord en uiteraard sal hy statiger optree. Die afdaal van Mercurius (238 - 258) dui op die afstand tussen Juppiter en Aeneas. Die verskillende vlakke van handeling - die fatum, die sub-fata en die menslike - word onderskei en terselfdertyd word hulle in 'n sinvolle verwantskap tot mekaar geplaas. Hier pas statigheid. Dat D en V dus in versmaat nader aan mekaar kom, verbaas ons nie.

In snit 7 is daar 69 dialoogreëls uit die 122 reëls in hierdie afdeling. Dit is belangrik om daarop te let dat Dido vier spreekbeurte het: 'n monoloog (590 - 629), 'n versoek (634 - 640) en nog twee monoloë (651 - 658 en 659 - 662).

Aangesien snit 7, wat dialoogreëls betref, grotendeels uit die monoloë van Dido bestaan en aangesien sy haar lot op hierdie stadium aanvaar het, verwag ons 'n groter gelykmatigheid. Die syfers in kolomme a, b en c van snit 7 onderskryf hierdie gevolgtrekking.

Wat betref die tempo-analise kan die gevolgtrekking gemaak word dat daar in Boek IV as geheel 'n beduidende verskil bestaan tussen V en D - gedeeltes. Hierdie gevolgtrekking word veral duidelik onderstreep deur die resultate van snitte 4, 5 en 6. Alhoewel die ander snitte van Boek IV ook dieselfde tendens vertoon, is die verskille nie so beduidend nie. Laastens, in die geheel gesien, word Boek IV as 'n sogenaamde dramatiese boek dus wel deur meer spanning en opwinding gekenmerk.

4.6 RUSPOUSES

4.6.1 Daar is, soos in hoofstuk II A (sien 2.2) aangedui, 'n aantal uiteenlopende ruspouses in die heksameter moontlik. Hiervan word sommige as normale vereiste vir die daktiliese heksameter aangegee en andere as meer buitengewoon van aard. My tabel wil horisontaal weer hiermee rekening hou. Van eersgenoemde kan ons dan aanneem dat hulle nie 'n besondere taal praat nie aangesien hulle met die normale struktuur van die heksameter te make het. In die geval van die normales bestaan wel variasie-moontlikhede omdat hierdie pouses met die sintaksis

(dit wil sê ook met hierdie rustige inhoud) se nate moet saamval, met ander woorde met sinsnedes, bysinne en sinne se eindes. In die versmaat moet immers ook gepouseer word.¹⁹⁾ Dit hoef dus nie op 'n besondere funksie te dui nie. Die normale ruspouses se funksie is natuurlik ook 'n funksie, maar dit is vir my doel net minder ter sake.

In die geval van die buitengewone pouses mag ons aanneem dat hulle wel 'n meer opvallende funksie te verrig het, 'n funksie wat meer met die bepaalde inhoud te make het. Hiervoor het ons immers ook bevestiging: by die verskillende posisies wat hieronder te groepeer is, is geleerdes dit eens dat die prosodiese effek van 'n besondere aard is. By 'n goeie digter sal ons verwag dat die buitengewone pouses met 'n eiesoortige inhoud korreleer, meer bepaald vir my doel dat dit normaalweg verskil tussen V en D sal oplewer.

'n Derde groep is onderskei waaroor die literatuur swyg of haas geen uitspraak gee nie. In hierdie groep vind ek, anders as by die eersgenoemde twee groepe, 'n minder konstante tendens. Hierdie is dus moeilik by A of by B in te deel. Die vraag ontstaan nou of hulle inhoudelik ewe funksioneel van aard is. Met die uitsondering van die enjambement in die tweede voet-caesura is die frekwensie laag. Wat hierdie ruspouses met die kleiner frekwensie betref, het ek rede om te dink dat hulle meermale metri causa gebruik word. Ek neem die voorbeeld van die eerste voet-dihaeresis met enjambement, aangedui in C f van die tabel wat hieronder volg. Austin, die kommentator wat meer aandag gee aan literêre en versmaataangeleenthede in sy kommentaar, kies hierdie versmaatverskynsel uit om aan te toon dat dit 'n tendens

is, maar ook dat dit meermale effektief (funksioneel) gebruik is, bv. in die geval van reëls 23, 72, 83, 261, 624, ensomeer. Wat egter opvallend is, is dat hy ten spyte van sy poging om hier 'n tendens aan te toon, lank nie al die gevalle vermeld nie, selfs nie die vroegstes nie. Wanneer ek nou al die gevalle nagaan, dan is dit opvallend dat die onvermelde gevalle inhoudelik juis minder funksioneel is, bv. onder andere reëls 5, 21, 204, 231, 473, 476, 496, 520, 545, 577, 601. Klaarblyklik is dit een van die metodes wat die enjambement moes moontlik maak wat op sy beurt eentonigheid moet vermy. Uit die totaal van Vergilius se heksameters is ongeveer 40% enjambemente²⁰⁾ en almal kan nouliks inhoudelik-funksioneel wees: dan sou te veel onderdele funksioneel wees om reliëf toe te laat. Die versmaat kan nouliks op so 'n volledige wyse met die inhoud gekorreleer word dat daar nie aspekte is waarin metri causa-gebruike voorgekom het nie. Hierdie metri causa-gebruike sou by A en B uiteraard tot 'n minimum beperk word. Wanneer ek sê dat A en B s'n meer inhoudelik-funksioneel gebruik word, bedoel ek nie dat A en B s'n op dieselfde vlak geleë is nie. A s'n is blykbaar meermale sintakties-funksioneel terwyl B s'n ook besondere inhoudelike aksente moet weergee.

Ek kan nie oor al C se onderdele met dieselfde sekerheid as in die geval van die eerste voet dihaeresis-enjambement praat nie, omdat die bronne te veel swyg. Ek het hulle egter hier groepeer, nie alleen om redes van die stilswye van die bronne nie, maar ook omdat hulle 'n minder reëlmatige tendens vertoon, of, wanneer hulle so 'n tendens vertoon, hulle dit as gevolg van die skrale voorkoms miskien toevallig doen want indien nie, vereis die tendens dan 'n groepering saam, bv. die normale - iets wat geen

bron vermeld nie - bv. die derde enjambement-caesura en die derde voet-caesura, asook die vierde voet enjambement-caesura en die vierde voet-caesura. Hierdie saamval van tendens is ook maar net gedeeltelik.

Vervolgens moet ek nou die indeling in A, normaal, B, buitengewoon en C, onseker, soos die ruspouses in die tabel hieronder uiteengesit is, verduidelik.

Die meeste van die bronne noem die penthemimeres as die algemeenste ruspouse in die heksameter.²¹⁾ Indien die penthemimeres nie in die reël moontlik is nie, word die hepthemimeres toegepas en heel dikwels funksioneer die trithemimeres en die hepthemimeres saam.²²⁾ Ashcroft, wat sy artikel oor Boek IV van die Aeneïs geskryf het, noem selfs 'n verhouding van 5 : 1 waarin die penthemimeres teenoor die trithemimeres saam met die hepthemimeres fungeer. Hy noem egter dat die dubbele caesura in Boek IV nie algemeen voorkom nie.²³⁾

Onder A word dan die derde voet-caesura (A a) en die vierde voet-caesura (A b) groepeer, omdat daar geen onduidelikheid oor hulle bestaan nie, maar omdat die tweede voet- en die vierde voet-caesura saam minder algemeen in Boek IV voorkom, word daar twee gegewens in die tabel verstrek: 'n totaal van a en b saam en ook 'n totaal van a, b en c saam.

Daar is in 2.2 aangetoon dat die trocheïese caesura as buitengewoon beskou word. Alhoewel die moontlikheid hier bestaan dat daar met patrone gewerk kan word, het ek slegs een patroon, naamlik derde voet vroulike caesura ondersteun deur die vierde voet-caesura of ondersteun deur die tweede voet- en vierde voet-

caesurae (B a), teengekom terwyl kolom B b vir die ander vroulike caesurae voorsiening maak.²⁴⁾ Ander ruspouses, behalwe die erkende genoemdes hierbo (sien 2.2), waarvan daar maar enkeles in Boek IV voorkom, word onder kolom B c aangedui.

Oor die dihaeresis-pouse, wat in hoofstuk II behandel is en oor die taal meer spesifiek in 2.8, is die bronne dit eens: hierdie pouse se voorkoms in die heksameter is seldsaam.²⁵⁾ Aangesien die eerste voet-dihaeresis 'n hoër frekwensie het en aangesien ek reeds aangetoon het (bl. 134) dat hierdie dihaeresis meermale inhoudelik-funksioneel aangewend word, word die dihaeresis in hierdie posisie in B d aangetoon terwyl dihaeresis tussen die tweede en derde, tussen die derde en vierde, tussen die vierde en vyfde en tussen die vyfde en sesde voete afsonderlik onder B e aangedui word.

Onder C word die res van die ruspouse-variëteite gegroepeer waaroor die bronne of swyg of weinig uitspraak te lewer het. Behalwe C a, wat die tweede voet-caesura in die heksameter aandui, gee al die ander kolomme b tot g gegewens aan wat met die enjam-bement verbind is.

Hieronder, op bl. 138, volg nou die tabel van die ruspouse-analise met getalle en persentasies.

4.6.2 Wat ek onder A globaal verwag in die lig van my bespreking hierbo (4.6.1) is dat V telkens 'n hoër persentasie as D sal toon, behalwe waar V buitengewoon dramaties is of waar D berekenend of kalm is as gevolg van die waardigheid van die persoon wat aangespreek word. Weereens is dit belangrik, hier belangriker selfs as onder tempo (4.5.2), om na die onderdele van die boek afsonderlik ook te kyk.

Vooraf moet ek egter die aandag daarop vestig dat twee uit hierdie

RUSPOUSES EN ENJAMBEMENTE

		A. NORMAAL				B. BUITENGEWOON					C. ONSEKER									
		a	b	c		a	b	c	d	e	a		b	c	d	e	f	g		
		3 ^e voet Caes.	4 ^e voet Caes.	Totaal a + b	2 ^e + 4 ^e Caes.	Totaal a, b, c	3vr. + 2m/4m	Ander vr. Caes.	Ander Caes.	1 ^e vt. dih.	Ander dih.	Totaal a - e	2 ^e voet Caes.	1 ^e vt. ander caes. enj.	2 ^e voet enj. caes.	3 ^e voet enj. caes.	4 ^e voet enj. caes.	1 ^e voet dih. enj.	Ander dih. enj.	Totaal a - g
1	V	13	12	25	1	26	1	4	1	0	7	2	0	8	2	0	4	0	16	
	%	26.53	24.49	51.02	2.04	53.07	2.04	8.17	2.04	2.04	14.29	4.09		16.33	4.09		8.17		32.66	
	D	20	6	26	3	29		1	1	1	3	6		2	3		3		14	
	%	43.48	13.05	56.53	6.53	63.05		2.18	2.18	2.18	6.53	13.05		4.35	6.53		6.53		30.44	
2	V	16	12	28	2	30	1	1	1	1	4	4		7	2	3	3		19	
	%	30.19	22.65	52.83	3.78	53	1.89	1.89	1.89	1.89	7.55	7.55		13.21	3.78	5.66	5.66		35.85	
	D	15	8	23		23		2		1	3	2		3	3	1			9	
	%	42.86	22.86	65.72		65.72		5.72		2.86	8.58	5.72		8.58	8.58	2.86			25.72	
3	V	26	11	37	2	39		2	2	1	5	7		4	4	1	9	2	27	
	%	36.12	15.28	51.39	2.78	54.17		2.78	2.78	1.39	6.95	9.73		5.56	5.56	1.39	12.50	2.78	37.5	
	D	18	6	24	1	25		2	5		7	3		5	5	2	4		19	
	%	35.3	11.77	47.06	1.96	49.02		3.93	9.81		13.73	5.89		9.81	9.81	3.93	7.85		37.26	
4	V	15	10	25	2	27	1	2	1	1	5	4	1	5	3	6	4	1	24	
	%	26.79	17.86	44.65	3.58	48.22	1.79	3.58	1.79	1.79	8.93	7.15	1.79	8.93	5.36	10.72	7.15	1.79	42.86	
	D	36	12	48	1	49		3	2	4	11	3		8	11	2	2		26	
	%	41.86	13.96	55.82	1.17	56.98		3.49	2.33	4.66	12.79	3.49		9.31	12.79	2.33	2.33		30.24	
5	V	9		9		9		1			1	2		1	4	2	3		12	
	%	40.91		40.91		40.91		4.55			4.55	9.09		4.55	18.19	9.09	13.64		54.55	
	D	9	6	15		15	1	2	2	1	6				3				3	
	%	37.5	25	62.5		62.5	4.17	8.34	8.34	4.17	25				12.5				12.5	
6	V	22	14	36	1	37	1	3	2	2	8	3		9	9	4	7		32	
	%	28.58	18.19	46.76	1.3	48.06	1.3	3.9	2.6	2.6	10.39	3.9		11.69	11.69	5.2	9.09		41.56	
	D	16	11	27	1	28	2		6		8	4		4	6	4	4		22	
	%	27.59	18.97	46.56	1.73	48.28	3.45		10.35		13.8	6.9		6.9	10.35	6.9	6.9		37.94	
7	V	17	4	21	1	22		2	1	3	9	4		5	4	5	2	2	22	
	%	32.08	7.55	39.63	1.89	41.51		3.78	1.89	5.66	16.99	7.55		9.44	7.55	9.44	3.78	3.78	41.51	
	D	24	15	39	3	42	1	2	9	4	18	7		2	6	1	4	1	21	
	%	29.63	18.52	48.15	3.71	51.86	1.24	2.47	11.12	4.94	22.23	8.65		2.47	7.41	1.24	4.94	1.24	25.93	
TOTAAL	V	116	63	179	9	188	4	15	10	8	39	26	1	39	28	21	32	5	152	
	%	30.61	16.63	47.23	2.38	49.61	1.06	3.96	2.64	2.11	10.29	6.86	0.27	10.29	7.39	5.54	8.45	1.32	40.11	
	D	138	64	202	9	211	4	12	27	9	56	25		24	37	10	17	1	114	
	%	36.22	16.8	53.02	2.37	55.38	1.05	3.15	7.09	2.37	14.7	6.57		6.3	9.72	2.63	4.47	0.27	29.93	

drie normale ruspouses hier onsekerder is, dus nie presies met die derde voet-caesura korreleer nie (bl.139). Ek plaas hulle nie onder C nie, omdat die bronne hulle as normaal klassifiseer. Die bronne gee egter toe dat die kombinasie van die tweede voet-caesura saam met die vierde voet-caesura, wat meer dikwels saam voorkom, in Boek IV slegs 20% in verhouding met die derde voet-caesura is, hier seldsamer is.²⁶⁾ Vir die vierde voet-caesura het ek nie 'n dergelike aanduiding van normale frekwensie nie. Hierdie enkelvoudige caesura kom blykbaar wel meer dikwels voor in Boek IV: ongeveer 50% van die derde voet-caesura.

Ek het ook reeds in hoofstuk II B (sien 2.8) opgemerk dat die normale ruspouses nie almal dieselfde effek het nie: so bv. het die trithemimeres saam met die hepthemimeres 'n vinniger effek as die reël met 'n enkele penthemimeres.²⁷⁾ Die normale ruspouses hoef dus miskien nie presies met mekaar te korreleer nie. Die vierde voet-caesura se effek is minder presies te bepaal. Hierdie twee tipes caesurae korreleer soms met die (baie normale) derde voet-caesura, maar soms tog ook nie en tog is hulle nie onder of B of C presies tuis te bring nie, omdat die bronne hulle as normaal beskou.²⁸⁾ Dit impliseer dat hierdie twee tipes pouses tog nie so normaal is as die werklike penthemimeres nie, of bedoel is om ander effekte te bereik wat almal egter nog as normaal te groepeer is.

Wanneer ons nou na laasgenoemde caesura in die tabel kyk, dan is die groot totaal effe in stryd met my verwagting: V 30,61% en D 36,22%. Kyk ons na die onderdele, bemerk ons dat vier uit die sewe snitte my verwagting bevestig: snit 3 toon V 36,12% en D 35,3%, snit 5 toon V 40,91% en D 37,5%, snit 6 toon V 28,58% en D 27,59% en snit 7 toon V 32,08% en D 29,63%. Die vraag

ontstaan nou of ek in die res van die drie snitte 'n oortuigende verklaring vir die skynbare ongerymdheid kan aanvoer. Laat ons hulle individueel bekyk.

In snit 1 waarin V 26,53% en D 43,48% oplewer, het ek met twee determinante te make wat tot hierdie resultaat kon lei. In V het ons met onrustige voorspooksels van wat sou kom, te make. Reeds in hierdie eerste snit pak die furor Dido beet en dryf haar tot haar ondergang in Boek IV.²⁹⁾ Vandat die furor beheer oor Dido gekry het, kan sy dit nie meer ontsnap nie. Die belangrikste beeld wat hierdie furor van Dido aandui, is dié van vuur wat dwarsdeur Boek IV herhaalde male op opvallende wyse gebruik word om die passie van Dido voor te stel:³⁰⁾

vulnus alit venis et caeco carpitur igni (2)
 his dictis impenso animum flammavit amore (54)
 est mollis flamma medullas
 interea et tacitum vivit sub pectore vulnus (66 - 67)

Wat D in snit 1 betref, het ons met twee rustige dialoë te make wat Highet selfs verhalend noem (vgl. bl.130 voetnoot 15). Dido is wel verlief op Aeneas, maar sy deel dit nog slegs aan haar unanima soror mee en wil nie haar belofte aan Sychaeus verbreek nie. Sy ondervind wel reeds konflik wat haar trane laat stort (30) maar sy het haar nog nie op sleeptou laat neem nie: sy hou haarself nog in. Haar agteruitgang het nog nie op dreef gekom nie.³¹⁾ Sy het haar nog nie aan die opwinding en vuur van die liefde oorgegee nie. Om nou hierdie verklaring ten opsigte van die verskil tussen V en D se normale rusposes te onderstreep, neem ek Dido se dialoog (9 - 29) om die derde voet-caesura daaruit te lig. Daar is 10 rusposes uit die 21 reëls, dit wil sê

47,62%. Dit is opvallend hoër as die gemiddeld vir hierdie snit. Die dialoë het dus wel 'n bydrae tot hierdie uitsondering gelewer, soos bo betoog. Anna lewer ook 'n rustige dialoog, omdat sy Dido wil aanmoedig (rasioneel met drie argumente). Sy verstaan haar suster en gee dan ook die antwoord waarop Dido gewag het.

In snit 2 vertoon V 'n nog veel rusteloser karakter, met V 30,19% teenoor D met 42,86%. Wat in snit 1 nog verborge was, word hier openbaar gemaak. Reëls 128 - 172 is 'n diep emosionele passasie wat die opwinding voor die jagtog, die spoed en geweld van die jagtog en die donderstorm beskryf. Die storm, wat in Dido se binneste gewoed het en wat in 1 - 89 nog verswyg was, en wat boonop deur die uiterlike storm versinnebeeld is, is nou bekend.³²⁾ Daar kan dus verwag word dat die normale ruspouses hier minder talryk sal wees. Laat ek 'n voorbeeld neem waar die opwinding voor die jagtog beskrywe word:

it portis||iubare exorto||delecta iuventus,
retia rara,||plagae,||lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites||et odora canum vis,
reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum exspectant,||ostroque insignis et auro
stat sonipes||ac frena ferox||spumantia mandit. (130 - 135)

In hierdie ses heksameters is daar nie een suiwer normale derde voet-caesura aanwesig nie. Inderwaarheid onderstreep die dubbele caesurae in 130 en 135 wat 'n vinniger ritme weergee (bl. 139) en die vroulike caesura in 131, wat 'n ongebalanseerde ritme markeer, reeds die opwinding en spoed wat met die jagtog gepaard

gaan.³³⁾ Kyk ons nog na reëls 160 - 172 (dus die storm veral) merk ons op dat daar uit die 13 reëls slegs drie caesurae in die derde voet voorkom.

Die D van die tweede snit verloop nog steeds rustiger. Juno en Venus staan mekaar te woord. Hoewel hulle op 'n laer vlak as Juppiter optree,³⁴⁾ pas waardigheid hulle nogtans, veral vir Juno as gemalin van Juppiter.³⁵⁾ Dit is opvallend dat die normale derde voet-ruspouses vir Venus se dialoog in hierdie snit maar 12,5% is, terwyl Juno s'n 52% is of selfs 68% as die enjam-bemente tot die derde voet-caesura bygereken word. Die vierde voet-caesura, net terloops, korreleer nie goed hiermee nie, maar omdat dit vir V en D prakties gelyk is, het dit geen beslissende uitwerking nie.³⁶⁾ Juno praat die grootste gedeelte van die tyd, dit wil sê 25 van die 33 reëls dialoog word aan haar toegeken. Haar groter rustigheid het dus 'n beduidende uitwerking op die snit as geheel gehad.

In die vierde snit kom ons grootste verrassing, In hierdie konfrontasie verwag ons groter rusteloosheid en in D dus 'n laer persentasie normale pouses. Watter verklaring kan daar dan bestaan vir die hoër 41,86% vir D en die laer 26,79% vir V?

Wanneer Dido Aeneas verwyf oor sy komende vertrek, is sy reeds verontrus en emosioneel gespanne:

dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
posse nefas tacitusque mea decedere terra? (305 - 306)

nec tibi diva parens generis nec Dardanus auctor,
perfide, (365 - 366)

Die beeld van vuur wat dwarsdeur Boek IV dominant is en veral rondom Dido sentreer, versinnebeeld in die eerste plek haar liefde vir Aeneas (soos op bl. 140 - 141 betoog), daarna die haat wat volg en eindelik toon dit die koningin op die brandstapel. Daarteenoor egter het ons hier Aeneas se enigste (betreklik lange) dialoog teen Dido in Boek IV (333 - 361) waarin hy 'n advokate kalmtte aan die dag lê.³⁷⁾ Wanneer ons na die ruspouses kyk, vind ek in die geval van Aeneas 55,18% ruspouses in die derde voet, maar in die geval van Dido se dialooggedeeltes slegs 36,74%. Die totaal in D sal dus 'n groter normaliteit (ook in ruspouses) vertoon as wat ons oppervlakkig verwag het: Aeneas se deel is lank en die persentasie hoog.

Wat V in snit 4 betref, merk ek op dat 51 van die 129 reëls, te wete 279 - 295, op 'n dramatiese wyse die kontras tussen Aeneas en Dido voorstel. Aeneas bevraagteken nie die goddelike opdrag nie, maar verkeer wel in 'n ernstige dilemma. Hy bemin Dido (291) en Karthago lê vir hom na-aan die hart (281) en alhoewel hy weet dat hy moet en wil vertrek, is dit vir hom belangrik om die besluit van sy vertrek op die sagste moontlike manier aan Dido te vertel. Maar afgesien daarvan dat die verhalende passasie die konflik tussen plig en begeerte weerspieël, onderstreep ook die snelheid van die gebeure die lyding wat hierdie konflik meebring: Aeneas en Dido se geluk is skielik vir ewig verpletter. Hier is minder normale pouses te verwag.

Dat die totaal nie 'n gunstiger verhouding oplewer nie, ten opsigte van vier uit die sewe onderdele wat wel gunstig is vir my hipotese, moet origens toegeskryf word aan die relatief geringe gunstige verhoudinge in sommige van die vier gunstige snitte,

bv. in die derde. In D is Iarbas, Juppiter en Mercurius aan die woord, en dit verklaar die hoë persentasie normale pouses in D. Van Juppiter verwag ons uiteraard waardigheid en dit toon die verhouding normale ruspouses ook aan, naamlik $\frac{7}{15} = 46,67\%$. Die uitsondering is Iarbas wat klaarblyklik driftig en selfs verkleinerend is:

"et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,
Maeonia mentum mitra crinemque madentem
subnexus, rapto potitur: nos munera templis
quippe tuis ferimus famamque fovemus inanem." (215 - 218)

Uit allerlei hierin blyk Iarbas se drif. Ons let daarop. Iarbas beëindig sy gebed aan Juppiter hier met 'n sterk bewoorde veragting vir Aeneas. Hy beskryf Aeneas as 'n fyngeklede, dog verwyfde persoon. Et dui verontwaardiging aan. Die verwysings Paris en Maeonia dui op veragting: Paris is 'n tipies verwyfde Phrigiër wat iemand anders se vrou afrokkel; Maeonia (die ekwi= valent van Lidiese) verwoord die Asiatiese oorsprong van die Trojane. Verder moet daar gelet word op die vierlettergrepige slot, 'n tipies Griekse slot om by die "vreemde" skets aan te pas. In reël 216 moet daar voorts op die alliterasie en assonansie gelet word. Die alliterasie van m in Maeonia, mentum, mitra en madentem saam met die assonansie -a, -e, -i dui in die konteks op veragting. Voorts onderstreep die sagte klanke die verwyfdheid.³⁸⁾ Die woordkeuse van semiviro en mitra dui verder ook op die veragting wat Iarbas vir Aeneas voel. Mitra is 'n Oosterse hoofbedekking wat oor die kop gaan en onder die ken vasgemaak word. Iarbas is onbekend met hierdie soort hoofbedekking en weet ook nie hoe dit werk nie, daarom is hy suspisieus .../145

suspisiesus en verag hy dit! Die spondeë in 215 - 216 kan ook tot hierdie wyses van veragting bydra! Ten slotte kan daar gewys word op die oorloop van 216 tot 'n sterk rus in 217 by potitur. Hierdie rus is effektief aangesien dit goed by die inhoud pas. Quippe is hier ironies en onderstreep tuis en is sarkasties: "maar ons bring geskenke na u tempels ..."

Die persentasie normale pouses is, soos te verwag, laer, naamlik 46,16%, maar nou moet die opvallende Iarbas-passasie nie ons geheelbeeld verwar nie. Die effektiwiteit daarvan dreig om dit te doen. Die passasie is egter te kort om op die snit se resultaat veel invloed uit te oefen.

Om die motivering van D se persentasie in snit 3 (35,3) af te sluit, kan daar gewys word op die feit dat Mercurius se dialoog (265 - 276) 'n normale 50% ruspouses in die derde voet vertoon.

Ek het reeds die inhoud van die verhalende gedeelte van die derde snit op bl.132 beskrywe. Hier word die demoniese (Fama) en die goddelike magte (Mercurius) in werking gestel. Hier kan verskillende vlakke van handeling onderskei word, want, hoewel hulle in 'n sinvolle verhouding tot mekaar geplaas word, tog onderling verskil en ruspouses verskillend affekteer. Waar die normale ruspouse 52% vertoon in die gedeelte wat uitsluitlik oor Fama handel, vertoon die verhalende gedeelte oor Mercurius 17,25% en dit verlaag die persentasie normale ruspouses.

Ek wys met betrekking tot die orige drie snitte met gunstiger verhoudinge op enkele faktore wat vir die gunstige verhouding verantwoordelik is, of op faktore wat in die weg gestaan het van 'n nog gunstiger verhouding soos die Iarbas-episode. In die

verhalende passasie van snit 5 word vertel hoe Aeneas, onder die aanslae van Dido en Anna se trane en smeekbedes, met 'n groot eikeboom wat deur die windvlae geteister word, vergelyk word. Netsoos die sterk boom nie onder die aanslae van die wind swig nie, net so is Aeneas standvastig en vasbeslote om te vertrek. Godsdienst maak immers 'n sentrale deel van Aeneas se menswees uit en derhalwe is hy alte gewillig om die wil van Fatum uit te voer. Teenoor hierdie rustiger gedeelte in V kry ons in D in 416 - 436 Dido se emosionele dialoog waarin sy Anna smee om Aeneas te probeer verhinder om te vertrek. Albei bevorder die gunstiger verhouding in V.

'n Kleiner, maar nogtans gunstige verhouding vir V in die geval van die derde voet-caesura word in snit 6 aangetref, dit wil sê V 28,58% en D 27,59%. In V, 76 van die 134 reëls, is Dido verskrik en bid sy om die dood. Hierdie voorneme van haar word deur grieselige tekens bevestig: sy hoor stemme uit Sychaeus se graf; sy kry skrikwekkende drome waarin sy op 'n eindelose pad deur Aeneas agtervolg word. Hierdie drama word verder gevoer met die voorbereidings vir haar dood. Die verhalende deel word afgerond met die haastige vertrek van Aeneas na Mercurius se waarskuwing. Dis alles blykbaar te rusteloos vir 'n hoë persentasie normale ruspouses.

In D kom daar twee dialoë van Dido voor waarin die derde voet-caesura se frekwensie redelik laag is: in 478 - 498, waarin sy Anna beveel om 'n brandstapel op te rig en waarin sy poog om haar selfmoordplan te verdoesel, kom die derde voet-caesura slegs 19,08% voor en in haar monoloog in 534 - 552 is die persentasie 31,58%. Die dialoë van Mercurius (560 - 570) en Aeneas (573 - 579)

dui, in teenstelling met Dido se sielestryd 'n rustiger stemming aan en verlig derhalwe ook die spanning wat in 453 - 552 geheers het. In Aeneas se dialoog alleen is daar 57,15% normale ruspouses aanwesig. Hierdeur word die gunstige verhouding ten gunste van V weer verlaag soos in die Iarbas-gebed in snit 3.

Met 'n ondersoek van snit 7 word my vermoede dan nog verder bevestig, naamlik dat die persentasie normale ruspouses in 'n kalm gedeelte hoër moet wees in V as in D, want hier vertoon V 32,08% teenoor die 29,63% van D. Nadat sy op die brandstapel geween en gemymer het, het sy die lewe vaarwel toegeroep. Boek IV eindig heel kalm, soos 'n Griekse tragedie.³⁹⁾ Wat D in snit 7 betref, vertoon die derde voet-caesura 34,62% in Dido se drie monoloë en selfs 'n hoë 57,15% in haar versoek tot Barce. Hierdie groter kalmte van Dido is verstaanbaar, want sy het nou haar lot aanvaar. Anna egter is diepbedroef en geskok oor haar suster se dood, daarom slegs een derde voet-caesura in die 11 reëls. Laasgenoemde bring dan ook die persentasie in die gunstige verhouding tussen V en D af.

My slotsom in die derde voet-caesura mag veral wees dat dit tog inhoudelik-funksioneel gebruik is en dus die verwagte onderskeid tussen V en D aan die lig bring. As ek sê dit korreleer met die inhoud, bedoel ek, anders as by B hierna, met die normale inhoud.

Wat die B-afdeling (buitengewone ruspouses) van die tabel betref, vermag ek uiteraard 'n hoër persentasie in D as in V. Hier korreleer hierdie kategorie ruspouses met beklemtoning en spanning in die inhoud. Wanneer ek na die totale kyk, vind ek in drie van die vyf fasette reeds bevestiging: c, d en e, egter nie vir

a en b nie, maar hier is die onderskeid gering. D vertoon (in volgorde) die volgende persentasies: 1,05, 3,15, 1,05, 7,09, en 2,37 teenoor V se 1,06, 3,96, 0,53, 2,64 en 2,11. Veral in die geval van d is die onderskeid beduidend.

Wanneer ek die snitte individueel betrag, blyk die tendens prakties deurgaans: selfs vir a in snitte 5, 6 en 7; vir b minder konstant; vir c, wat min voorkom, dan soos te verwag, nie so opvallend nie; vir d deurgaans met die uitsondering van die tweede snit waarin hy slegs eenmaal figureer; vir e ook deurgaans met die uitsondering van snit 3.

In die totaal en in die onderdele het ons hier die verwagte, beduidende korrelasie met die inhoud, dit wil sê met die verskille tussen V en D, ten gunste van D. Enkele voorbeelde kan hierdie feit in besonderhede onderstreep.

In snit 3 word twee pragtige voorbeelde van die dihaeresis aangeref, bv. in 235 en 271. Wanneer Juppiter aan Aeneas die vraag stel quid struit? (235) kom daar 'n sterk rus na die eerste voet en word die vraag derhalwe beklemtoon om dan ook die erns van die goddelike opdrag na vore te laat kom. In 271 het ons 'n reël waarin die dihaeresis eintlik albei vrae beklemtoon en die futiliteit van Aeneas se verblyf in Karthago onderstreep.

quid struis? || aut qua spe Libycis teris otia terris? (271)

Ewe effektief is die spondeïese dihaeresis wat in 319 voorkom. Soos ek hierbo⁴⁰⁾ opgemerk het, het ons hier met die konfrontasie tussen Dido en Aeneas te make. Omdat die spondeïese dihaeresis aan die einde van die eerste voet reeds seldsaam toegepas word,⁴¹⁾

onderstreep dit hier des te meer die gewigtigheid van oro.
 In hierdie verband kan ook reëls 185 en 190 vergelyk word,
 hoewel die dihaeresis dāár met enjambement voorkom. Om nog
 'n voorbeeld uit snit 4 te neem: dixerat (331). Dido se
 dialoog is afgeloop en nou kry ons Aeneas se reaksie en dialoog.

Uit snit 6 volstaan ek met 'n enkele besondere effektiewe
 dihaeresis. In 2.8 het ek opgemerk dat 'n groot kunstenaar
 soos Vergilius selfs die uitsonderlikste pouse effektief kan aan=
 wend. Afgesien van 280 wat ek daar bespreek het, voeg ek nog
 hier 508 by:

super exuvias ensemque relictum

- ˘ ˘ | - ˘ || ˘ | - ˘ ˘ || - - | - ˘ ˘ | - -
 effigiemque toro locat haud ignara futuri (507 - 508)

Die dihaeresis aan die einde van die derde voet is besonder
 effektief omdat dit Dido se vaste voorneme, wat sy met die voor=
 bereiding met die brandstapel het, duidelik stel.

Ook in snit 7 vind ek eerste voet-dihaeresis wat ewe effektief
 met die inhoud korreleer. In Dido se dialoog (570 - 629) die
 reël:

- ˘ ˘ ˘ | - || - ˘ ˘ | - || - | - - | - ˘ ˘ | - ˘
 quid loquor? || aut ubi sum? || quae mentem insania mutat? (595)

Die dihaeresis beklemtoon die vrae en die implikasie daarvan:
 dit is nou te laat. Sy moes sy skepe verbrand het, Aeneas en
 sy seun vernietig het en self moes sy in die vlamme gesterf het.

Wat C betref, moet ek terugverwys na wat in 4.6.1 hierbo gesê
 is. Daar is aangetoon dat sommige voorbeelde wel effektief
 funksioneel aangewend is en andere nie. Laasgenoemde gevalle

is metri causa gebruik en korreleer dus nie effektief met die inhoud nie. Die res van hierdie groep se betekenis, vir my doel, is bra onseker, dit wil sê ek weet nie presies in welke mate hulle inhoudelik-funksioneel, al dan nie, dus metri causa gebruik word nie.

'n Onderzoek van al die gevalle individueel is in hierdie verhandeling nie moontlik nie, miskien selfs doelloos, omdat die huidige stand van kennis na die beste van my wete ten opsigte van die versmaat se presiese funksie in hierdie gevalle onduidelik is.

4.7 ELISIE

4.7.1 Ten spyte van die grondige boek van Soubiran oor elisie verkeer ons miskien tog nog gedeeltelik in die duister oor die vraag of daar 'n formele aanduiding is van wanneer elisie funksioneel gebruik word. Soubiran het weliswaar opnuut⁴²⁾ die verbindende aard van elisie onder ons aandag gebring deurdat albei komponente uitgespreek moet word in een asemstoot. Dat elisie dus primêr verdwyning moet aandui soos onder andere Austin die indruk laat⁴³⁾, is op sy minste te eng en bly in gebreke om die verbindende karakter en funksie van elisie te laat sien.

Maar ook wanneer ons dit nou wel weet, gee die bronne nog geen aanduiding of daar 'n formele-prosodiese aanduiding bestaan van wanneer elisie funksioneel en wanneer bloot metri causa gebruik word. Soubiran het reeds gesê (Soubiran, p. 613) dat 95% van die elisie-gebruike bloot vir gerief en metri causa is, al gee hy toe dat dit sedert die Augusteïese digters en by name by Vergilius veel meer ekspressief gebruik is, dit wil sê in diens van die inhoud. Hy beskou egter elisie van geval tot geval en

besluit dan telkens aan die hand van die inhoud wanneer elisie funksioneel is al dan nie. Daar word bv. nie gevra of dit elisie voor lang klinkers of elisie voor kort klinkers is nie of 'n slot -m daarby betrokke is nie of op watter plek in die reël nie, ensomeer. Met ander woorde daar is nie gesoek na 'n formeel-prosodiese aanduiding nie.

Wat volgens Soubiran aan die formele kant wel duidelik is, is dat die opeenhoping van elisie blykbaar steeds funksioneel beskou word. Origens sou ons uit die voorbeelde wat hy noem, sekere formele elemente na aanleiding van die inhoud kon uitlig, bv. gedagtes van verbinding en aaneenskakeling (sy dit van stemme of stilte), van versnelling en van verwoesting en van versteuring. Hierdie formele elemente haal ek, om te herhaal, egter nie uit die prosodie nie, maar uit die gemeenskaplike aard van verskillende passasies se inhoude. Nietemin is dit waardevol as leidrade wanneer ek moet besluit watter tipe passasies waarskynlik inhoudelik-funksioneel met elisie omgaan. Ek het voorts die indruk (meer kan dit op hierdie stadium nie wees nie) dat hierdie inhoudelik-formele kenmerke effe teenstrydig is (binding teenoor vernietiging en verdwyning). Hoe is dit te verklaar? Skynbaar moet die binding dui op die restant van die twee woorde wat in-eenvloei, en moet die versnelling en vernietiging aan die ander kant dui op die prys wat vir hierdie vereniging betaal word: iets moet in die betrokke woorde onderdruk word om die samestelling te verwesenlik. Die aksent kan ook bloot op die vernietiging lê.

Een tipe inhoud bv. die van verwoesting en oorlog⁴⁴⁾, sal uiteraard by laasgenoemde aanvoeling aansluit en andere weer bv. die van die

vereniging van seuns en meisies in Boek VI,⁴⁵⁾ sal by eersge-
noemde gedagte aansluiting vind. Hierdie verbinding kan egter
ook dui op die saambring van vyande, op 'n konfrontasie wat
later in botsing moet eindig⁴⁶⁾ en op sigself dus nie dui op 'n
natuurlike vereniging nie, maar slegs op 'n voorlopige saamkom.

Wanneer haas, opwinding, hartstog, ensomeer aangedui word, sluit
dit ook myns insiens aan by die gedagte van inkorting, die ge-
dagte van oorslaan. Hierdie kenmerk, soos ook die van ver-
woesting, bring ons myns insiens weer in ooreenstemming met Austin⁴⁷⁾
se mening by die gedagte van verdwyning, sy dit dan anders voor-
gestel, dit wil sê nie asof dit bloot die eerste van die twee
betrokke komponente raak nie.

Dit is die naaste wat ek voorlopig aan 'n tipering kan kom.
Bowendien is dit 'n tipering wat my nie toelaat om elisie bloot
statisties op die basis van gewoon en buitengewoon te hanteer nie.
Die gevalle moet individueel in elke snit bekyk word. Ek verwag
dus nie veel van syfers nie, maar wel van bogenoemde twee
inhoudelik-formele kategorieë.

Een tipe (en sy onderafdelings) mag dan beter by die verhalende
kant inpas en die ander beter by die dialoog-kant: bv. opwinding,
hartstog, haas (as onderafdeling van versteuring en verdwyning -
bl.151v), mag by D beter inpas, en die gedagte van aaneensluiting
(binding) om bv. drukkendheid van stilte aan te dui, mag beter
by V tuishoort. Dit is egter denkbaar dat dieselfde tipe, hom
tot gebruik leen in albei inhoudelike groepe (V en D): so kan bv.
die formele gedagte (grondtoon) van uitgestrektheid by stilte in
V sowel as by 'n galming van stemme in D voorkom. Kortom een
inhoudelike groep bv. in D, sal nie vanselfsprekend primêr in

groepe elisie funksioneer nie.

Ek sal in die geval van groepselisie miskien tog verwag dat D die hoogste persentasie sal vertoon omdat die voorbeelde wat deur Soubiran genoem word, meesal dui op versteuring, dus op spanning. Dié met die ander grondtoon (aaneenskakeling) mag oorwegender in V voorkom. Hierdie tendens hoef nie noodwendig deurgaans te geld nie, want daar kan ook verhalende passasies wees - soos ek by tempo en ruspouses opgemerk het - wat meer dramaties van aard is.

Ek wil ten spyte van alles wat hierbo gesê is, tog 'n tweede hipotese waag en dit stel dat daar tog 'n formeel-prosodiese kriterium bestaan vir wat meer buitengewoon, en dus meer funksioneel-relevant is. My ontleding kan miskien iets van hierdie vermoede bevestig. Dit is naamlik so dat waar die tweede lettergreep met 'n kort klinker begin, die elisie nie alleen seldsamer is nie, maar miskien ook meer funksioneel. Al drie moontlikhede, naamlik 'n kort klinker voor 'n korte, 'n lange voor 'n korte en 'n -m voor 'n korte, figureer in D beduidend hoër as in V. Hier is dus 'n gemeenskaplike tendens merkbaar. Hierdie tendens veral wanneer die drie afdelings saam geneem word, is selfs in al die snitte aanwesig, met die opvallende uitsondering van snit 5. (Kyk verder bl.162 vv.)

Die teenoorgestelde groepe, dit wil sê elisie voor 'n lang klinker varieer oneweredig en hoewel daar heelwat funksioneels voorkom, veral in groepselisie, kom dit voor of selfs in Vergilius heelwat gebruike van metri causa aanvaar moet word.

Voorts .../154

Voorts in die lig van die feit dat in hierdie groep (elisie voor lang klinkers) die persentasies in die totaal en in twee van die bogenoemde drie onderafdelings in V beduidend hoër is as vir D, vermag ek dat onder die funksionele groep die verbindingskategorie, wat ek meer met V assosieer, hier oorwegend mag wees. 'n Paar steekproewe is nodig om my vermoede te toets. (Kyk bl. 169 vv.)

Wat Norden betref, sy beginsel is te aanvaar dat die minder voorkomende gevalle geïsoleer moet word van die meer voorkomende gevalle en dat hulle juis van meer betekenis kan wees.⁴⁸⁾ Hy neem die plek in die voet waar die elisie voorkom as maatstaf van indeling. Dit kan 'n sinvolle uitgangspunt wees, maar die wat hy vir die Aeneïs die mees voorkomendes noem, is volgens my ontleding (kyk Tabel B, bl. 157) by verre in die minderheid. Ek gebruik hierdie basis dus nie omdat hy nie die funksionele aard van die verskillende elisies aandui nie. Ek sluit die tabel tog in as bydrae tot ondersoek op hierdie basis.

Om saam te vat, gaan ek my tot 'n toets van die vermoede ten opsigte van twee moontlike basisse (te wete 'n formeel-inhoudelike basis vir groepselisie (kyk bl. 159vv) en lengte van die tweede lettergreep in die elisie-komponente) bepaal. Dit beteken veral in geval van die eerste basis (formeel-inhoudelik) dus grotendeels 'n individuele ondersoek van elke geval of minstens steekproewe.

So hoop ek om wel enigsins agter te kom of daar 'n beduidende onderskeid in die funksionele aanwending van elisie tussen V en D voorkom. Norden se basis moet vir toekomstige ondersoek nie vergeet word nie.

Tabel A, wat hieronder volg, verskaf die statistiese gegewens ten

opsigte van die lengte van die tweede lettergreep in die elisie-komponente. Onder die kolomme A a is die tweede lettergreep lank met die drie elisie-moontlikhede, naamlik kort voor lank, lank voor lank en m voor lank, wat kortliks as k/l, l/l en m/l aangedui word, terwyl onder A b elisie voor kort klinkers aangedui word, naamlik k/k, l/k en m/k. Die gevalle van aphaeresis word onder A c aangestip.

Onder tabel B word die elisie in Boek IV volgens plekke aangedui: eerstens die nege moontlike plekke soos deur Norden⁴⁹⁾ aanbeveel en tweedens die gevalle wat buite hierdie nege plekke voorkom.

4.7.2 Ek begin met die ondersoek van groepselisie. Statistiek kan my met groepselisie nie uithelp in antwoord op die vraag of elisie funksioneel is nie. Ek moet dus 'n tweede tipe antwoord vind: kan ek 'n onderskeidende tipe elisie, wat in D en V gebruik is, ontdek? Anders gestel is daar, soos ek vermoed en bo reeds genoem het, meer van die verbindende tipe elisie in die een afdeling (V) gebruik gemaak en meer van die opwindende tipe in bv. D? Indien dit wel so is, kan ek die frekwensie buite rekening laat en op grond van die onderskeidende tipe gebruik in die twee groot afdelings, konkludeer dat groepselisie minstens funksioneel gebruik is. Dit lyk of 'n ondersoek van die individuele gevalle hierdie hipotese wel ondersteun. Behalwe die eerste snit is al die ander snitte hier besonder verhelderend. Wat verklaar die bevinding?

4.7.2.1 In V het ons telkens met tonele te make: in snit 2 133 - 135 die toneel van die koningin en haar perd; 141 - 142 die toneel van Aeneas; 143 - 146 die vergelyking van Apollo; 154 - 159 die jagtoneel en 166 - 168 die huwelikstoneel; snit 3

TABEL A

ELISIE EN APHAERESIS

(VOLGENS AANTAL ELISIES)

		a			Sub- Totaal	b			Sub- Totaal	C Aphae- resis
		K L	L L	M L		K K	L K	M K		
1- 89	V	7	9	5	21	3	0	0	3	0
	%	29,17	37,5	20,83	87,5	12,5			12,5	
	D	3	6	5	14	5	1	0	6	0
90-172	%	15	30	25	70	25	5		30	
	V	11	3	12	26	4	0	0	4	0
	%	36,67	10	40	86,67	13,33			13,33	
173-278	D	2	2	7	11	1	1	1	3	1
	%	13,33	13,33	46,67	73,33	6,67	6,67	6,67	20	6,67
	V	16	7	18	41	3	0	0	3	0
279-407	%	36,36	15,91	40,91	93,18	6,82			6,82	
	D	6	3	8	17	2	0	0	2	1
	%	30	15	40	85	10			10	5
408-449	V	11	7	8	26	3	1	1	5	1
	%	34,38	21,88	25	81,25	9,38	3,13	3,13	15,62	3,13
	D	10	9	4	23	4	3	1	8	3
450-583	%	29,41	26,47	11,76	67,65	11,74	8,82	2,94	23,53	8,82
	V	5	2	1	8	5	0	0	5	0
	%	38,46	15,38	7,69	61,54	38,46			38,46	
584-705	D	4	3	4	11	1	0	0	1	0
	%	33,33	25	33,33	91,67	8,33			8,33	
	V	7	12	9	28	5	1	0	6	1
584-705	%	20	34,29	25,71	80	14,29	2,86		17,14	2,86
	D	10	7	5	22	6	0	1	7	0
	%	34,48	24,14	17,24	75,86	20,7		3,45	24,14	
TOTAAL	V	16	7	8	31	2	1	1	4	1
	%	44,44	19,44	22,22	86,11	5,56	2,78	2,78	11,11	2,78
	D	14	11	12	37	7	0	1	8	2
TOTAAL	%	29,79	23,4	25,53	78,72	14,89		2,13	17,02	4,26
	V	73	47	61	181	25	3	2	30	3
	%	34,11	21,96	28,5	84,58	11,68	1,4	0,93	14,02	1,4
TOTAAL	D	49	41	45	135	26	5	4	35	7
	%	27,68	23,16	25,42	76,27	14,69	2,82	2,26	19,77	3,96

TABEL B

ELISIE VOLGENS PLEK

		A BUITENGEWOON									B NORMAAL											
		1 ^e voet 3 lett.	2 ^e voet 3 lett.	tussen 2-3vt.	3 ^e voet 3 lett.	4 ^e voet 3 lett.	tussen 4-5vt.	5 ^e voet 2 lett.	5 ^e voet 3 lett.	tussen 5-6vt.	Totaal van A	1 ^e voet 2 lett.	tussen 1-2vt.	2 ^e voet 2 lett.	nie-spondeis tussen 2-3vt.	3 ^e voet 4 lett.	tussen 3-4vt.	4 ^e voet 2 lett.	tussen 4-5vt.	6 ^c voet 2 lett.	Totaal van B	
TOTAAL	V	4	2	8	1	11	3	1	5	1	36	16	43	19	21	18	20	28	11	2	178	
	%	1,87	0,93	3,74	0,47	5,14	1,4	0,47	2,34	0,47	16,82	7,48	20,09	8,88	9,81	8,41	9,35	13,08	5,14	0,93	83,18	
	D	4		1	1	8	3	1	5		23	19	41	10	23	9	14	28	7	3	154	
	%	2,56		0,57	0,57	4,52	1,69	0,57	2,82		12,99	10,73	23,16	5,65	12,99	5,08	7,91	15,82	3,95	1,69	87,01	
1	V		1	1							2		8		4		3				22	
	%		4,17	4,17							8,33		33,33		16,67		12,5				91,67	
	D					1			2		3	3	6		3		2				17	
	%					5			10		15	15	30		15		10				85	
2	V		1		1	1		1			4	1	6		7	2	2	4	4		26	
	%		3,33		3,33	3,33		3,33			13,33	3,33	20		23,33	6,67	6,67	13,33	13,33		86,67	
	D						1	1			2	2	3		3		2	1		1	13	
	%						6,67	6,67			13,33	13,33	20		20		13,33	6,67	6,67	6,67	86,67	
3	V	1		1		2	1		1		6	4	7	4	7	4	6	3	3		38	
	%	2,27		2,27		4,55	2,27		2,27		13,64	9,09	15,91	9,09	15,91	9,09	13,64	6,82	6,82		86,36	
	D					1			1		1	2	5		6	2		4			19	
	%					5			5		5	10	25		30	10		20			95	
4	V	1		3		1	2				7	2	3	3	2	3	5	6		1	25	
	%	3,13		9,38		3,13	6,25				21,88	6,25	9,38	9,38	6,25	9,38	15,63	18,75		3,13	78,13	
	D	1			1	2			2		6	2	10	1	3	2	3	4	2	1	28	
	%	2,94		2,94	5,88	5,88			5,88		17,65	5,88	29,41	2,94	8,82	5,88	8,82	11,76	5,88	2,94	82,35	
5	V	1				1			2		4	3	3	1	1			1			9	
	%	7,69				7,67			15,38		30,77	23,08	23,08	7,69	7,69			7,69			69,23	
	D						1		1		2		4	1	2		1	2			10	
	%					8,33			8,33		16,67		33,33	8,33	16,67		8,33	16,67			83,33	
6	V	1		2		3			1	1	8	4	6	1	3	1	2	5	4	1	27	
	%	2,86		5,71		8,57			2,86	2,86	22,86	11,43	17,14	2,86	8,57	2,86	5,71	14,29	11,43	2,86	77,14	
	D	3									3	5	3		5	3	3	5	2		26	
	%	10,34									10,34	17,24	10,34		17,24	10,34	10,34	17,24	6,9		89,66	
7	V		1			3			1		5	2	10	6	1	4	2	6			31	
	%		2,78			8,33			2,78		13,89	5,56	27,78	16,67	2,78	11,11	5,56	16,67			86,11	
	D		1			4	1				6	5	10	5	4	1	3	10	2	1	41	
	%		2,13			8,51	2,13				12,77	10,64	21,28	10,64	8,51	2,13	6,38	21,28	4,26	2,13	87,23	

bevat drie groepe tonele: die van Fama, 178 - 181, 190 - 194, 196 - 197, die toneel van Iarbas, 203 - 204 en die toneel van Mercurius 246 - 247, 259 - 263; in snit 4 word Aeneas se reaksie geskets na Mercurius se verskyning (279 - 280), die Trojane wat die skepe in gereedheid bring vir die reis (286 - 292) en in 388 - 391 word Dido beskrywe na haar toespraak en in 404 - 407 word die vergelyking van die miere beskryf; in snit 5 word beskryf hoe Dido beplan om Aeneas se hart week te maak (409 - 414) en word die vergelyking van die eikeboom gegee (445 - 446); in snit 6 word korter tonele aangetref van Dido wat na die dood smag (450 - 451), van die voorwerpe wat sy aanroep (470), van haar voorbereidings (504 - 505), van haar woede=buie (531 - 532) en van Mercurius (557 - 558). Hierdie tonele verraaï binding van besonderhede en die elisie wat hier figureer, is dus na alle waarskynlikheid die verbindende tipe: die inhoudelik-formele tendens wek hier die vermoede met ander woorde dit lyk of dié tipe elisie juis die binding in die inhoud wil suggereer. Elisie-gevalle in hierdie tonele is dus bindings=gevalle. Selfs in snit 1 het ons meermale met tonele te doen, onder andere 86 - 89 waar die bouwerk van die stad Karthago tot 'n stilstand gekom het. Hier is nie sprake van opwinding nie, omdat die onderbreking van aktiwiteite beskryf word. In 76 - 79 word 'n herhaling van aktiwiteit geskets, dit wil sê nog 'n toneel. Dit is voorts opvallend dat daar in albei gevalle elisie by iterum voorkom. Hier is egter nog nie groot opwinding nie. In hierdie snit is daar wel innerlike spanning aanwesig, maar dit word nog onderdruk (sien 4.5.2 en 4.6.2).

Snit 7 daarenteen is 'n uitsondering, In hierdie snit word, in groepselisies, die selfmoord (663 - 664), die geweeklaag (669 - 671),

Anna se hulp (686 - 687) en die sterftoneel (690 - 695 en 697 - 699) beskryf. Hier is wel iets van tonele aanwesig, maar die dood, weeklaag en paniekerige hulp dui op rusteloosheid en smart. Die elisies hier behoort dus meer tot die tweede kategorie wat ek met D vereenselwig. Die besondere tragies-dramatiese hoogtepunt wat hier beskryf word, verklaar hierdie verskil van die ander snitte se verhalende dele.

4.7.2.2 Die dialoog daarenteen in die verskillende snitte openbaar deurgaans laasgenoemde karakter, met ander woorde die groepselisies hier is van die tweede kategorie. Om nou by besonderhede uit te kom, merk ek op dat D in snit 1 om eerder genoemde redes nog rustiger is en nie van die gebruike in V duidelik te onderskei is nie.

In snit 2 aan die ander kant is Juno in al die gevalle aan die woord (93 - 95, 99 - 100 en 120 - 122). Juno is hier besig om planne te maak om Aeneas in Karthago te hou en weg van sy eindbestemming, daarom is sy besig om Venus, wat sy dink nie deur haar plannemakery kan sien nie, te oorreed:

quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
exercemus?

(99 - 100)

Hier is dus opwinding en haas en die elisie is dus die van die tweede tipe.

In snit 3 is daar, wat D betref, maar twee gevalle van groepselisie, waar Juppiter berispel teenoor Aeneas optree (227 - 231) en die slot van Juppiter se antwoord waar hy ook met berisping en 'n bevel kom wat ook in tipe twee se kader inpas:

"quid .../160

"quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur
nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
naviget! haec summa est, hic nostri nuntius esto." (235 - 237)

In die volgende snit is Aeneas en Dido elk tweemaal aan die woord en in al vier gevalle kry hartstog die oorhand. Elisie wat ook hier sinvol gebruik is, moet dan tot die tweede tipe behoort wat die indruk van haas wil oordra. Opvallend kom groepselisis (natuurlik die emosionele tipe) voor waar Aeneas gevoelvol oor sy vaderland en sy seun praat in 347 - 350 en 354 - 355. In die geval van Dido tref ek eerste groepselisie aan in vrae na 'n uitskellery van Aeneas: sy noem hom 'n verraaier (366) en sê dat hy in ruwe plekke gebore is (366 - 367) en dat tiere hom gevoed het (367):

nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reservo?
num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? (368 - 369)

Dido laat haarself duidelik gaan. In die laaste geval (373 - 375) slinger sy 'n verwyd na Aeneas, 'n verwyd waarin daar ook hartstog vervat is. Die tipe elisie is onmiskenbaar.

In snit 5 kom al drie groepselisis uit Dido se emosionele toespraak. In die eerste geval (420 - 422) is Dido met oorreding besig en in die tweede geval (424 - 426) weerklink daar duidelik opwinding en veral haas in haar woorde. In die derde geval weerklink haar ongeduld en spanning in die vrae:

cur mea dicta negat duras demittere in auris?
quo ruit? (428 - 429)

Hierdie oorreding, waarin daar ook spanning en afwagting verskuil lê, en die haas laat hierdie elisis in kategorie twee tuishoort.

In drie van die vyf voorbeelde uit snit 6 is Dido aan die woord: in 494 - 497 weerklink die dringendheid van haar versoek tot Anna om 'n brandstapel op te rig en in 547 beantwoord sy hartstogtelik haar eie vraag:

quin morere ut merita es, ferroque averte dolorem.

Terwyl Mercurius in 569 - 570 aan Aeneas opdrag gee om sonder verwyf Karthago te verlaat, spoor Aeneas in 575 - 577 sy manskappe aan om haastig gereed te maak vir die vertrek. Hierdie elisies kom dan ook onder die tweede kategorie, omdat ek hier met hartstog en haas te make het.

In D van snit 7 het Dido waansinnig geword en hier gaan dit in groepselisies by haar om emosie, haat, verwoesting en verwensing. Om na die gevalle individueel te kyk: 591 - 596 vertoon haas, opwinding en hierdie tipe word verder deur Dido se vrae ondersteun; 599 - 603 toon Dido se emosies aan; 607 - 611 dui op opstapeling en verwoesting; 615 - 618, 621 - 624 en 629 - 630 dui op verwensings en haatgevoelens; 637 - 640 vertoon opwinding en in 651 - 652 maak sy nog 'n emosionele uitlating. Waar Anna in hierdie snit eenmaal aan die woord kom, gaan dit om haar smart (678 - 679).

Ek is dus oortuig dat Vergilius sy groepselisie funksioneel aangewend het aangesien V en D globaal van twee onderskeibare tipes elisies gebruik gemaak het soos die inhoud duidelik laat blyk het. Ek sê globaal omdat V in snit 7 'n uitsondering is en D in snit 1 'n afwyking toon en wel om genoemde redes. Daar kan, na die bespreking van groepselisie, tussen twee hoof kategorieë onderskei word. Dit blyk dat V óf elisies met die verbindende tipe bevat óf

elisies van die versteurende tipe. In D het ons hoofsaaklik met laasgenoemde tipe elisie te make. So 'n onderskeid dui op 'n bewustelike funksionele verdeling.

4.7.3 Maar ek wil nou ook voorts, soos ek op bl. 153 betoog het, op die tweede basis na korrelasie soek.

4.7.3.1 Eerstens wil ek probeer vasstel hoe funksioneel die elisie-gevalle voor 'n kort klinker is. Of elke individuele elisie voor 'n kort klinker funksioneel gebruik is al dan nie, kan natuurlik eers vasgestel word ná 'n ondersoek van elke individuele snit. In hierdie ondersoek kan die statistiek, wat in al drie gevalle (l/k, k/k, -m/k) 'n hoër persentasie vir D as vir V vertoon, naamlik 14,69 teenoor 11,68, 2,82 teenoor 1,4 en 2,82 teenoor 0,93 hier wel ter sprake gebring word.

Met die bespreking van dié tipe elisie waar die tweede lettergreep kort is, sal opgemerk word dat heelwat van die gevalle binne die kader van die groepselisie val wat op bl. 155 - 162 behandel is. Wanneer ek dan by hierdie gevalle kom, sal ek slegs kortliks na bovermelde bespreking verwys. Die ander gevalle sal dan binne die raamwerk van die konteks, hetsy V of D, bespreek word. Hierdie groep is uitsonderlik en word selde verder onderverdeel in k/k, l/k en m/k. Die vraag is net watter van V en D het die meeste hiervan. Individuele gevalle word nagegaan primêr om vas te stel of die onmiddellike konteks sodanig is dat die gevalle as beduidend bestempel kan word. In geval van problematiese persentasies word soms wel na die tipe elisie gevra om verdere verduideliking te vind as die aard van D of V nie genoeg verklaar nie. Die gevalle wat met groepselisie saamval,

ken hierdie onderverdeling reeds. So sal blyk dat k/k miskien meer met die bindende tipe elisie saamval. Dit behels ook die erkenning dat inhoudelik-formele kriteria (4.7.2.) tog die betroubaarste kriterium kan wees. My tweede kriterium is dus hoogstens aanvullend.

Twee van die drie elisies van snit 1 (78 en 79) waar 'n kort lettergreep voor 'n tweede kort lettergreep geëlideer word, val in 'n groepselisie wat op bl. 158 bespreek is en die feit dat albei gevalle by iterum voorkom, maak hierdie voorbeelde des te opvallender. Die V in snit 1 herberg, soos reeds aangedui, 'n sluimerende ondertoon van spanning, maar omdat hierdie ondertoon nog sluimerend is, gaan dit nog rustiger daaraan toe. Nadat Anna die verwagte, gunstige antwoord aan Dido gegee het deur op haar kinderloosheid, haar eensaamheid en die gevare daaraan verbonde te wys en ook op die voordele van 'n huwelik met Aeneas vir Karthago te sinspeel en aan haar die raad gegee het om aan die gode te offer, tref ons Dido aan waar sy die tempels besoek (56 delubra adeunt). Teen hierdie agtergrond en in die lig van die feit dat hierdie elisie net voor 'n groepselisie (57 - 59) staan, maak daarvan wel 'n beduidende geval, maar ons het minder van hierdie gevalle in V as in D in snit 1 ten spyte van die rustiger karakter van die dialoog.

Afgesien van die elisies in 11 - 12 tref ons twee elisies in D van snit 1 aan vir Dido (25 en 29) en twee vir Anna (37 en 38). Ofskoon ons die ondertoon van spanning by Dido opmerk - na haar toespraak bars sy in tranes uit (30) - wil sy tog nie haar belofte aan Sychaeus verbreek nie:

.... ille habeat secum servetque sepulchro (29)

Die .../164

Die persentasies in tabel A b, naamlik 25 (vir D) teenoor 12,5 (vir V in geval van k/k) en 5 teenoor 0 in die geval van l/k, verraaï dan die beeld van 'n rusteloser D teenoor 'n rustiger V, op 'n sensitiewer wyse as die ander versmaatkenmerke.

Wanneer ek na die persentasies van snit 2 kyk, merk ek op dat die tendens, naamlik van 'n hoër persentasie in D as in V, in die eerste geval (k/k) versteur word, (6,67% teenoor 13,33%), hoewel daar een voorbeeld by elk van die ander kolomme voorkom teenoor geen voorbeelde in V nie. Terwyl drie van die voorbeelde in groepselisie val, wat op bl. 155 - 156 genoem en bespreek is, kan die voorbeeld in 170 teen die agtergrond van die voorafgaande "huwelikseremonie" (166 - 168) gesien word - almal dus voorbeelde van die verwagte bindende tipe elisie en in die lig van bovermelde bespreking heel effektief. Die soort bring ook mee dat die persentasie-verskil minder hinder. Daarteenoor kom daar slegs een voorbeeld van k/k in D voor waar Juno in antwoord op Venus se goedkeuring van haar planne voortgaan om haar reëlings in Karthago te beklank:

mecum erit iste labor (115)

Waar die aphaeresis (95) binne die groepselisie (93 - 95) val, kom die enigste voorbeeld in hierdie snit van l/k, wat oral beperk word, net na hierdie groepselisie voor.

In die derde snit is die gegewens maar yl, maar tog onderstreep die 10% in D teenoor die 6,52% in V in die kolom van k/k my verwagtinge. Reël 197 maak juis deel uit van die toneel waarin Fama fungeer (bl. 158). Die elisie in 221 maak ook deel uit van 'n beskrywing waarin Juppiter hom gereedmaak om op Iarbas se gebed te antwoord. Ook die voorbeeld in 253 kan as funksioneel

beskou word, nie alleen omdat dit teen die toneel-agtergrond van Mercurius staan nie, maar ook omdat dit daartoe bydra om die aflê van die ongelyke weg van Juppiter na Aeneas te markeer.⁵⁰⁾

Maar wanneer Juppiter Mercurius met die woorde vade age (223) aanspreek, gee hy 'n bevel, 'n bevel waarin haas verskuil lê en die haas word deur die imperatiewe age en labere versterk. Die ander voorbeeld, wat tot die groepselisie behoort (227 - 231), onderstreep die tweede tipe elisie: hier is haas en berisping ter sprake.

Meeste van die gevalle in V in die vierde snit behoort tot die groepselisie van die verbindende tipe, selfs die geval van aphaeresis (287) kom hierin voor. Die geval van die -m voor 'n kort klinker word geïnterpreteer teen dieselfde agtergrond as die groepselisie 279 - 292: dit is die toneel waar Aeneas planne beraam vir sy vertrek na Mercurius se verskyning. Ook die seldsame lang klinker voor 'n korte (406) kom voor waar die toneel van die bedrywige miere beskryf word.

In D van snit 4 kom meeste gevalle van elisie voor kort klinkers voor waar Dido aan die woord is. Vier voorbeelde van elisie voor kort klinkers kom in Dido se dialoog (305 - 330) voor waarin sy haar tot Aeneas wend met onbeheersde waansin. In haar ander dialoog (365 - 387), waarin sy eweneens hartstogtelik-emosioneel praat, kom 'n geval voor (373) wat tot groepselisie behoort (dit is op bl. 160 bespreek), en 382 bevat een van die seldsame l/k-gevalle en in die laaste reël van haar dialoog kom 'n -m voor 'n kort lettergreep voor. Wat die voorbeelde in die geval van Aeneas betref, is dit opvallend dat twee van die drie aphaereses (347 en 350) voorkom in die groepselisie waar Aeneas oor sy

vaderland praat (sien bl.160). Ek sluit hierdie snit af met die laaste uit Aeneas se dialoog, 337: Aeneas stel dit ondubbel-sinnig sterk aan Dido dat hy nie in die geheim uit Karthago wou wegglip nie. Dat die elisie voor kort klinkers in individuele gevalle en ook in gevalle van groepselisie funksioneel aangewend is in die guns van D, word ook deur die syfers beklemtoon: 11,74% vir D, 9,38% in V, 8,82% vir D, 3,13% vir V, en 8,82% vir D en 3,13% vir V wat aphaereses betref.

Snit 5 is die opvallende uitsondering op die tendens dat elisie voor 'n kort klinker deurgaans hoër in D as in V figureer (bl. 153). 'n Verdere opvallende feit is dat al tien gevalle van elisie in hierdie snit in V binne die twee groepselisies val wat ek op bl.158 as die verbindende tipe aangetoon het. Die uitsondering is dan minder vreemd. Aan die ander kant kom hier in D slegs een voorbeeld in 428 voor, 'n voorbeeld wat binne een van die drie groepselisies val wat ek op bl. 160 behandel het. Alhoewel die syfers, 8,33% vir D en 38,46% vir V dus 'n ander indruk wil skep, het hierdie bespreking uitgewys dat ook die individuele elisies in hierdie snit funksioneel gebruik is. Hierdie statistiese basis laat hier dus 'n misleidende indruk en toon sy beperking wanneer alleen gebruik.

In snit 6 het ons in V en D albei heelwat voorbeelde van hierdie uitsonderlike tipe elisie (5 in V en 6 in D). Die dialoë loop voor veral in persentasie, 20,7% teenoor 14,29%. Ons verwag hier dus iets uitsonderliks. Van die vier dialoë in snit 6 behoort twee aan Dido (te wete 478 - 498 en 534 - 552), terwyl 'n derde dié van Mercurius (560 - 570) is en 'n vierde aan Aeneas (573 - 579) toegeken word. Laasgenoemde twee dialoë vertoon 'n rustiger stemming teenoor die onrustig-emosionele dialoë van

Dido: 'n dialoog (478 - 498) waarin sy Anna versoek om 'n brandstapel op te rig vir haar selfmoordplan en 'n monoloog (534 - 552) waarin die spanningslyn skerp is (vergelyk bl. 146 - 147). Dit verbaas ons dan ook nie dat vier uit die ses elisies in Dido se twee dialoë hier voorkom nie.

Na twee dialoë asook 'n versoek via Anna besef Dido dat sy Aeneas nie in Karthago sal kan hou nie; die futiliteit van haar pogings laat haar besluit om te sterf. Grieselige voortekens (onder andere 454 - 455) onderstreep hierdie voorneme van haar. In aansluiting by die voorbereidings vir haar dood (504 - 505) hou die priesteres haarself besig met haar misterieuse voorbereidings (511). Hierdie beskrywing van die voorbereidings word verder afgerond met die toneel waar Dido bid (520). Reël 533 kan duidelik as 'n aanloop tot Dido se dialoog (534 - 552) geneem word. Die aphaeresis in 557 word deur 'n hipermetriese reël gevolg wat die beskrywing van Mercurius volledig afrond. Twee dinge is hier (in 557) duidelik: die slot van die reël val heeltemal buite die reëls van die heksameter en die daaropvolgende reël loop glad en korrek en keer na die normale terug en onderstreep so die buitengewone van die hipermetriese reël. Vergilius beskrywe hier immers die wonder van 'n god (iets meer as mens) wat aan die mens verskyn. Vocemque coloremque word dus ter ondersteuning vir die paslike gewaarwording van verbasing gebruik.

Vyf van die sewe elisie-gevalle in D (6 k/k, 1 m/k) val binne die kader van die groepselisie wat ek op bl. 161 as kategorie twee geklassifiseer het omdat al die gevalle met haas en hartstog te make het. Daar bly net twee gevalle oor om te behandel: 482 is 'n geval waar die indruk van inspanning geskep word en in 489 weerklink die dringendheid van haar versoek aan Anna om 'n brand=

stapel op te rig.

In V van snit 7 is Dido rasend wanneer sy die paleis binnestorm (645) en die brandstapel bestyg. Die groepselisie waarin 671 voorkom, beskryf die geweeklaag (bl. 158) en die aphaeresis (691), k/k (694) en m/k (695) kom in die sterftoneel voor (bl. 159). Ook in D (hier opvallender in terme van hierdie elisies) het meeste van die voorbeelde wat voorkom, plek in die groepselisie wat op bl. 161 behandel is. Reël 625, wat tussen twee groepselisiesval, spreek origens ook van 'n verwensing:

exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor (625)

In 684 (m/k) gaan dit om die smartlike woorde van 'n vertroueling-suster en derhalwe het dié voorbeeld dieselfde funksie as die groepselisie 678 - 679. Om af te sluit met hierdie bespreking, moet daar nog op die effektiewe hipermetriese reël in 629 gewys word.⁵¹⁾ Die verlengde reël word geïnterpreteer as die verskriklike haat wat sal strek van vaders tot in die derde geslag. "It is a great ending to a speech of wonderfully sustained power".⁵²⁾

Opsommend kan ek na 'n analise van die gevalle in die individuele snitte dan die gevolgtrekking maak dat elisie voor 'n kort klinker, hetsy individueel of in groepselisie, funksioneel aangewend is in Boek IV. Hierdie gevolgtrekking word statisties deur tabel A b in die breë, behalwe in snitte 2 en 5, ondersteun, maar ek moet erken dat statistiese gegewens hier, soos in snitte 2 en veral 5, misleidend kan wees, omdat dit op uitsonderings dui wat nie by die ander versmaatkenmerke volledig genoeg steun kry nie en dus verskille tussen V en D toon wat nie so deur die inhoud ondersteun

138, 148, en 154) kom te bont en geïsoleerd voor om effektief beduidend te wees teen die breër agtergrond. Dieselfde neiging word aangetref by l/l waar slegs 107 nie in 'n groepselisie val nie, en by m/l waar vyf individuele gevalle (91, 106, 129, 150 en 162) voorkom. Met die uitsondering van drie val ook al die gevalle wat D betref in groepselisie, groepselisies wat haas en opwinding weerspieël omdat dit Juno is wat in al die gevalle Venus probeer om die bos lei (bl. 159). Dat V sover voorloop, is hier weer die gevolg van die verbindende tipe elisie (4.7.2.1 op bl. 158) wat ook makliker met k/l saamval en wat deur hierdie indelingsbasis opgevang word vir V.

In snit 4 is die persentasie vir V in twee gevalle hoër as vir D. In al drie gevalle van elisie voor 'n lang klinker, k/l, l/l en m/l, val byna al die gevalle in V in die kader van die groepselisie wat tot die verbindingstipe (4.7.2.1, bl. 158) behoort. Reël 304 kan as 'n aanloop geneem word tot Dido se dialoog (305 - 330). In 357, veral versterk deur die spondeë, toon die elisie die inspanning van die Trojane aan waar hulle aan die werk is om die vloot gereed te kry vir die vertrek. Onder die oorblywende gevalle is daar miskien ook gevalle van metri causa. Wat D betref, is die nege gevalle van elisie wat tot die tweede tipe groepselisie behoort, die opvallendste (kyk bl. 160). Die ander gevalle en hulle is selfs heelwat meer as in ander gevalle, kom as metri causa-gevalle voor.

Behalwe 'n paar individuele gevalle (onder andere 586, 642, 693, 700, ensomeer) behoort die meeste elisies voor 'n lang klinker in V van snit 7 tot groepselisies van die tweede kategorie, omdat dit veral hier gaan om die dood, oor geweeklaag en smart (kyk bl. 158).

Dieselfde tendens word by D aangetref (kyk bl. 161).

Uit hierdie steekproewe blyk dit tog ook dat elisie wat voor lang klinkers voorkom, veral in groepselisie-verband, funksioneel aangewend is. Die feit dat V en D se elisie hier meermale met hulle onderskeie groepselisies van kenmerkende stempel saamval, versterk die vermoede dat hierdie indelingsbasis tog ook 'n sekere geldigheid besit. Die meeste van die individuele gevalle kom as metri causa voor.

4.8 ICTUS EN AKSENT

4.8.1 Ek het in hoofstuk II B (kyk 2.13) aangetoon dat Jackson Knight weerstand, konflik, inspanning, moegheid en patos beskou as funksies (ingrediënte) van botsing wat die dialoog beter kan dien, en dat spoed, gladheid en afwesigheid van weerstand en spanning as funksies vir saamval dien wat in die verhalende gedeeltes beter pas. Voorts het ek ook aangetoon dat hierdie laasgenoemde groep funksies waarskynlik in twee groepe kan uiteenval naamlik spoed en rustigheid, en hiervan kan spoed in D normaal wees en rustigheid in V plek vind.⁵³⁾ Hierdie gedifferensieerde interpretasie van die funksionele aspekte van saamval ten opsigte van ictus en aksent bring dan mee dat ek ook hier nie suiwer statisties sal kan werk nie. Ek verwag in geval van botsing egter wel statisties-beduidende syfers omdat botsing wel funksioneel eenduidig skyn te wees. Wanneer die statistiek nie heeltemal bevredigend mag wees nie, sal ek saamval veral moet ondersoek om sy bydrae tot dialoog se effektiwiteit te bereken. Wanneer hulle in dieselfde snit voorkom, kom botsing en saamval uiteraard gelyktydig ter sprake.

Hieronder volg nou twee tabelle waarin ek in tabel A die gegewens vir botsings verwerk en aangedui het en waarin ek in tabel B die gegewens vir saamvalle verstrek.

Wat tabel A betref, dit wil sê by die botsings, het ek voete 2 en 3 saam groepeer in die eerste kolom omdat hierdie twee voete normaalweg in die heksameter bots.⁵⁴⁾ Voet 1 het ek uitgesonder omdat die bronne oor die botsing in hierdie voet nie eenstemmig is nie⁵⁵⁾ en ook omdat diê voet naas 2 en 3 die hoogste frekwensie botsings aandui. In kolom 3 het ek vervolgens voet 1 saam met 2 en 3 geneem. Wat die laaste drie kolomme betref, het ek voet 4 eers apart⁵⁶⁾ en daarna in kombinasie met 2 en 3 en laastens saam met 1, 2 en 3 bereken.

Wat tabel B - die saamvalle - betref, het ek voete 5 en 6 as normale saamvalle geneem omdat die bronne dit eens is dat die daktiliese heksameter in die twee laaste voete byna altyd saamval.⁵⁷⁾ In die tweede kolom het ek voete 4, 5 en 6 saam bereken omdat die syfers vir voet 4 alleen se saamval en diê van al drie saam dieselfde resultaat oplewer. In die laaste plek dan verskaf ek gegewens vir voet 1 apart, dan vir voet 1 saam met voete 5 en 6 en laastens vir saamvalle in voete 1, 4, 5 en 6. Op die wyse probeer ek, in aansluiting by bekende tendense, patrone ontdek.

4.8.2.1 Alhoewel ek meer bepaald met 'n bespreking van botsing begin, sal botsing en saamval, wanneer hulle in dieselfde snit voorkom, gelyktydig ter sprake kom, soos op bl. 171 gesê. Ofskoon die botsing in voete 2 en 3 normaal is, verwag ek uit die aard van sy karakter tog 'n oorwig onder D. Die statistiek bevestig dit in die totale sowel as in die onderdele, met die

TABEL A
BOTSINGS

		2 ^e +3 ^e voete	1 ^e voet alleen	1 ^e -3 ^e voete	4 ^e voet	2 ^e -4 ^e voete	1 ^e -4 ^e voete
1- 89	V	41	31	29	25	23	17
1	%	91,11	68,89	64,44	55,56	51,11	37,78
	D	42	33	32	32	32	27
	%	97,67	76,74	74,42	74,42	74,42	62,79
90-172	V	50	39	36	36	36	28
2	%	94,34	73,58	67,92	67,92	67,92	52,83
	D	30	24	24	21	21	15
	%	100	80	75,76	70	70	50
178-278	V	63	46	42	48	46	29
3	%	94,03	68,66	62,69	71,64	68,66	43,28
	D	34	26	23	20	19	14
	%	87,18	66,67	58,97	51,28	48,72	35,90
279-407	V	44	30	27	30	28	18
4	%	88	60	54	60	56	36
	D	72	55	53	50	47	37
	%	93,51	71,43	68,83	64,94	61,04	48,08
408-449	V	20	15	14	13	13	9
5	%	95,28	71,43	66,67	61,90	61,90	42,86
	D	20	16	16	16	14	13
	%	95,28	76,19	76,19	76,19	66,67	61,90
450-583	V	72	44	42	51	48	31
6	%	94,74	57,89	55,26	67,11	63,16	40,79
	D	49	39	35	39	37	27
	%	87,50	69,64	62,50	69,64	64,29	48,21
584-705	V	45	37	31	26	22	18
7	%	84,91	69,81	58,49	49,06	41,51	33,96
	D	63	44	41	43	39	25
	%	91,30	63,77	59,42	62,32	56,52	36,23
TOTALE	V	335	242	221	229	216	150
	%	91,78	66,3	60,55	62,74	59,18	41,10
	D	310	237	224	221	208	158
	%	92,54	70,75	66,87	65,97	62,09	47,16

L.W. Vir doeleindes van die Tabel op bl. 188, word 2^e en 3^e voete as gewoon geneem, die res as buitengewoon.

TABEL B

SAAMVALLE

		5 ^e en 6 ^e voete	4 ^e -6 ^e voete	1 ^e voet	1 ^e , 5 ^e , 6 ^e voete	1 ^e , 4 ^e , 5 ^e , 6 ^e voete
1	1- 89	V 45	20	14	14	6
		% 100	44,44	31,11	31,11	13,33
		D 43	11	10	10	5
		% 100	25,58	23,26	23,26	11,63
2	90-172	V 52	17	14	13	6
		% 98,11	32,08	26,42	24,53	11,32
		D 30	9	6	6	0
		% 100	30,0	20,0	20,0	
3	173-278	V 67	19	22	22	5
		% 100	28,36	32,84	32,84	7,46
		D 37	19	12	12	7
		% 94,87	48,72	30,77	30,77	17,95
4	279-407	V 49	20	20	19	8
		% 98	40	40	38	16
		D 72	27	22	21	10
		% 93,51	35,06	28,57	27,27	12,99
5	408-449	V 21	8	6	6	2
		% 100	38,10	28,57	28,57	9,52
		D 20	5	5	4	2
		% 95,24	23,81	23,81	19,05	9,52
6	450-583	V 74	27	32	32	13
		% 97,37	35,53	42,11	42,11	17,11
		D 56	17	17	17	6
		% 100	30,36	30,36	30,36	10,71
7	584-705	V 51	27	17	17	9
		% 96,23	50,94	32,08	32,08	16,98
		D 68	26	25	24	9
		% 98,55	37,68	36,23	34,78	13,04
TOTAAL		V 359	138	125	123	49
		% 98,36	37,81	34,25	33,7	13,42
		D 326	114	97	94	39
		% 97,31	34,03	28,96	28,06	11,64

VOETNOTE: Reël 44 D 1 saam 2 en 3 bots (halwe reël)
 Reël 361 D 1.2.3 bots (halwe reël)
 Reël 400 V 2.3 bots (halwe reël)
 Reël 503 V 2 bots (halwe reël)
 Reël 516 V 1.2.3 bots (halwe reël)

L.W. Vir doeleindes van die Tabel op bl.188, word 5^e
 en 6^e voete as gewoon geneem, die res as buitengewoon.

uitsondering van snitte 3 en 6, en selfs in snit 2 betreffende voete 1 - 4 en origens vir die laer verskille daarin. Bestaan daar nou 'n besondere rede vir die uitsondering in snitte 3 en 6 en vir die gedrag in snit 2?

Die tweede vraag gaan om die bydrae van botsing in voete 1 en 4 afsonderlik asook in kombinasie met 2 en 3. Wanneer ek voete 1 en 4 afsonderlik neem, bemerk ek 'n laer frekwensie as by voete 2 en 3. Ek mag dus konkludeer dat botsing hier relatief minder gebruik is as by 2 en 3 en dat dit om die rede nog sterker funksioneel sal wees. Die gevolg is dat ek nog 'n hoër persentasie ten gunste van D sal verwag. Miskien is een boek te min om 'n vaste tendens te verwag. By voete 1 en 4 wat moontlik ook metri causa ingespan word,⁵⁸⁾ vind ek tog 'n tendens binne die bestek van een boek in die verwagte rigting as ek na die totale kyk en veral na snitte 4, 5 en 6.

Onderstaande tabel dui verskille ten gunste van D aan.

	2-3	1	1-3	4	2-4	1-4
totale	0,76	4,45	6,32	3,23	2,91	6,06
snit 4	5,51	11,43	14,83	4,94	5,04	12,08
snit 5	0	4,76	9,53	14,29	4,77	19,04
snit 6	-7,24	10,86	6,66	4,47	3,36	7,74

My slotsom is dat hierdie korrelasies 'n bewustelike funksionele aanwending van die botsing aandui en wel in albei opsigte wat hierbo bespreek is; dit wil sê die blote feit dat die frekwensie

in D prakties konstant hoër is as in V en tweedens die tendens van 'n nog hoër verskil ten gunste van D in die geval van meer uitsonderlike botsinge.

4.8.2.2 Dit bring my vervolgens by saamval.

By saamval het ek, soos reeds op bl. 66 gestel, met twee funksionele aspekte te make: spoed wat in diens van D mag staan en rustigheid wat makliker met V te assosieer is. Ek verwag in saamval gevolglik minder skerp verskille tussen V en D omdat 'n deel van die saamval (wat dui op spoed) funksioneel in dieselfde kader as botsing kan staan en dus ook onder D sal figureer. Tog verwag ek telkens 'n hoër frekwensie in V as in D, dit wil sê die teenoorgestelde tendens van botsing.

Ek begin by die normale saamvalle van voete 5 en 6 waarin my vermoede bevestig word, behalwe in snit 2 waar voete 5 en 6 bots in 132 (in V in 'n besonder rustelose V-gedeelte) en in snit 6 waar voet 5 bots in 529 (in V waar Dido se rusteloos-ongelukkige vermoedstoestand beskryf word) en waar voet 6 bots in 557 (aphaeresis). In snit 7 is D ook effens hoër as V. Origens het ons die volgende gevalle syfers ten gunste van V in die totale: 98,36% teenoor 97,31%, en in snit 3 100% teenoor 94,87%, in snit 4 98% teenoor 93,51%, in snit 5 100% teenoor 95,24%. In snit 1 waarin alle gebeure en motiewe nog verskuil lê en vir doeleindes van die saamval van voete 5 en 6 rustiger plaasvind, het beide V en D 100% saamvalle in voete 5 en 6.

Die saamvalle in voete 4 en 1 kom minder voor en daarvan lei ek af dat hulle meer op uitsondering dui en gevolglik meer funksioneel skyn te wees. Ek verwag globaal 'n nog hoër persentasie

verskil ten gunste van V behalwe wanneer die saamvalle van die tipe is wat spoed en verwante funksies aandui. My syfers in tabel B bevestig dan ook die vermoede, maar weer met uitsonderinge in snitte 3 (veral ten opsigte van voet 4), 7 en met kleiner verskille in snit 2.

Hierdie uitsonderingsgevalle (in snitte 3, 2 en 7) kom nou saam met die uitsonderingsgevalle onder botsing (ook hoofsaaklik 3, 6 en 2 in 'n mindere mate) ter sprake.

Ek bemerk in bv. snit 3 in die geval van die persentasies by D in tabel A minder botsing en in tabel B meer saamval (voete 4 - 6) en by die ooreenstemmende V meer botsing en minder saamval.

Hiervoor skyn daar twee verklarings te wees en hier moet ek botsing en saamval saam ter sprake bring: (a) die hier anderse aard van D en die aard van V bring dit mee of (b) die groter persentasie saamval by D is die gevolg van die kategorie spoed-aanduiding onder saamval wat goed met die normale dialoog saamgaan en dus eintlik vandie res van die saamvalle geskei behoort te word, soos ek op bl. 75 - 76 gesê het.

Ek kyk nou verder na snit 3. Die statistiese patroon is die teenoorgestelde van die normale, dit wil sê D het in tabel A 'n laer persentasie botsing en V daarteenoor vertoon in tabel A weer 'n hoër persentasie botsings (voete 2 en 3) en in tabel B 'n laer persentasie saamval in voete 4 - 6. Ek soek in die eerste plek dan 'n verklaring in die anderse aard van D en V. Ek bekyk D eerste. Hier het ons drie dialoë: die gebed van Iarbas (206 - 218), die dialoog van Juppiter (223 - 237) en dié van Mercurius (265 - 276). As ek die saamvalle van voete 4 tot 6 neem, vind ek die verhouding $\frac{5}{13}$ by Iarbas, $\frac{8}{15}$ by Juppiter en $\frac{7}{12}$ by Mercurius .../178

Mercurius. Die persentasie saamvalle by laasgenoemde twee is dus hoër as by dië klaende Iarbas, ten spyte daarvan dat sy woorde 'n gebed is. Juppiter, die hoofgod, is uiteraard vry van spanning. Hy praat met gesag en huiwer nie. By sy statigheid pas vlotheid en gladheid, alles eienskappe wat Duckworth⁵⁹⁾ in saamval uitgedruk vind. By Mercurius, die boodskapper van Juppiter, het ons uiteraard 'n afskynsel hiervan. By Iarbas is die persentasie saamvalle laer, maar tog nog nie onbeduidend nie. Die feit dat hy in gebed tot Juppiter verkeer, sal seker iets van hierdie beduidende saamval verklaar.

Maar - en dit bring my by die tweede verklaringsgrond - dit is opvallend dat ons 'n hoër persentasie daktiele in hierdie saamvalle van Iarbas aantref, naamlik 3 daktiele (206), 3 daktiele (207), 1 daktiel (209), 5 daktiele (210), 4 daktiele (218). Die hele passasie is dus gekenmerk deur 'n vinniger tempo. Hierdie tipe saamval dui dus miskien spoed aan, 'n aanvullende funksie tot botsing. Die hoër persentasie saamval is hier dus misleidend vanweë die twee teenoorgestelde funksies wat saamval hier vervul. Hierdie faktor mag ook in Juppiter se passasie 'n sekere rol speel omdat ons in vyf uit die agt gevalle drie of vier daktiele aantref, maar hierdie verklaringsaspek sal hier ondergeskik bly in die lig van die belangrike en duidelike rol van die eerste verklaring.

Die hoër persentasie botsings in V is eweneens van belang. Is hierdie V-gedeeltes wel van so 'n aard dat die hoër persentasie te verwag is?

Met die beskrywing van Fama (173 - 197) het sommige kritici gemeen dat die beskrywing onnodig uitgebrei en te lank is.⁶⁰⁾ Sommige

was van mening dat Vergilius hier 'n skildery in gedagte gehad het. Sy beskrywing het 'n sterk retoriese inslag maar nogtans vervul die retoriek hier 'n subtiele funksie van die tragedie want aangesien die monsteragtige Fama⁶¹⁾ haar gerug na enige plek kon neem, verkies sy om haar gerug na Iarbas, vir wie Dido vroeër haar neus opgetrek het, te neem. En juis hierdie gebeurtenis, wanneer Fama by Iarbas en via Iarbas ook by Juppiter uitkom, is betekenisvol omdat dit die verloop van die hele verhaal dramaties beïnvloed, want alles het nou vir Dido en Aeneas verander.⁶²⁾ In so 'n passasie is 'n hoë persentasie botsings seker te verwag. So 'n monster se andersheid en demoniese karakter sal seker ook deur botsings beklemtoon word.

In die geval van die beskrywing van Mercurius se neerdaling is 'n mens geneig om iets anders te verwag, maar hier is die botsing nog hoër (ongeveer 50%). Die funksies van Mercurius wat ter sprake gebring word asook die weg waarlangs hy beweeg, onder andere oor die koue en ruwe Atlas heen, laat ons skielik besef dat dit hier nie alleen maar oor 'n gladde vlug gaan nie. Die beskrywing van Atlas het op sigself veel penne in beweging gebring. Austin wat meen dat hierdie beskrywing moontlik ook op 'n skildery gebaseer is, is een van diegene wat dit as onvanpas op hierdie plek in Boek IV beskou en glo dat "the narrative would run better if it went straight on from 247 to 252".⁶³⁾ Ook Mackail is dieselfde mening toegedaan as hy skryf: "This passage (sc. 245 - 258) is unfinished, and bears evident traces of being a draft which was put down to be worked over in revision".⁶⁴⁾ Daar bestaan meer punte van kritiek, soos bv. die onnodige herhaling en beklemtoning van die naam Atlantis, maar wat agterweë gelaat kan word.⁶⁵⁾ Is

die hoër persentasie botsings in V nie eweneens die gevolg van hierdie karakter van die stuk nie?

Ek bekyk nou vervolgens snit 2 om moontlike verklarings vir die onverwagte saamval-patroon te probeer vind. As ons na die saamvalle in tabel B kyk, bemerk ons dat V 'n laer persentasie in die saamvalle van voete 5 en 6 vertoon. Die saamvalle in die ander voete met hulle kombinasies vertoon wel die normale tendens. Waarin lê die verskil tussen V en D dan in die normale saamval?

Die verskil in saamval van 98,11% vir V en 100% vir D word hier toegeskryf aan die enkele reël (132) waarin ictus en aksent ook in voete 5 en 6 bots. Reël 132 het 'n abnormale slotpatroon en daardeur verkry die reël ook 'n abnormale ritme. Die inhoud van V gaan hier om die voorbereidings van die jagtog en die reël het dan ook 'n opgewonde slot in plaas van 'n kalm slot en die versmaat self vertoon die opwinding van die toneel met die honde wat op 'n opgewonde wyse rondsnuffel.

As ons nou na snit 2 se syfers in tabel A kyk, merk ons op dat die botsings van voete 1 tot 4 andersduidend is en dat die verskille origens betreklik laag is. Hoe verklaar ons dit? Die verhandelende gedeelte van snit 2 (128 - 172) is 'n diep emosionele passasie waarin Vergilius in 129 - 159 die geluk, skoonheid, kleur en opwinding wat oral heers, beskryf en in 160 - 172 bemerk hy die skielike oorgang van die helder sonlig van die voorafgaande passasie na die swart duisternis en dreigende ellende. Die konflik wat daar in Dido se binneste heers het nou, versinnebeeld deur die uiterlike storm, na buite toe bekend geword.⁶⁶⁾ In 'n kort paragraaf van 13 reëls (160 - 172) beskryf Vergilius op

eenvoudige wyse die gebeurtenis wat die lewens van Dido en Aeneas op tragiese wyse sou beïnvloed. 'n Hoë persentasie botsing is dus te verwagte in V en as ek 160 - 172 nagaan, vind ek 9 uit die 13 reëls waarin voete 1 tot 4 bots.

Wat botsings betref (Tabel A) sou snit 6 en miskien 7 nog aandag kon opeis en wat saamval betref (Tabel B) veral minstens ook snit 7. Snit 6 was ook met betrekking tot ruspouses 'n effense uitsondering (kyk bl. 146), en ek verwys na die verklaring daar genoem. Snit 7 was meermale 'n tussengeval om redes wat hoër op genoem is. Ons moet origins ook met metri causa-gebruike se invloed rekening hou⁶⁷⁾ veral wanneer die getalle van 'n bepaalde gebruik beperk is.

'n Laaste woord oor die verskillende kolomme in Tabele A en B is nodig. By saamval is die verskillende kolomme in Tabel A se gedrag, byna soos by botsings (Tabel A), identies (alleen graad=verskille bestaan) behalwe vir gevalle wat bespreek is. Afsonderlike behandeling is nouliks nodig. Ons sou wel kon aantoon dat sommige meer funksioneel is as ander.

My slotsom moet wees dat ictus en aksent wel inhoudelik-funksioneel aangewend is.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK IV

1. Quinn, K., *Virgil's Aeneid A Critical Description*, p. 136.
2. Otis, B., *Virgil a study in civilized poetry*, p. 68.
3. Duckworth, G.E., *Vergil and Classical Hexameter Poetry*.
4. Duckworth, G.E., a.w., p. 6.
5. Palmer, L.R., *The Latin Language*, pp. 103 - 104.
6. Palmer, L.R., a.w., pp. 103 - 104. Palmer noem allerlei metodes wat gebruik is om meer daktiliese woorde in die heksameter in te voer. Dit verklaar dan die meervoude wat digters gebruik soos gaudia, otia en die dubbelvorms vincula maar vinclis. In ander gevalle het digters voorkeur gegee aan die genitief meervoud parentum of the keuse van die perfectum infinitief vir die praesens: continuis se in plaas van continere, ensovoorts.
7. Kyk 2.7.
8. Vgl. Conway, R.S., *Harvard Studies on the Vergilian Age*, p. 41 en ook Stadler, T.W., *Vergils Aeneis. Eine poetische Betrachtung*, pp. 17 - 43.
9. Dieselfde afkortings word in die tabelle en in 4.5, 4.6, 4.7 en 4.8 vir die verhalende snitte (V) en vir die dialoogsnitte (D) gebruik.
10. Kyk bl. 43.
11. Kyk bl. 43.
12. Quinn, K., a.w., p. 111.
13. Quinn, K., a.w., p. 144.
14. Otis, B., a.w., p. 84.
15. Hight, G., *The Speeches in Vergil's Aeneid*, pp. 109 - 111.
16. Hight, G., a.w., pp. 80 - 81.
17. Otis, B., a.w., p. 78.
18. Duckworth, G.E., a.w., p. 59.
19. Vergelyk bl. 28.
20. Cooper, C.G., *An Introduction to the Latin Hexameter*, p. 26.
21. Crusius, F., *Römische Metrik*, p. 50 en ook Christ, W., *Metrik der Griechen und Römer*, p. 175.

22. Hardie, W.R., *Res Metrica*, pp. 6 - 9 en ook Crusius, F., a.w., p. 50.
23. Ashcroft, A.H., *Vergil's hexameter line*, G & R, 20, 1951, p. 99.
24. Norden, E., *Aeneis Buch VI*, pp. 431 - 434.
25. Halporn, J.W., Ostwald, M. & Rosemeyer, T.G., *The meters of Greek and Latin poetry*, p. 69 en Ashcroft, A.H., a.w., pp. 102 - 103.
26. Vergelyk bl. 136 voetnoot 23.
27. Kyk hoofstuk II, voetnoot 66.
28. Vergelyk voetnote 22 en 23.
29. Fenik, B., *Parallelism of theme and imagery in Aeneid II and IV*, *AJP*, LXXX, 1, pp. 9 en 14.
30. Bruwer, S., *Akroterion*, September 1971, pp. 10 - 13.
31. Quinn, K., a.w., pp. 135 - 149.
32. Kyk bl. 131 - 132.
33. Kyk bl.45.
34. Kyk bl. 132.
35. Fenik, B., a.w., p. 12.
36. Kyk bl. 137.
37. Austin, R.G., *Aeneidos Liber Quartus*, pp. 108 en 110.
38. Austin, R.G., a.w., pp. 78 -80.
39. Pease, A.S., *Publi Vergili Maronis. Liber Quartus*, p. 10.
40. Kyk bl. 142 - 143.
41. Vergelyk 2.8 op bl. 46 - 47.
42. Westaway, F.W., *Quantity and Accent in Latin*, pp. 40 - 43.
43. Austin, R.G., a.w., p. 91.
44. Kyk 2.10.12 en 2.10.13.
45. Kyk 2.10.7.
46. *Aen. I. 13*, vgl. 2.10.5.
47. Austin, R.G., a.w., p. 91.
48. Norden, E., a.w., p. 453.

49. Norden, E., a.w., pp. 452 - 456.
50. Vergelyk Otis, B., a.w., p. 82 vir die afstand-idee.
51. Vergelyk ook 558; sien die bespreking op bl. 166.
52. Ashcroft, A.H., a.w., p. 113.
53. Kyk 2.13.
54. Kyk 2.13.
55. Kyk 2.13.
56. Kyk 2.13.
57. Kyk 1.3.3 op bl. 11 en vergelyk voetnote 31 en 32 van hoofstuk I.
58. Wilkinson, L.P., Golden Latin Artistry, p. 128.
59. Duckworth, G.E., a.w., p. 19.
60. Conington, J. - Nettleship, H., The Works of Virgil, p. 269.
61. monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae,
tot vigiles oculi subter (mirabile dictu),
tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
(181 - 183)
62. Otis, B., a.w., p.81.
63. Austin, R.G., a.w., p. 87.
64. Mackail, J.W., The Aeneid, p. 142.
65. Vergelyk Page, T.E., The Aeneid of Virgil, Books I - VI,
pp. 364 - 365 en Austin, R.G., a.w., p. 87.
66. Otis, B., a.w., p. 81.
67. Kyk bl. 175.

HOOFSTUK VINTERNE EN EKSTERNE KONTROLE

5.1 Nadat die individuele versmaatkenmerke se gedragspatroon telkens in die geheel en in die sewe snitte ondersoek is, wil ek nou probeer om addisionele bevestiging vir die bewustelikheid van die gedragspatrone te vind, met ander woorde ek wil my gerusstel dat die gedragspatroon in die vier individuele gevalle nie toevallig is nie.

Ek sal eerstens die algemene tendense van die totale (syfers of globale tendens, laasgenoemde in drie - naamlik elisie - veral) met mekaar vergelyk, maar dan ook die individuele snitte se gedrag in die vier gevalle vergelyk. Ek is dan geïnteresseerd in die afwykings van die oorheersende patroon in elk van die vier kategorieë. Andersyds is die sterkste verteenwoordigers van die algemene patroon in elk van die vier kategorieë ewe belangrik in my soeke na 'n interne bevestiging dat versmaat met inhoud gekorreleer is. As bv. die afwykinge (soos weerspieël in die totale en in die meerderheid snitte) globaal in dieselfde snitte voorkom, het ek dan 'n sterk interne bewys dat die versmaat ook in sy onderafdelings identies gerig gebruik is, met ander woorde funksioneel en sinvol is.

In elke afsonderlike kategorie het ek drie redes vir die afwykinge gevind, dié geleë in die besondere inhoud (wat D en V in teenoorgestelde rigtings beïnvloed) en dié geleë in versmaatbehoefte, bv. variasie wat ietwat lossier van die inhoud staan, dit wil sê in die sogenaamde metri causa-gebruik. 'n Derde rede is ook genoem veral by ictus en aksent, naamlik die moontlikheid dat 'n

PERSENTASIE-VERSKILLE TUSSEN D EN V

A TEMPO	onder- normaal	% t. g. v.	normaal	% t. g. v.	bo- normaal	% t. g. v.
1	2 88	D	6 36	V	3 49	D
2	7 74	V	7 55	V	15 28	D
3	8 26	V	4 52	D	3 75	D
4	21 19	V	2 94	V	24 13	D
5	19 05	V	14 29	V	33 33	D
6	26 19	V	4 53	D	21 66	D
7	4 32	D	9 16	V	4 84	D
TOTALE	11 72	V	2 16	V	13 87	D

B RUSPOUSES	normaal	% t. g. v.	buite- gewone	% t. g. v.
1	16 95	D	7 76	V
2	12 67	D	1 03	D
3	0 82	V	6 78	D
4	15 07	D	3 86	D
5	3 41	V	20 45	D
6	0 99	V	3 41	D
7	2 45	V	5 24	D
TOTALE	5 61	D	4 41	D

C BOTSINGS	2+3		1		1+3		4		2+4		1+4	
		% t.g.v.		% t.g.v.		% t.g.v.		% t.g.v.		% t.g.v.		% t.g.v.
1	6 56	D	7 85	D	9 98	D	18,86	D	23,31	D	25 01	D
2	5 66	D	6 42	D	7 84	D	2 08	D	2 08	D	2 83	V
3	6 85	V	1 99	V	3 72	V	20,36	V	19 94	V	7 38	V
4	5 51	D	11 43	D	14 83	D	4 94	D	5 04	D	12 08	D
5	0		4 76	D	9 52	D	14 29	D	4 77	D	19 04	D
6	7 24	V	11 75	D	7 24	D	2 53	D	1 13	D	7 42	D
7	6 39	D	6 04	V	0 93	D	13 26	D	15 01	D	2 27	D
TOTALE	0 76	D	4 45	D	6 32	D	3 23	D	2 91	D	6 06	D

VOETNOOT: As normaal (vir Tabel op bl. 188) geld die volgende: 2+3

As buitengewoon (vir Tabel op bl. 188) geld die volgende: die res, veral 1+4

D SAAMVALLE	5+6		4+6		1		1+5+6		1+4+6	
		% t.g.v.		% t.g.v.		% t.g.v.		% t.g.v.		% t.g.v.
1	0		18 86	V	7 85	V	7 85	V	1 70	V
2	1 89	D	2 08	V	6 42	V	4 53	V	11 32	V
3	5 13	V	20 36	D	2 07	V	2 07	V	10 49	D
4	4 49	V	4 94	V	11 43	V	10 73	V	3 01	V
5	4 76	V	14 29	V	4 76	V	9 52	V	0	
6	2 63	D	5 17	V	11 75	V	11 75	V	6 40	V
7	2 32	D	13 26	V	4 15	D	2 70	D	3 94	V
TOTALE	1 05	V	3 78	V	5 29	V	5 64	V	1 78	V

VOETNOOT: As normaal geld die volgende: 5+6

As buitengewoon geld die volgende: die res, veral 4-6, aangevul deur 1, 4, 5+6.

OPSOMMINGSTABEL

KATEGORIE EN ONDERAFDELINGS										Samevatting				TOTAAL
(T) TEMPO			(R) RUSPOUSES		(I en A) ICTUS EN AKSENT				STERK FUNKSIONELE ONDERAFDELINGS		NORMALE ONDER- AFDELINGS			
Bo- normaal	Normaal	Onder- normaal	Normaal	Buiten- gewoon	Normaal	BOTS Buiten- gewoon	Normaal	SAAMVAL Buiten- gewoon	(T, bo-normaal, R, bui tengewoon, I en A, bo-normaal)	(a) Met hoër frekwensies	(b) Met laer frekwensies	(a) Met hoër frekwensies	(b) Met laer frekwensies	
D Positief	4	3	1	1	3	1	1	2		4=3x	1=1x+	1=2x		4=3x++=4x
	5	6	2	2	4	4	4	6		5=3x	2=++	2=+++		5=3x
	6			4	5	7	5	7		6=3x++=4x	3=1x+	3=1x		6=3x++=4x
	1?				6	2	6				7=1x+	7=2x		1=1x+++ =2x+
	2?				7		7?							2=2x+
	3?				2?									3=1x++=2x
	7?													7=1x+++ =3x
(a) Negatief				1		2					1=1x+			1=1x+
(b)? onder D positief						3					2=1++			2=1x++=2x
	1				2		7				3=1x+			3=1x+
	2										7=++			7=++=1x
	3													
V Positief		1	2	3?		3		1?	1?	(T, onder-normaal saamval, bui tengewoon)	1=+	3=3x	1=2	1=+++ =1x+
		2	3	5		6		3	2		3=1x	4=2x	2=1x	2=2x+
		4?	4	6?				4	4		2=2x	5=3x		3=1x+++ =2x+
		5	5	7				5	6		4=2x	6=2x		4=2x++=3x
		7	6						7		5=1+	7=2x		5=1x+++ =3x
									5?		6=2x			
(a) Negatief			1								1=1x+		1=1x	1=1x++=2x
(b)? onder V positief			7								7=1x		3=1x	7=1x
		4		3				1	1		3=1x		6=1x	3=1x+
				6					5		5=+			5=+
														6=+

VOETNOTE VAN SAMEVATTENDE TABEL:

1. Kategorieë se onderafdelings word vir statistiese doeleindes hier geplaas of onder D of onder V afhange vanwaar dit in terme van voorspronge in snitte die wesenlikste tuishoort. So bv. word T. bo-normaal in D geplaas en die snitte met ongunstige persentasies onder negatief (in plaas van onder V waar die negatiewes positief sou wees en die positiewes negatief). Die onderafdeling normaal word egter onder D en V geplaas en dus slegs in die positiewe kolom. Die negatiewe kolomme kon natuurlik verval het: die snitte van onderafdelings wat daar figureer, kon soos in die geval van die onderafdeling normaal ook onder positief van die teendeel (V of D) geplaas word. Soos dit nou gedoen word, help dit egter om die uitsonderinge in geval van 'n duidelike tendens duideliker te laat blyk vir D en V. Die uitsonderinge het immers telkens ons aandag opgeëis. Dat ons in die bespreking hierna probeer om die twee groepe uitsonderinge saam te voeg, sal nie verras nie. (Kyk ook bl. 200 - 201.)
2. ? = laer persentasie (in D en V) as die normale vir D en V in 'n bepaalde onderafdeling (veral onder die sterk funksionele onderafdelings) - hierdie gevalle word onder uitsondering herhaal omdat dit eintlik tussen positief en negatief geleë is. Ek laat dit dus vir statistiese doeleindes helfte-helfte tel.
3. + tel vir statistiese doeleindes slegs 50% omdat dit nie duidelik funksioneel is nie. Die volgende is hieronder tuisgebring : (i) ? soos in 2 hierbo gestel, (ii) is die onderafdeling normaal in elke kategorie. In enkele gevalle hoort normaal miskien duideliker by D of V en behoort dus ten volle te tel. Ek wou maar konsekwent bly met hierdie onderafdeling. Dit verklaar ook waarom normaal net positief geplaas is onder of D of V na gelang van die persentasie-voorsprong in elke snit.
4. Tempo onder-normaal is 'n bo-normaal vir V en hoef dus nie onder samevatting apart te figureer nie.
5. Onder samevatting is die eindtotaal nie die belangrikste nie, maar wel die kategorieë (sterk funksioneel of nie) in die samevatting waaruit duideliker voorkeure blyk. Snitte 1, 2 en 7 veral vertoon in die totaal sterker as wat hulle is omdat so 'n groot deel van hulle uit + bestaan (vgl. voetnoot 3).

versmaatkenmerk soos bv. saamval 'n dubbele karakter vertoon en dus in diens van sowel V as D kan staan sonder om te dui op afwyking in inhoud soos die statistieke egter wel laat vermoed. In die geval van elisie was dit om 'n vergelykbare rede so gesteld dat ek die korrelasie tussen inhoud en elisie ten opsigte van D en V nie slegs statisties kon aanpak nie: formeel-prosodiese kriteria ontbreek nog te veel. Formeel-inhoudelike kriteria het ons egter gehelp om te ontdek dat daar tog 'n beslissende korrelasie was: een groep verskyn by D, 'n ander by V, dog vir laasgenoemde kan 'n verdere onderafdeling ook by D funksioneer, natuurlik met statisties verwarrende gevolge.

Soos gesê, word totale van die vier kenmerke vergelyk, sowel as hulle gedrag vir individuele snitte.

Ten slotte wil ek in hierdie groepe snitte (afwykende sowel as die uitsonderlik beduidendes) dan koördinerend na die vroeëre verklarings vir afwykinge of hoë korrelasie onder die individuele kategorieë (versmaateienskappe) kyk om my te oortuig dat die verklarings 'n samehangende karakter vertoon wat veral teruggaan op die belangrike verklaringsgrond hierbo genoem, te wete die besondere inhoud (besondere onderdele van daardie inhoud) en in die geheel dus dat die versmaat-gedragspatroon 'n duidelike verklaring vind, dus daarmee korreleer en om die rede versmaatverskille vir D en V vertoon. Verklaringsgronde twee en drie wil juis die skynbare teendeel verklaar.

5.2 Wanneer ek nou die totale van tempo, ruspouses en ictus en aksent vergelyk, die drie gevalle waar ek statisties kon werk, natuurlik met die nodige voorbeelde ten einde die geldigheid van die

syfers in werklike gebruik te toets of afwykinge te verklaar, dan vind ek globaal 'n identiese tendens, al vermag ek nie van alle versmaatkenmerke dieselfde gevoeligheid vir inhoud nie, altans nie vir my baie breë indeling nie. Eerstens kyk ek nou na die kategorieë (en bepaalde onderafdelings in hulle) wat D na verwagting behoort te begunstig. Vinnige tempo begunstig D baie soos botsings dit doen, by die gewone gevalle alreeds maar sterker by die buitengewone. By eersgenoemde is die syfers vir D 67,95% teenoor 54,08% vir V en by botsings is die resultaat van links na regs 92,54% teenoor 91,78%, 70,75% teenoor 66,30%, 66,87% teenoor 60,55%, 65,97% teenoor 62,74%, 62,09% teenoor 59,18% en 47,16% teenoor 41,10%. Hoewel daar nie 'n vaste tendens by gewone ruspouses vermag moet word nie, sou 'n oorwig vir V nie vreemd wees nie en alhoewel die totale nie heeltemal aan my verwagtinge voldoen nie (bevredigende redes is hiervoor gevind op bl. 139 - 145) voldoen die onderafdelings globaal wel aan my verwagtinge. In die geval van die buitengewone ruspouses was die totale ook gunstig, dit wil sê hoër vir D as vir V, naamlik 14,7% teenoor 10,29%. In die geval van elisie het ek die gebruike individueel bekyk en gevind dat D en V twee onderskeie tipes verteenwoordig: D s'n het gedui op opwinding, haas, hartstog, verwensings, verwoesting, rou, smart en dood en V s'n het telkens in tonele voorgekom en binding gesuggerer. Die integrering van die verklaringsgronde gee ek hieronder (5.4.1). Uitsonderings kom in 5.3.1 en 2 ter sprake om te kyk of daarin ook 'n patroon na vore tree vir watter redes aangevoer is. Wanneer dit kom by die teenoorgestelde fasette (waar V na verwagting moet voorloop) is daar ook 'n duidende patroon: normale en langsame tempo (15,22% teenoor 13,06% en 30,71% teenoor 18,99% respektiewelik ten gunste van V), saamval van ictus en aksent (98,36% teenoor 97,31% ook ten gunste

van V) en normale ruspouses (in snit 3 36,12% teenoor 35,3%, in snit 5 40,91% teenoor 37,5%, in snit 6 28,58% teenoor 27,59% en in snit 7 32,08% teenoor 29,63%) word eintlik (in 4 uit 7 snitte) oorwegender in V aangetref ten spyte wat die totale (30,61% teenoor 36,22%) aandui. By die uitsonderings hier genoem, kom ek nou om te kyk of daar ook 'n patroon te bespeur is. Die verklaringsgronde kom in 5.4.3 ter sprake. Oor elisie het ek my reeds uitgelaat.

5.3.1 Vervolgens moet ek dus na die uitsonderingstendens in die individuele snitte oor die drie kategorieë heen kyk. Hier word die resultate van D en V se prominensie afsonderlik behandel, maar wanneer dieselfde snitte in albei figureer, sal dit wel ons aandag vra. Nogeens, ek verwag vir D voorkeure bo V in tempo bo-normaal, in buitengewone ruspouses en in buitengewone botsings onder ictus en aksent. Uitsonderinge hierop sal dus veral beïndrukkend wees en die aard van die dialoë of bepaalde dialoë en snitte wat vir hierdie uitsonderings verantwoordelik is, is in individuele kategorieë reeds belig. Ek moet, om te herhaal, nou nagaan of ek hierin samehangend geredeneer het, met ander woorde die vraag stel of ek dieselfde dialoë vir die uitsondering in die verskillende kategorieë (wanneer toepaslik) verantwoordelik gestel het. Indien wel, beteken dit nie alleen samehang nie, maar ook dat ek inderdaad mag konkludeer dat hierdie dialoë van 'n rustiger aard was.

5.3.2 Ek verwys na die vergelykende tabel op bl.188 en as basis daarvoor die tabelle op bladsye 186 en 187. Snitte 1, 2 en 3 vertoon uitsonderings¹⁾ vir D ten opsigte van tempo bo-normaal, buitengewone (en normale) ruspouses en buitengewone botsing by ictus en aksent, maar in geen geval bestaan daar 'n absolute dominerende uitsonderingstendens nie, want nog snit 1 nog snit 2

nog snit 3 kom bv. driemaal, dit wil sê in al drie genoemde versmaatkenmerke as uitsonderings voor. Elke snit kom eenmaal as negatiewe uitsondering voor maar elkeen word versterk deur een, en ten opsigte van snit 2 selfs twee, bevraagtekende gevalle (wat elk 'n half tel) onder D (kyk tabel op bl. 188). Ons het dus hoogstens twee (uit die moontlike drie - kyk begin 5.3.2 hierbo) uitsonderings uit die moontlike drie in elk van hierdie genoemdes (naamlik snitte 1, 2 en 3). As ons na die normale onderafdelings onder ruspouses en botsings en saamval (van ictus en aksent) kyk, dan figureer 1 en veral 2 daar betreklik sterk in (positief ten gunste van D en nie as uitsonderings nie), 'n feit wat die posisie van 1 en 2 as uitsonderingsnitte in 'n mate verswak. Selfs snit 3 wat in die normale onderafdelings (tempo) eenmaal positief voorkom, verswak hierdie snit as uitsonderingsnit in 'n mate. Ek moet aan die normale onderafdelings waar metri causa-oorweginge sterker aanwesig mag wees egter nie 'n te sterk rol toeken nie. Voorts bly dit 'n feit dat ons in die groep 1, 2 en 3 uitsonderings het maar nie in snitte 4, 5 en 6 nie. Dis temeer opvallend dat ons hier met drie aaneenlopende snitte te make het. Origens (as ek die "laer as normale"-gevalle) hier byvoeg) figureer al drie kategorieë (vergelyk begin 5.3.2) onder die uitsonderings: snit 1 vertoon dan uitsondering ten opsigte van buitengewone ruspouses en ten opsigte van tempo bo-normaal. Snit 2 vertoon uitsondering ten opsigte van buitengewone botsing by ictus en aksent en ruspouses normaal en snit 3 ten opsigte van tempo bo-normaal asook ten opsigte van buitengewone botsing by ictus en aksent. Ons sien weer dat nie alle versmaatkenmerke in alle snitte ewe gevoelig funksioneer in die breë indeling wat ek op die oog het nie - meermale is hulle blykbaar meer beperk

funksioneel ten opsigte van inhoud, dus meer met die oog op kleiner variasies in die onmiddellike konteks.

Watter verklarings het ek vroeër hiervoor aangebied en is hierdie verklarings integreerbaar, met ander woorde gaan hulle almal terug op bepaalde dialoë wat dui op groter rustigheid in D?

Ek het reeds hierbo gesê dat snit 1 uitsonderings vertoon ten opsigte van buitengewone rusposes en prakties ook ten opsigte van tempo bo-normaal. In die voorgaande 4.5.2 (bl. 130) het ek twee verklaringsgronde aangebied vir die kleiner as verwagte persentasieverskille tussen D en V, naamlik 3,49% (sien tabel A op bl. 186). Daar is betoog dat die eerste dialoog van snit 1, die van Dido 'n rustige dialoog is omdat haar liefdesvlam nog versteek was en - behalwe aan Anna - nog nie aan die buitewêreld bekend gemaak is nie. Voorts het ek aangetoon dat Dido se antwoord nog rustiger is aangesien Anna Dido se vertroueling-suster, die verwagte gunstige antwoord verskaf het. Ten opsigte van rusposes verwys ek weer na onder andere die twee rustige dialoë se bydrae, dialoë wat Highet selfs verhalend noem. Dit korreleer met die verklaring wat so pas gegee is vir die uitsondering in tempo bo-normaal in hierdie snit.

Voorts wil ek nou ook kyk of die verklarings wat ek in buitengewone botsings en tempo bo-normaal vir die uitsonderings en byna - uitsonderings (die ?-gevalle) in snit 3 aangebied het (bl. 132 en 177 - 178) albei dui op rustiger dialoë. In hierdie snit bestaan daar, soos in bogenoemde twee gevalle meermale reeds aangetoon, 'n gebed van Iarbas, 'n dialoog van Juppiter, die hoofgod, en 'n dialoog van Mercurius, die boodskapper van Juppiter. Die persentasie saamvalle, soos op bl. 177 aangedui, in Juppiter en

Mercurius se dialoë dui op die feit dat Juppiter kalmer en rustiger kan optree en praat (soos ek op bl.132 aangetoon het) en dat ons by Mercurius 'n afskynsel hiervan mag verwag. Dit verklaar veel van die uitsondering. Iarbas se gebed is egter bedrieglik en dui op rusteloosheid, maar sy omvang is beperk en beïnvloed die snit as geheel nie so drasties nie.

Ek het reeds aangetoon dat die persentasie saamvalle in Iarbas se gebed nie onbeduidend is nie. Hulle kan egter 'n aanvullende funksie hê wat ook botsing kan dien - die ware inhoud is hierdeur (saamvalle) dan effe verskuil. Die hoër persentasie daktiele wys juis al in 'n rusteloser rigting.

Snit 2 kom as uitsondering net eenmaal negatief voor, maar tweemaal as lae positief (?-gevalle) en verklaringe is dus ook te koördineer. Die vraag is eerstens of snit 2 tussen snitte 1 en 3 nie ook op groter rustigheid dui nie? As ek na die vroeëre verklarings (bl.131-132, 141-2) onder die individuele kategorieë kyk, dan vind ek dat daar samehang tussen snitte 1, 2 en 3 bestaan. Ek het daarop gewys dat D hier rustiger is vanweë die besondere dialoë waarin die godinne Juno en Venus gefigureer het; al tree hulle as subfata op, pas waardigheid hulle nogtans (vergelyk Mercurius hierbo).

Ek kon dus in al drie snitte 1, 2 en 3 aantoon dat die verklarings wat ek in hoofstuk IV in die drie individuele gevalle aangevoer het, te koördineer is. Hierdie drie snitte vorm dan grotendeels 'n aaneenlopende passasie van 1 - 278 en al die dialoë wat daarin vervat is, dui op groter rustigheid.

5.3.3 'n Aanvullende verklaring in hierdie uitsonderingsgevalle mag geleë wees in snitte 1, 2 en 3 se V-gedeeltes of gedeeltes

daarvan wat buitengewoon rusteloos is.

Die gevalle van V se uitsonderinge (negatief asook laer persentasie positief) is hier ter sake. Selfs 'n groter persentasie van afdelings normaal kan hier (onder V-positief) miskien dui op rusteloosheid, bv. in die geval van tempo en botsing. Argumente wat vroeër onder D se uitsonderinge aangevoer is, het deels ook betrekking gehad op V se besondere karakter (en nie net op D s'n nie). Hierdie gevalle kan ook as motivering hier dien (vergelyk snit 2 onmiddellik hierna).

Ek het in hoofstuk IV op bl. 130 en 140 aangetoon dat die V-gedeelte van snit 1 (56 - 89) met onrustige voorspooksels wat sou kom, te make het en dat vandat die furor beheer oor Dido gekry het sy dit nie meer kon ontsnap nie. Ons het dan in hierdie gedeelte met 'n diep emosionele verloop te make wat 'n rusteloser karakter vertoon as die twee dialoë in dieselfde snit. Die uitsondering ten opsigte van tempo onder-normaal in snit 1 asook die bevraagtekende-geval onder saamval buitengewoon selfs onder saamval normaal dui hier op groter rusteloosheid.

As ek na V van snit 2 kyk, tref ek eweneens 'n emosionele gedeelte aan wat nog veel rusteloser is: die opwinding en geweld van die jagtog asook die geweldige storm wat 'n versinnebeelding is van Dido se innerlike storm wat na buite toe bekend geword het. Selfs die Apollo-vergelyking met sy onheilspellende nuanse, soos ek op bl.131v. aangetoon het, dra by tot hierdie rusteloser stemming van V in snit 2.

In die laaste plek kyk ek ook na V van snit 3, waarna ek reeds op bl. 131, 145 en 178 - 179 verwys het. Aan die een kant tref ons die beskrywing van die monsteragtige Fama aan wat haar gerug na

Iarbas en via Iarbas na Juppiter neem, 'n daad wat die hele verhaal dramaties beïnvloed. Daarby tref ons langs hierdie demoneiese mag Mercurius aan wat as sub-fatum oor 'n moeilike vlug heen moet neerdaal om sy opdrag te gaan uitvoer.

Samevattend kan ek dan konkludeer dat D in die uitsonderingsnitte 1, 2 en 3 groter rustigheid vertoon terwyl die V-gedeeltes van hierdie snitte buitengewoon rusteloos is met ander woorde 'n groter dramatiese en emosionele karakter vertoon, waarskynlik as voorbereiding vir die meer dramatiese dialoë ensomeer in die orige snitte, veral 4, 5 en 6 (vergeelyk ook bl. 126 en hieronder).

5.4.1 Vervolgens moet die snitte wat saamstem ten opsigte van duidelike voorspronge van D gevind word en 'n koördinerende verklaring gebied word (kyk 5.2 hierbo). D en V se resultate word weer afsonderlik behandel. Snitte 4, 5 en 6 spring in die oog omdat al drie onder tempo bo-normaal, buitengewone rusposes en buitengewone botsing onder ictus en aksent sterk figureer. Dus kom elkeen van hierdie snitte driemaal uit die moontlike drie buitengewones voor. Selfs die normales bied hier verdere ondersteuning in die geval van snitte 4 en 6 veral. Die feit dat ons hier weer (soos onder 5.3.2 by die afwykende snitte) 'n aaneensluiting van die drie opeenvolgende snitte het, is betekenisvol. Snit 7 is taamlik neutraal met 'n effense neiging om by snitte 4, 5 en 6 aan te sluit. By snitte 4, 5 en 6 is daar ook nêrens 'n vraagteken wat op 'n neiging tot die teenoorgestelde tendens dui nie soos daar by snit 7 wel tweemaal voorkom nie.

Watter dialoë in snitte 4, 5 en 6 kan ek koördinerend aanmerk as die oorsake van hierdie verskynsel? Uiteraard moet dit dialoë wees wat minstens oorwegend op groter rusteloosheid dui.

5.4.2 In die vierde snit waarin die konfrontasie tussen Dido en Aeneas geteken word, het Dido, wat reeds verontrus en emosioneel gespanne is, twee spreekbeurte en, soos daar op bl. 126 in verband met tempo aangetoon is, vorm hierdie sterk emosionele dialoë van Dido 'n sentrale deel van hierdie snit en die rede vir die hoër persentasie vir tempo bo-normaal in D. Ek het op bl. 147 - 149 ook aangetoon dat die kategorie buitengewone ruspouses deurgaans ten gunste van D figureer terwyl tabel C (bl. 187) aantoon dat hierdie snit ook onder buitengewone botsings beduidend sterk staan (naamlik 12,08%). In albei hierdie gevalle (buitengewone ruspouses en botsings) is die betrokke dialoë verantwoordelik vir die hoër persentasie ten gunste van D.

Ek verwys eers na buitengewone ruspouses. In snit 4 kry V 8,93% en D 12,79% van die buitengewone ruspouses. Die twee Dido-dialoë vertoon binne D die verwagte hoër persentasie, die eerste een (305 - 330) 15,38% en die tweede (365 - 387) selfs 21,74%, gemiddeld 18,4%. Wat buitengewone botsings betref, tref dieselfde tendens ons: D met sy 48,08% is hoër as V met sy 36%, maar binne D verskaf die Dido-dialoë 'n hoër persentasie veral in die tweede dialoog waar die persentasie 60,87% is en die gemiddelde persentasie 53,1% is. Hierdie twee dialoë verklaar dus by uitstek die beduidend hoër persentasie vir D. Soos ek onder 5.4.1 gesê het, kan die neiging van die normale ruspouses onder andere as versterking vir snit 4 dien: immers waar die Aeneas-dialoog 55,18% normale ruspouses (vergelyk bl. 143) het, is die persentasie normale ruspouses in Dido se twee dialoë (hoewel korter) tog maar net 36,74%. Snit 4 het dus vir al die kategorieë dieselfde tendens naamlik ten gunste van D vertoon, en om dieselfde basiese redes.

Wat snitte 5 en 6 betref, het ons eweneens 'n beduidende korre= lasie tussen die genoemde drie versmaatkatégorieë (soos onder snit 4) en die inhoud. Om hierdie beduidende positiewe neiging ten gunste van D in snitte 5 en 6 verder te onderstreep, verwys ek na die persentasie-verskille ten opsigte van buitengewone rus= pouses in tabel B (bl. 186), te wete 20,45 ten gunste van D en 3,41 ten gunste van D en ten opsigte van buitengewone botsings in tabel C (bl. 187), te wete 19,04 ten gunste van D en 7,42 ook ten gunste van D. In die een dialoog (416 - 436) van Dido in snit 5 het ek op bl. 127 getoon dat sy in hierdie snit reeds emosioneler was as in snit 4. Hierdie dialoog het 'n sterk emosionele inslag wat Dido se geleidelike disintegrasie aantoon (vergelyk bl. 127). Hierdie rusteloosheid en agteruitgang word in haar twee dialoë in snit 6, wat aantoon dat Dido nou deur waansinnigheid aangetas is (vergelyk bl.128v), voortgedra. In snitte 5 en 6 was die hoër persentasie tempo bo-normaal die gevolg van hierdie dialoë (bl. 127 - 129); die ander twee katégorieë se verklarings gaan ook hierheen terug.

In snit 5 waar daar net een dialoog bestaan, het ons geen onseker= heid nie: om te herhaal, hierdie dialoog het 5 buitengewone rus= pouses teenoor die 1 van V met 'n identiese aantal reëls. Die aandag moet daarop gevestig word dat dit wel 'n dialoog van Dido is en dat dit juis die Dido-dialoë is wat in snitte 4 en 6 vir die verklarings verantwoordelik is. In snit 6 met sy vier dialoë (twee van Dido, een van Mercurius en een van Aeneas) is dit weer moontlik om aan te toon dat besondere fasette van die inhoud vir die besondere hoë persentasie van D bo V verantwoordelik is. Ek neem buitengewone ruspouses eerste: die gemiddeld hiervan in D

is 13,8% terwyl ons in Dido se twee dialoë 28,57% en 15,79% respektiewelik aantref, met 'n gemiddeld van 22,5%. Vervolgens het ons dieselfde verklaringsgrond vir die beduidend hoë persentasie buitengewone botsings ten gunste van D. D se gemiddeld hier is 48,21% terwyl Dido se twee dialoë 'n gemiddeld van 55% vertoon en die laaste dialoog van Dido in hierdie snit selfs 68,42% vertoon. Kortom, die twee toesprake van Dido was dus die gemeenskaplike verklaringsgrond vir D se beduidend hoë persentasie in al drie versmaatkategorieë in hierdie snit.

Hierdie was dus die hoofredes wat aangevoer is vir die drie kategorieë se gunstige persentasie vir D.

Hiermee het ek dan aangetoon dat snitte 4, 5 en 6 beduidend in die drie kategorieë tempo bo-normaal, buitengewone rusposes en buitengewone botsings die voorkeur aan D gee en wel ten gunste van die bepaalde inhoud.

5.4.3 Nadat ek nou die kategorieë waarin D sterk staan, bespreek het en die prominente snitte hiervoor uitgelig het soos ook die snitte wat die uitsonderings geherberg het, 5.3.1 en 2 tesame met die koördinerings van die verklaringsgronde, gaan ek nou oor tot die kategorieë waarin V sterker behoort te figureer, te wete veral tempo onder-normaal en buitengewone saamval. Ek moet hier vra na die snitte waarin V hier gemeenskaplik dominerend is en dan weer koördinerend na die verklarings verwys.

Vooraf moet ek die aandag daarop vestig dat V in 'n mate die teendeel van D is soos uit D se positiewe en veral negatiewe onderafdelings en die aangevoerde verklaringsgronde daarvan duidelik geword het. Tog is dit denkbaar dat dieselfde snitte vir beide D

en V positief belangrik mag wees. Dit lyk na 'n botsing maar 'n nadere betragting bring aan die lig dat dit hier om verskillende onderdele van die groot kategorieë, van veral tempo en ictus en aksent, gaan. Tempo bo-normaal begunstig D en tempo onder-normaal begunstig V. Botsing onder ictus en aksent, veral bo-normale botsing, begunstig D en saamval daarenteen veral bo-normale saamval begunstig V.

In die snitte waarin D sterk positief is in vergelyking met V (4, 5 en 6) verwag ons, soos ook geblyk het, dat V in die betrokke onderafdelings (bv. tempo bo-normaal) rustiger sal vertoon in vergelyking met D. Hierdie vergelykende groter rustigheid van V kan hom ook uitbrei na die betrokke onderafdelings (buitengewone saamval en tempo onder-normaal) waarin ons vir V 'n voorsprong bo D verwag. So iets sal dan verklaar waarom, soos hierbo gesê, voorspronge van sowel D as V in dieselfde snitte kan optree. Nogtans hoef V se voorsprongafdelings nie noodwendig in dieselfde snitte as D s'n te figureer nie, want hoewel V normaalweg die teendeel van D is, is dit denkbaar dat dieselfde verband (snit) hulle tog na mekaar toe sal trek (bv. albei rustiger of ruste=loser maak). Die pieke van hulle voorkeure kan dus nouliks deurgaans in dieselfde snitte aangetref word. Dat dit in 'n mate wel sal gebeur, sal sy verklaring daarin vind dat die orige snitte ten opsigte van V en D albei beduidend normaal is.

Dit is dus voorstelbaar dat snitte 4, 5 en 6 wat ten opsigte van tempo bo-normaal en botsing bo-normaal onder D positief figureer het, ook onder V positief kan figureer - soos dit grotendeels (in tempo onder-normaal in al drie, maar in saamval buitengewoon slegs in twee) die geval is - maar dan onder die afdelings tempo

onder-normaal en buitengewone saamval, met ander woorde in hierdie twee afdelings wat afsonderlik getabuleer is, sal die V-gedeeltes die D-gedeeltes oortref. Dit verklaar voetnoot 1 op bl. 189 ten opsigte van ons samevattende tabel op bl. 188.

Ek soek nou na 'n identiese tendens onder V-positief se snitte. Wanneer ons na al die bydraende faktore, dit wil sê ook na die bydraes van onderafdelings normaal kyk, staan veral snitte 4, 5 en 6 weer die sterkste uit. Tog tref ons hier in mindere mate al die ander snitte aan, dit wil sê 1, 2, 3 en 7, maar die uitsonderings neem al meer iets weg van snitte 3 en 7 se prominensies onder positief, met ander woorde snitte 1 en 2 bly naas 4, 5 en 6 die prominentste. Die verklaringsgronde hiervoor is ook primêr te vinde in V-gedeeltes se opvallende rustige dele (kyk kort hierna). Naas hierdie rustigheid mag ook rusteloosheid wees wat 'n bydraende faktor is vir uitsonderinge onder D. Die inhoud van V is dan tweeledig (rustig en rusteloos) maar in die pieksnitte is dit haas nêrens die geval nie. Ek keer terug na snitte 4, 5 en 6 as pieksnitte ook vir V.

As globale teendeel van D se pieksnitte is hierdie 'n beduidende resultaat. Wanneer ons egter na V se voorkeur-onderafdelings, naamlik tempo onder-normaal en saamval buitengewoon kyk, lê die verspreiding breër. Snitte 2, 3 en 7 figureer dan ook hier en 2 selfs tweemaal. Daarby vind ons dat wat 4 tot 6 betref, 5 hier nie ewe oortuigend is nie. Wat nou belangrik is, is (a) dat ons tog meer gemeenskaplike pieksnitte het vir hierdie twee gunsteling-onderafdelings van V, naamlik 2, 4 en 6 veral en (b) is die pieksnitte hier dan ook breër as dié onder D hoewel snitte 4 en 6 'n groot ooreenkoms bied. Hierdie twee bevindinge onderstreep wat ons effens hoër op oor die verhouding van die

pieksnitte van V en D te sê gehad het.

Voortgaande moet die verklaringsgronde vir V se prominentste pieksnitte 2, 4 en 6 koördinerend aan die orde gestel word.

Die oorsake hoef natuurlik nie soos in die geval van D se pieksnitte presies in dieselfde passasies geleë te wees nie. Die rustiger sfeer in V-passasies kan waarskynlik meer gevarieerd wees. Dit lyk of dit in hierdie afdeling die geval is.

Ek verwys na 'n snit of wat. Snit 5 wat in V-positief figureer onder tempo onder-normaal doen dit bv. nie. Die eikeboom-vergelyking is vir tempo onder-normaal 'n belangrike passasie. Wanneer ek kyk na die vergelyking van die eikeboom (441-449), bemerk ek dat uit die nege reëls vyf reëls onder die onder-normale hoort, een onder die normale en drie onder die bo-normale. Hierdeur word die hoë persentasie ten gunste van V onder die onder-normale reeds bewys. Buitengewone saamval daarenteen vertoon in die eikeboom-vergelyking maar 33,33% teenoor die 38,1% in die snit as geheel.

Snit 6 is ewe interessant aangesien die onder-normale by tempo ten gunste van V figureer terwyl dit by bo-normaal asook by normaal ten gunste van D figureer. Wat is dan in die betrokke passasie onder V uitsonderlik?

Met 'n indringender ondersoek na V in snit 6 val veral twee redes op wat as verklaring van hierdie uitsonderlikheid aangebied kan word. Met die besef dat sy Aeneas nie in Karthago kan hou nie, besluit Dido om te sterf. Aan die begin van hierdie verhalende passasie tref ek al vyf reëls (te wete 450, 451, 453, 454, 456) aan wat onder die onder-normale by tempo geplaas moet word. In

hierdie reëls merk ek op dat die lewe nou vir Dido waardeloos geword het (451 taedet caeli convexa tueri) en dat sy, om haar vaste voorneme om te sterf te volbring, geoffer het, maar dit is nie nou meer instaurat en inhians (63 - 64) soos toe sy die eerstemaal offers aan die gode gebring het nie. Dido is nou 'n passiewe toeskouer aangesien sy aan niemand, selfs nie aan haar suster nie, van die gesig vertel nie (456 hoc visum nulli, non ipsi effata sorori). Ofskoon die onder-normale deurgaans in hierdie verhandelende passasie (te wete onder andere 460, 463, 466 en ook 520, 523, 528) figureer, haal ek my tweede verklaring uit reëls 553 - 555 en 559. In hierdie reëls tree aan die een kant Dido se jammerklag en slapeloosheid na vore en aan die ander kant Aeneas se diep-rustige nagrus. Al die voorbereidings vir haar dood is nou afgerond; die toneel is gereed vir die sterftoneel. Buitengewone saamval vind haar gunstige persentasie vir V gedeeltelik wel in hierdie passasie. 33,33% vir hierdie passasie vergelyk goed met die 35,53% van die snit as geheel (4e - 6e voete) en 28,6% in vergelyking met 17,11% vir voete 1, 4, 5 en 6 is reeds opvallend gunstig vir hierdie deel binne die snit as geheel.

Wat die uitsonderings onder V negatief betref, het ek nie sterk prominente snitte aangetref nie, want snitte 1, 3 en 7 word deur snitte 1, 3 en 7 onder die normales van V positief minder belangrik gemaak. Ek mag ten slotte daarop wys dat snitte 1 en 7 albei tog uitsonderings is onder tempo onder-normaal. Die persentasieverskil is in albei gevalle egter gering, te wete 2,88% vir snit 1 en 4,32% vir snit 7 (sien tabel A bl. 186), en die tendens is eerder nader aan gelyk netsoos die by tempo bo-normaal ten gunste van D in albei gevalle gering was, naamlik 3,49% en 4,84% respektiewelik. Hierdie twee snitte dui dus op 'n betreklike gelykheid

onder tempo onder-normaal en tempo bo-normaal vir V en D, en is as uitsonderinge dus nie danig prominent nie.

5.5.1 Hierdie interne kontrole was soos te verwag in die geval van een boek van die Aeneïs nie oral ewe beduidend wat onderdele betref nie. Die totale daarenteen het geen twyfel gelaat oor die voorrang van D in tempo bo-normaal, buitengewone rusposes en buitengewone botsing nie en oor die voorrang van V in tempo onder-normaal en bo-normale saamval veral in snitte 4, 5 en 6. Selfs normale botsing se tendens was oorwegend ten gunste van D (sien tabel C, bl. 187, kolom 1) en normale saamval oorwegend ten gunste van V (vergelyk tabel D, bl. 187, kolom 1). 'n Vergelyking van die onderdele het onder D en V positief 'n helder uitkoms tot gevolg gehad vir snitte 4, 5 en 6. Wat hierdie bevinding opvallender maak, is die feit dat ek met groepe opeenvolgende snitte verras is. In 'n ondersoek na die drie groepe oorsake (inhoud, metri causa en meervoudige funksie) het veral die inhoud as determinant aan die lig gebring: die dialoë en die verhalende-gedeeltes was myns insiens inderdaad van so 'n aard dat hulle primêr en aanvullend hierdie versmaatverskil tot gevolg moes hê by 'n digter wat versmaat op 'n sensitiewe wyse die vertolker van die inhoud maak soos ons meermale deur navorsers verseker is.

Versmaat het dus na die groter kontoere deurgewerk al vermoed ek dat dit meermale in die eerste plek vir die beperkter konteks bedoel is. Kommentatore beperk hulle myns insiens te veel tot laasgenoemde.

Dus die belangrikste resultaat van hierdie interne kontrole is wel die beduidendheid van snitte 4, 5 en 6. Hulle loop (in piek-

onderafdelings gerugsteun word deur die onderafdelings normaal) in D en selfs in V (ten opsigte van piek-onderafdelings in slegs 2) voor, maar opvallend genoeg in onderafdelings wat teenoorgestelde tendense aandui. Op die wyse bevestig hulle mekaar se uitkomst, naamlik dat hierdie drie snitte 'n inhoud bevat wat vir D en V gedifferensieerd genoeg is. Piek-onderafdelings kan, soos gesê (bl. 201), ook hul eie snitte uitkies, maar die saamval in gro-tendeels dieselfde snitte was egter opvallend. Ook die versmaat het dus hierdie feit aan die lig gebring. Uitsonderinge was daar in hierdie drie snitte alleen in betreklike sin (alleen die ?-gevalle). Die orige snitte vertoon in albei groepe D en V geringer verskille en slaan selfs oor in uitsonderinge. Dit is toevallig snitte wat rondom hierdie kernsnitte geleë is en hulle gebrek aan duidelike onderskeid vir V en D is waarskynlik die gevolg van hulle voorbereidende diens aan die kernsnitte.

Kortom, ek meen dat hierdie interne kontrole die geldigheid van my aanvanklike hipotese verder bevestig het (naas die bevestiging in die individuele kategorieë) dat daar 'n korrelasie tussen inhoud en versmaat bestaan, met ander woorde dat in 'n dramatiese boek soos hierdie bepaalde versmaatkenmerke oorwegend ten gunste van D sal uitval en andere weer ten gunste van V. En tog was die gebruik nie meganies nie want in die onderdele was dialoë soms rustiger omdat die situasie sodanig was of omdat 'n spreker hom doelbewus ingehou het soos Aeneas (333 - 361) of omdat bepaalde gode of godinne op waardige wyse die woord gevoer het. Eweneens was daar V-gedeeltes wat vanweë hulle inhoud rusteloser moes wees, soos bv. die jag-episode in 128 - 159. Daar was dus sinvolle uitsonderinge op bogenoemde tendense.

5.6.1 'n Eksterne kontrole mag gewens wees as 'n verdere bewys dat ons in Vergilius met 'n bewuste aanwending van versmaat met die oog op inhoud te make het. Ek beperk my tot 'n globale ondersoek van tempo (wat nie afdelings binne snitte gaan ondersoek nie, en dus meer op algemene waarskynlikheid steun) in Boek I van die Aeneïas. Die skandering laat ek weg en gee slegs die resultaat in die onderstaande tabel. Hierdie boek is minder dramaties as Boek IV en daar bestaan gevolglik 'n groter gelykheid tussen V en D in tempo se onder-normale, normale en bo-normale. Dit is egter wel opvallend dat ons in die laaste drie snitte met die verwagte tendens te make kry asook in reëls 254 - 296, 'n gedeelte wat nie ver voor die finale drie snitte staan nie. Tot reël 253 het ek 'n ietwat omgekeerde tendens wat pas by die oorwegende V-gedeeltes aan die begin van hierdie boek. Wanneer ek na die inhoud kyk, bevestig die aard van V en D weereens die uitsonderings.

5.6.2 Na die inleidende eerste 33 reëls begin Vergilius met sy verhaal by reël 34. In die derde snit (34 - 123), waarin die storm as tema dien, het Juno twee spreekbeurte: in 37 - 49 lewer sy 'n monoloog terwyl sy in 65 - 75 Aeolus versoek om 'n storm ter see te ontketen waarin die gehate Trojane kon omkom. Aeolus se dialoog (76 - 80) dien as antwoord op Juno se versoek en Aeneas se kort dialoog is 'n monoloog (94 - 101). In V, wat 53 reëls beslaan, is die eerste deel van die beskrywing van die storm hoogs dramaties. Selfs terwyl Aeneas nog aan die woord is, neem die storm in sterkte toe en die see lê besaai met wrakstukke soos die storm oor een na die ander skip losbars. Dat D in c (kyk tabel bl. 208) laer is en hoër in a en b is dus nie so vreemd nie.

In 124 - 222 verskyn slegs twee dialoë: die bevel van Neptunus aan die winde (132 - 141) waardeur hy kalmte na die storm teweeg=

TEMPO

REËLS		a	b	c	REËLS	a%	b%	c%
1- 7	V	2	1	4	7	28.58	14.29	57.15
8- 33	V	4	5	17	26	15.39	19.23	65.39
34-123	V	12	5	36	53	22.65	9.44	67.93
	D	11	8	18	37	29.73	21.63	48.65
124-222	V	18	11	50	79	22.79	13.93	63.30
	D	6	3	11	20	30.00	15.00	55.00
223-253	V	1	0	5	6	16.67	0	83.34
	D	4	4	17	25	16.00	16.00	68.00
254-296	V	1	1	1	3	33.33	33.33	33.33
	D	9	7	24	40	22.50	17.50	60.00
297-304	V	1	0	7	8	12.50	0	87.50
305-417	V	6	5	21	32	18.75	15.63	65.63
	D	20	19	42	81	24.70	23.46	51.86
418-493	V	30	9	31	70	42.86	12.86	44.29
	D	2	1	3	6	33.33	16.67	50.00
494-722	V	31	21	63	115	26.96	18.26	54.79
	D	26	17	71	114	22.81	14.92	62.28
723-756	V	5	4	16	25	20.00	16.00	64.00
	D	1	1	7	9	11.12	11.12	77.78
TOTAAL	V	111	62	251	424	26.18	14.63	59.20
	D	79	60	193	332	23.80	18.08	58.14

VOETNOOT: a = 1 daktiel en 2 daktiële + spondee in die 6de voet: onder-normaal
 b = 2 daktiële + trochee in die 6de voet : normaal
 c = 3 daktiële en meer : bo-normaal

bring en die van Aeneas (198 - 207) waarin hy sy manskappe bemoedig en hulle daaraan herinner dat alhoewel die pad moeilik en gevaarlik was, die bestemming roemryk sal wees. In die V-gedeelte (79 reëls) word die vergelyking van Neptunus, wat die storm kalmeer, met 'n toegewyde staatsman wat 'n burgeropstand onderdruk, weergegee. Origens word verhaal dat Aeneas en 'n handjievul volgelinge aan die kus van Afrika land, dat hulle 'n skamele eetmaal voorberei en dat hulle, na Aeneas se bemoedigende woorde, hulle metgeselle se lot bespreek. D word eintlik weer deur V verdring.

Wat die volgende snit betref, beslaan Venus se versoek aan Juppiter byna al 31 reëls, te wete 25 reëls. Ons het dan nouliks 'n basis van vergelyking, soos in die volgende snit ook. Terwyl Juppiter oor die ongelukkige lotgevalle van die Trojane nadink, versoek Venus hom om haar die versekering te gee dat Aeneas se labores (241) 'n voorspoedige einde sal hê soos hy haar belowe het. In sy profesie aan Venus (257 - 296) (in die volgende snit) voorspel Juppiter dan die vergoddeliking van Aeneas en die toekoms van die dinastie wat hy in Italië sal stig tot in die tyd van Augustus. Hier is D in kolom c (vir die eerstemaal) hoër as V, waarskynlik die gevolg van die opwindende nuus vir Aeneas. Na die einde van sy profesie word Mercurius in die volgende snit deur Juppiter gestuur om 'n gunstige ontvangs vir Aeneas in Karthago voor te berei (297 - 304). Hier is geen vergelykingsbasis nie.

Ons sou verwag dat die verhaal nou 'n aanvang moet neem met Aeneas se aankoms in Karthago, maar in plaas daarvan tref ons Aeneas aan waar hy sy moeder, Venus, ontmoet wat vermom was (305 - 417).

Die D-gedeelte, wat 81 van die 113 reëls beslaan (en die vergelykingsbasis .../210

basis weer verswak), bestaan dan uit dialoë van Aeneas en Venus. Volgens Quinn²⁾ kom daar twee sake uit hierdie episode na vore. Aan die een kant word Dido in Venus se lang dialoog oor haar ontberinge (335 - 370) voorgestel as 'n vlugteling wat 'n nuwe begin moes maak in 'n vreemde land netsoos Aeneas, en aan die ander kant is die toneel geskep vir Aeneas se dramatiese verskyning in 586 toe Venus hom na Karthago stuur terwyl hy in 'n wolk toegevou is. Quinn is egter van mening dat hierdie episode nie vergelyk kan word met die uitstaande episodes wat dit voorafgaan of volg nie en dat hierdie gedeelte (305 - 417) nouliks 'n plek behoort te vind in 'n boek wat oor die algemeen 'n hoë standaard handhaaf. In so 'n geval het ons ewemin 'n vergelykingsbasis.

In die volgende snit (418 - 493) het ons net een kort dialoog van Aeneas aan Achates waarin hy sy vriend moed inpraat (459 - 463). Nadat hy deur sy moeder se woorde bemoedig is en deur 'n miswolk oordek was, is Aeneas, vergesel van Achates, op pad na Karthago. Daar is Aeneas deur weemoed en afguns vervul toe hy opmerk hoe 'n verbanne volk na hulle omswerwinge opgeruimd besig is om hulle nuwe stad te bou (437 o fortunati, quorum iam moenia surgunt!) En toe hy afbeeldinge van die Trojaanse oorlog op die tempelmure bemerk, is hy eers geraak, maar sy hartseer is weldra deur 'n gees van hoop vervang aangesien hy besef het dat hy onder 'n volk beland het wat 'n edele karakter na waarde kan skat en wie se harte ontvanklik is vir simpatie. Aeneas se weemoed, afguns en gees van hoop na aanleiding van die afbeeldinge verklaar in die betrokke dialooggedeeltes die voorsprong van D bo V in hierdie snit.

In die snit wat hierop volg, word die ontmoeting met Dido beskryf (494 - 722). Terwyl Aeneas in hierdie tonele, waarna daar in die vorige snitte verwys is, verdiep was, het die koningin aangekom en haar troon bestyg. Sy het net met haar dagtaak begin toe daar 'n oproer ontstaan het. Aeneas het die manne, wat in aantog was, herken as die Trojane van die skepe wat verlore gegaan het. Aeneas wou sy manskappe graag groet, maar hy en Achates het wyslik besluit om te wag op verdere verwickelinge. Ilioneus het hom in 'n lewendige dialoog tot Dido gerig (522 - 558): wil die koningin die Trojane, wat hulle leier verloor het en wie se skepe herstelwerk nodig het, help? Dido se antwoord aan Ilioneus en die Trojane (562 - 578) was eweneens tersaaklik: sy sal hulle help op elke moontlike manier en indien hulle in Karthago wil bly, is hulle welkom; selfs 'n soekgeselskap sal onmiddellik uitgestuur word om Aeneas op te spoor. Op daardie tydstip het die miswolk, wat Aeneas en Achates oordek het, verdwyn en Aeneas het Dido gevoelig bedank vir haar vriendelikheid (595 - 610). Hierna rig Dido 'n welkomswoord tot Aeneas (615 - 630). Hierdie soort toesprake verklaar ongetwyfeld die voorsprong van D bo V in kolom c. 'n Detail-ontleding is nouliks nodig.

Na Dido se verwelkoming volg 'n V-gedeelte waarin die voorbereidings aan albei kante vir die feesmaal wat Dido vir die Trojane reël, verhaal word (637 - 655). Op hierdie tydstip van die verhaal verskyn Venus weer. Aangesien sy bevrees is dat Juno op hierdie kritieke stadium sou ingryp, stuur Venus haar seun (in die plek van Ascanius) Cupido na die feesmaal met die opdrag dat Dido op Aeneas verlief moet raak (664 - 688). Hierna volg daar 'n lewendige beskrywing van die feesmaal: eerstens die oordadige vertoning (697 - 708) en dan die sentrale figure, Aeneas, Dido,

Cupido (709 - 722). Hierdie beskrywings raak egter nie dramatieser as die dialoë nie en kolomme a, b en c bevestig dit.

Wat die laaste snit betref (723 - 756) word die verrigtinge na die eetmaal ook lewendig verhaal waartydens Dido in 'n gebed tot Juppiter (731 - 735) die hoop uitspreek dat dit 'n gelukkige dag vir die Trojane mag wees. Boek I eindig dan met 'n versoek van Dido aan Aeneas (753 - 756) om aan haar en die gaste die verhaal van sy omswerwinge te vertel. Hierdie opvallende dialoë handhaaf hulself nogeens duidelik.

5.6.3 Tempo is dus ook in hierdie boek inhoudelik-funksioneel aangewend. Hiermee het ek 'n gedeeltelike eksterne kontrole. Nog belangriker is die vergelyking van graadverskil in tempo in Boeke I en IV: in Boek IV, die dramatiese boek wat des te sterker uit dialoë moet blyk, is die verskil ten gunste van D veelvuldiger en groter. In al die snitte was D hoër as V en ook beduidend in die totaal.

5.7.1 'n Verdere eksterne kontrole sou te vinde wees in 'n ondersoek van bepaalde stylkenmerke wat grootliks met V en D te verbind is. Wanneer so 'n korrelasie vas te stel is, sou dit gunstig reflekteer op sowel versmaatgebruike as die gebruik van stylkenmerke. Op 'n dergelike wyse sou 'n korrelasie met sintaktiese kenmerke te ondersoek wees. Hierdie sake vereis egter omvangryke aparte studies en ek gaan dus nie verder as om die aandag daarop te vestig nie. Ek meen dat my interne en beperkte eksterne kontrole my doel voldoende dien.

5.8.1 Ten slotte: Vergilius was ook in die gebruik van sy versmaat besig met die geheel, met ander woorde geïntegreerd besig en

dus 'n groot kunstenaar, veral as ons dink aan die sukses wat ook in hierdie boek, wat as van die beste letterkunde tē wêreld beskou kan word, weerspieël is.

Ek is oortuig dat 'n ondersoek van die versmaat op hierdie grondslag wel daartoe kan bydra om die sinvolheid van versmaat aan die lig te bring en tog kom dit my voor dat geen ander aspek van die versmaat meer verwaarloos is as juis die verband met inhoud, hierdie "taal" wat die versmaat spreek, veral in die groter kontoere van 'n kunswerk. Selfs erkende kommentatore, ook van 'n moderner inslag soos Austin en andere, beperk hulle opmerkings in ieder geval al te veel tot sporadiese kantaantekeninge.

Laastens word natuurlik nie ontken dat versmaat sterk tot die oorsprek en deur sy estetiese bekoring wil boei nie, maar anders as bv. Ovidius gaan dit hier wesenlik om iets meer, naamlik om die taal van die versmaat, amper die boodskap van die versmaat. Ek meen dat hierdie beskeie ondersoek iets daarvan laat blyk het.

AANTEKENINGE BY HOOFSTUK V

1. Die uitsonderings geld ook die te geringe verskille (in vergelyking met die res). Voorts figureer die genoemde snitte nie ewe sterk (hier en daar selfs glad nie) in alle kategorieë (versmaatkenmerke) nie. Vroeër is al gesê dat ek nie verwag dat alle kategorieë ewe sensitief op inhoud (veral op hierdie breë indeling daarvan) ingestel sal wees nie. Dit gaan ons nou om 'n breër tendens.

2. Quinn, K., Vergil's Aeneid A Critical Description, p. 106.

LITERATUURLYSA. TEKSTE EN KOMMENTARE

1. Austin, R.G., P. Vergili Maronis Aeneidos Liber Quartus, Oxford, 1955.
2. Conington, J. - Nettleship, H., The Works of Virgil, Volume II, Hildesheim, 1963.
3. Fletcher, F., Virgil Aeneid VI, Oxford, 1962.
4. Mackail, J.W., The Aeneid, Oxford, 1930.
5. Maguinness, W.S., Virgil: Aeneid Book XII, Londen, 1960.
6. Norden, E., P. Vergilius Maro Aeneis Buch VI, Stuttgart, 1957.
7. Page, T.E., The Aeneid of Virgil, Londen, 1957.
8. Pease, A.S., Publi Vergili Maronis, Liber Quartus, Darmstadt, 1967.
9. Williams, R.D., The Aeneid of Virgil, Books 1 - 6, Macmillan, 1972.

B. NASLAANWERKE

10. L'Année Philologique
11. Lewis, C.T. - Short, C.S., A Latin Dictionary, Oxford, 1966.
12. Lustrum, Internationale Forschungsberichte aus dem Bereich des Klassischen Altertums Bande 3 (1959) en 8 (1964).
13. Mountford, J.F., in .. The Oxford Classical Dictionary, Oxford, 1949.
14. Pauly - Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung (Wissowa - Kroll), Stuttgart, 1958.
15. Thesaurus Linguae Latinae, Leipzig (Teubner) 1904 -

C. BOEKE EN TYDSKRIFARTIKELS

16. Allen, W.S., Vox Latina. A Guide to the pronunciation of Classical Latin, Cambridge, 1965.
17. Ashcroft, A.H., Vergil's hexameter line, Greece & Rome, 20, 1951, pp. 97 - 114.

18. Beare, W., Latin Verse and European song, a study in accent and rhythm, Londen, 1957.
19. Blänsdorf, J., Forschungen zur römischen Literatur, Festschrift zum 60. Geburtstag von K. Büchner, Wiesbaden, 1970.
20. Brink, C.O., Scansion: The Eye and the Ear, Didaskalos I, 1963, pp. 55 - 61.
21. Bruwer, S.M., Exploring the poetry of Aeneid IV, Akroterion XVI, 3, September 1971.
22. Bryce, T.R., The Dido-Aeneas Relationship: A Re-examination, Classical World, Volume 67, No. 5, Maart 1974.
23. Christ, W., Metrik der Griechen und Römer, Hildesheim, 1972.
24. Cooper, C.G., An Introduction to the Latin hexameter, Melbourne, 1952.
25. Crusius, F., Römische Metrik, München, Hueber 1929.
26. Duckworth, G.E., Vergil and Classical Hexameter Poetry. A Study in Metrical Variety, Michigan Press, 1969.
27. Enk, P.J., The Latin Accent, Mnemosyne IV, 6, 1953, pp. 93 - 109.
28. Fenik, B., Parallelism of theme and imagery in Aeneid II and IV, American Journal of Philology, LXXX, 1, pp. 1 - 24.
29. Grant, M., Roman Literature, Cambridge, 1954.
30. Gummere, J.F., Scansion depends on syllable length, Classical World, 45, 1951/52.
31. Halporn, J.W., Ostwald, M. & Rosenmeyer, T.G., The meters of Greek and Latin poetry, Londen, 1963.
32. Hardie, W.R., Res Metrica, Oxford, 1920.
33. Hasse, P., Die uitspraak van Klassieke Latyn (met bandopname.)
34. Hightet, G., The Speeches in Vergil's Aeneid, Princetown, New Jersey, 1971.
35. Hornsby, R.A., Reading Latin Poetry, Iowa, 1969.
36. Kennedy, B.H., The Revised Latin Primer (ed. J. Mountford), Londen, 1958.
37. Knight, W.J.F., Accentual Symmetry in Vergil, Oxford, 1939.

38. Knight, W.J.F., Roman Vergil, Londen, 1944.
39. Kollman, E.D., Remarks on the Structure of the Latin Hexameter, Glotta, Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, XLVI, 1968, pp. 293 - 316.
40. Koster, W.J.W., Traité de métrique grecque, suivi d'un précis de métrique latine, Leiden, 1936.
41. Marouzeau, J., Inleiding tot het Latijn, Amsterdam, 1948.
42. Nougaret, L., Traité de Métrique latine classique, Parys, 1963.
43. Nussbaum, G.B., Reading Hexameters: another suggestion, Didaskalos 3, 1971, pp. 475 - 484.
44. O'Neill, E.G. Jr., Word-accent and final syllables in Latin verse, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 71, 1940, pp. 335 - 359.
45. Otis, B., Vergil, a study in civilised poetry, Oxford, 1963.
46. Ott, W., Metrische Analysen zu Vergil Aeneis I, VI, XII, Tübingen, 1973.
47. Palmer, L.R., The Latin Language, Londen, 1966.
48. Platnauer, M., Elision of atque in Roman poetry, Classical Quaterly 42, 1948, pp. 91 - 93.
49. Prescott, H.W., The Development of Virgil's Art, New York, 1963.
50. Pulgram, E., Accent and Ictus in spoken and written Latin, Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung Göttingen Vandenhoeck & Ruprecht 71, 1953 - 1954, pp. 218 - 237.
51. Quinn, K., Virgil's Aeneid, A Critical Description, Londen, 1968.
52. Raven, D.S., Latin Metre, Londen, 1965.
53. Shipley, F.W., Problems of the Latin Hexameter, I. Ictus and accent, II. Caesura, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 69, 1938, pp. 134 - 160.
54. Shipley, F.W., The leonine hexameter and the ictus-accent controversy, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 72, 1941, xliii - xliv.
55. Shumaker, W., Final vowel plus m. A note on the reading of quantitative Latin verse, Classical Philology LXV, 3, Julie 1970.

56. Soubiran, J., L'élision dans la poésie latine, Parys, 1966.
57. Sturtevant, E.H., The Pronunciation of Greek and Latin, Groningen, 1968.
58. Townend, G.P., Some problems of punctuation in the Latin Hexameter, Classical Quaterly, XLX, 2 November 1967.
59. Veremans, J., De plaats van het verbum finitum in de Latijnse dactylisch hexameter, Brussel, 1963.
60. Westaway, F.W., Quantity and Accent in Latin, Cambridge, 1930.
61. Wilkinson, L.P., The Augustan rules for dactylic verse, Classical Quarterly 34, 1940, pp. 30 - 43.
62. Wilkinson, L.P., Golden Latin Artistry, Cambridge, 1968.

